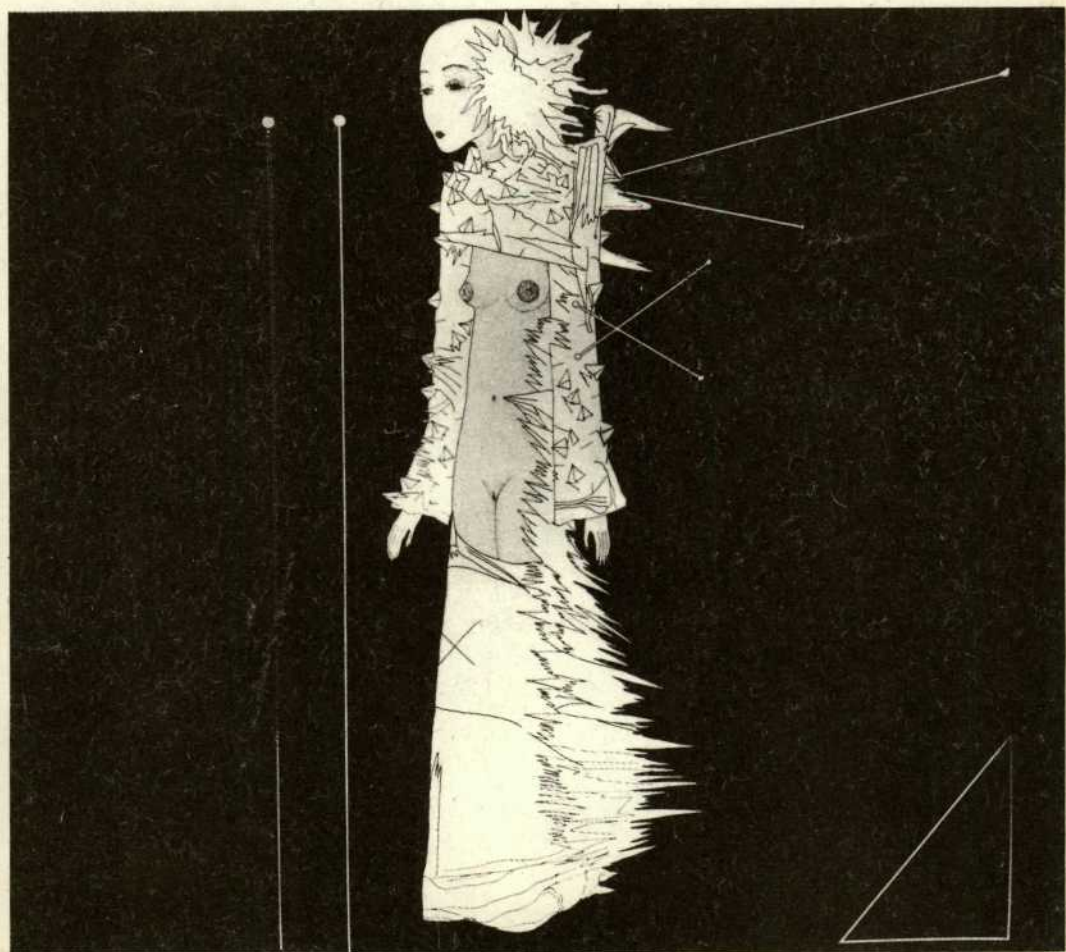

Vikerkaar

4/ 1992

Jean Follaini, Jüri Kaldmaa ja Pille Sova luulet;
 Mart Kivastiku, Toomas Raudami proosat; Hasso Krull:
 mis on poststrukuralism; Mircea Eliade: püha ja pühit-
 sematu; Loone Kaust müüdist Ristikivil; Dixi — Astrid
 Reinla; Oksmanni poisiiga; VIKERGALLUP; «Poliitili-
 sed virvendused»; Tõnis Vindi kunst

Vikerkaar

Ilmub alates 1986. a juulist. 7. aastakäik.

Aprill 1992. Nr 4

Sisukord

Jean Follain *Kohustus elada* 1
Jüri Kaldmaa *Luulet* 2
Mart Kivastik *Tuul puhus merelt* 5
Pille Sova *Luulet* 15
Marina Tervonen *Luulet* 17
Toomas Raudam *Prado I* 19
Tõnis Vint 50
Hasso Krull *Poststrukuralistlikud meetodid kirjanduse käsitlemisel* 48
Mircea Eliade *Sakraalne ja profaanne* 52
Loone Kaust *Müüdist Karl Ristikivi kahes ajalootrioloogias* 59
Sirje Maasikamäe *Rändlinnu vari* 63
Arno Raag *Saatuslikus kolmnurgas* 67
Dixi
Astrid Reinla *Eesti kui anekdoot ja müüt* 75
Elav ajalugu
Alfred Oksimann *Natuke poisikesega meenutades* 79

Vaatenurk

Astrid Reinla *Raisakassid ründavad Toompead* 82
Kristiina Rõss 84
Toomas Muru *Raamat Karl Ristikivist* 85
Ene Hölderlin *Lisandusi rahvuslikule kosmopoliitismile* 87
Mart Siiroja *Ajaloolase nägemus Eesti välispoliitikast* 88
Kaleidoskoop
Kertrud Jäger *Kellele läheb korda luule* 90
Vikergallup
Eesti kirjandus 1991/93
Vigade parandus 94
Lähtisi lehti
Poliitilised virvendused 95

Kujundus: Jüri Kaarma.
Fotograaf: Ene Kull

Esikaanel: Tõnis Vint "Jääkristall" tašš, gaašš 86

Tagakaanel: Tõnis Vint "Suveöö 3" tašš, gaašš 88

TÄNUAVALDUS

«VIKERKAAR» tänab EESTI RAHVUSKULTUURI FONDI toetuse eest. Nüüd võime 1992. a juunini maksta oma autoritele korraliku honorari.

JEAN FOLLAIN

Kohustus elada

Prantsuse keelest tõlkinud Tõnu Õnnepalu

Tuleb läbi teha see teekond
see tähtis hetk mille heiskab aeg
lõppude lõpuks ikkagi
hoolimata viivitustest
kui lootus võtab müriinal võimust
nii mõtleb see kes astub
pikkamisi mööda alleed
kus virvendab kahvatu hommiku õhk
ta lööb jalaga roosakat kivi
sama värvi kui taevas puuderea lõpus,
tunneb jubedust olemas olla
olla surmale määratud
vaksali ukse ees
ootab üksainuke reisija.

JÜRI KALDMAA

KALLILE NORRULE

*

JAH, AINULT HÄBI ON.
Õö meie vahelt õue roomas.
Kuum piik must läbi on,
kui vajun põrandale koomas.

Sa lähed minema.
Ah, mida karjatada? Ei? Jaa?
Ma peaksin minema.
Kuid kuhu? Sinu teed ei leia.

Kui võid, siis põlga mind.
Luul vaheta vaid rõõmu vastu!
Lööb auke õlga lind.
Saab minust kiirelt mahalastu.

*

ENNE VARISEMIST TEELE
hüüan:
"Armastasin
ainult Sind!"

Ainsana mu härmas leele
naaseb tühjalt vainult lind.

Tema tunneb surma maitset.
Kaelas külmast rabe rist.
Selle talve eest me kaitset
leiame vaid kabelist.

Kulmul istub. Lilled nokas.
Nutab. (Ja ei võppugi!)
Sest Su terav ripsmeokas
torgib peale lõppugi.

*

KUIS PEAKSIN KÜLL SIND ARMASTAMA,
kui langeb ühtemoodi lambi valgussõõri
tuim viirastus ja väle vari?!

Ava silmad! Sule! Öö on sama.
Rõõm läbib keha nagu suitsujuga lõõri.
Aeg kaotab mõtte nüüd.
Ja uni kingib usu,
et Sulle tõesti vaja on mu laule.

Kui väsind vibu
Su huuled vajusid mu laule.

*

PEOS MULJUDA SU TUHARAID!
Veel närida Su mõrkjat patsi!

Kes teab, kui pikki vahemaid
me läbind koos vaid kaksiratsi?!

Loon ruumi, loodan pinnale,
mis ootab meid ehk linnutiivas...

Öö kiirgab end Su rinnale.
Ma suigun selles pehmes liivas.

*

HILJA. MAAILM VÄRISEB JA VANGUB.

Veri kuivab alustassil hirmuks.
Hämaruses nagu aralt hirmuks.
Olen üksik laps, kes älmust mangub,

kelle võlupill on ammu roostes,
kelle armastust ei vaja keegi,
kelle kaelalt lurjus rapsab keegi.
Võidurõõmus kiirelt ära joostes...

Kurbi mõtteid luitund tugitoolis
mõtlesin ma veel. Kuukiirtekimbust
kööki kargas öö. Ja tупpa imbus.
Parastas ning minu linnuks voolis.

*

TÄNA ON SEE PÄEV, MIL ÜTLED MULLE: "TEMA".

Enam ma ei valeta. On juba kevad.

Meie vahele jääb sumisema võõrasema.

Minu koltund tiivad tolmuks pudenevad.

Miski pole valusam kui jätta jumalaga
kohtumata. Minna puutumata lapsi,
kelle esimest ja viimast suudlust Jumalaga
kogemata nägin pealt, kui ennast tapsin.

MART KIVASTIK

E2—E4

Tuul puhus merelt.

Lained mühisesid randa.

Türklane vehkis käega. Ta hoidis kätt nii, et päike silma ei paistaks, ja lehvitas. Sest tuul ei viitsinud maale tulla. Tuul tegi meres pulli. Tuul käis ujumas, aga Türklane ajas käega sooja ringi. Saada, Jumal, lehvikut! Ajaks püksid maha ja tunneks uhkust. Ranna kõige karvasem. Türklase vastas istus Kööts, vana nagu arheoloogiline leid, muistis ise istus Türklase vastas. Pesu sinisel nahal.

"Julia...!" hõikas Türklane.

"Juu—lii—aaa!" karjus Türklane üle kõdude lärmi.

Julia haigutas leti taga. Võileivad sulasid. Kööts väänutas sõrmi ja oli hale. See kolmekas. Lauaserval oli kolmekas, Kööts pidi nüüd kohe sellest ilma jääma.

"Sul on viimane raha või?" küsis Türklane.

Ta sügas kõrva ja katsus rõngast. Kuum kuld ripub lesta küljes. "Noh, sul pole siis tõesti raha või?"

Köötsil oli piinlik. Kööts tegi häbi—nägu.

"Kui raha ei ole, siis pole mõtet malet mängida!" lõpetas Türklane väga karmilt. "Missa kurat enam rahast hoiad, ise..." Türklane lõpuni ei öelnud. Köötsil tilkus juba vett silmast. Kõrval mängis üks paks. Paks oli rikkam. Türklane vaatas paksu seisu — keskpärane mäng, täitsa labane mäng.

"Ajad ei ole enam need. Botvinnik, Keres, Lasker istusid kolmekesi koos. Nad istusid koos ja mõtlesid. Botvinnik patsutas kogu aeg Laskeri õlale. Botvinnik oli venelane. Ta patsutas ja patsutas, Lasker mõtles. Alles õhtul, kui voodisse hakkas minema, vaatas, et õlg on sinine ja valutab. Küll ta sõimas, no ta sõimas, kuradi sitavares ja igatsugu muid asju, aga missa enam teed. Venelane on venelane. Laskeri õlg jäigi haigeaks." Paks puhus alles nüüd suitsu välja.

"Mehed, raisk!"

Türklane äsas käega huupi selja taha. Köötsil olid kuradi sõbrad kaasas. Samasugused nagu Kööts, tahtsid vägisi pruuniks minna. Türklase selja taga oli pesa, sisises, raisk. Kõdud sosistasid, ütlesid ette.

"Las ta mängib ise, ära ometi kaaguta." Türklane äsas veel korra, et hirmutada.

"Kui nüüd odaga lööks, jestas, kui ta taipaks, Villem, Villeem. Odaaga!"

"Minge perse, mehed! Julia! Julia, sa võid mulle ära tuua, vanamehel ütlevad sõbrad ette. Matsipakk!" hõikas Türklane.

"Kas ma tohin korra ära käia?" Köötsi silmad olid härdad. "Kas ma tohin korraks käia, mul on vaja!?"

"Kusele tahad?"

Kööts noogutas.

"Okei." ütles Türklane. "Ma tuleb suga kaasa."

Kööts tegi aadlimehe näo ette — fuih, koos peldikusse, mis te õige, härra, ja nii edasi, ja murdis meestest läbi.

"Tal on õpik kaasas. Tal on õpik püksis. Ta nii mängibki. Käiks nagu peldikus, aga tegelikult uurib, mida Fischer tegi," karjus Türklane vanamehele järele. "Kuradi sitt. Sitt, sitt, kuuled, kõbi. Sitt."

"Ei usu..."

"Ei usu, ei usu..."

"Ise oled sulipoiss, endal sul on midagi püksis see..."

Türklane tõusis püsti: "Kes ütles?"

Vaikus.

Keegi ei öelnud. Siin selles saalis ei olnud ühtegi meest, kes oleks öelnud. Nad olid nüüd kuklaga Türklase poole. Üks teeskles väga hästi, jooksis Juulia juurde tellima. Paks kaotas ja viimane laud tegi välku.

Siin saalis ei olnud meest, kes oleks arvanud, et Türklane valetab.

Agas paks ei saanud oma pakist suitsu kätte, muidu tõmbas metsiku mõnuga. Paks vist tahtis väga võita. Kõik tahtsid. Türklane vangutas pead. Midagi on ühist nendes sõnades — meri, kaotus, päike, malekell. Türklane läks leti juurde ja vaatas Juulia säärt. Julia magas, leheke ninal, ja säär paistis.

"Julia."

"Ahhh?!"

"Kurat ma hõikasin sind enne, sa ei teind väljagi."

"Mis sul vaja on?"

"Sul lähevad leivad haisema."

"Mis sul vaja on, Türklane?"

"Vala mulle ära. Vanamees tuleb peldikust välja ja maksab kinni."

Julia kehtas õlgu. Tal kukkus leheke ninalt ära. Julia tahaks olla üleni pruun, valge ninaga. Kui ta oleks pruun, saaks mehele. Korra saaks ikka. Türklane võttis lehekese maast: "See on su nina jaoks väike."

"Siga," ütles Julia.

Paks oli rahu tagasi saanud. Ta sai suitsu kätte, mudis ja toppis suhu: "Ma võtsin eile mudavanne. Muda haises nagu sitt."

"Halva vastu saab aina halvaga. Sitt on kõige halvem."

"See haises, lehkas."

"Isegi kustakse teinekord, kui on haav mõni."

"Mul on süda haige, nad topivad mu sitavanni. Nad käsivad mul suitsetamise maha jätta!"

"Parem surm."

"Mul oli nii paha, hing jäi kinni, siis tõstsin käe, läbi udu mäletan, haarasin suitsu, panin põlema, läks õnneks. Viimasel hetkel jõudsin."

Türklane vahtis peldiku ust. Ta pea vajus norgu, ta lehvitas käega, aga nüüd ei jäänud sellele isegi õhku enam ette. Kõõts hiilis peldikust välja. Silmad ees, ise järel. Nagu hunt või jänes. Nagu ei-tea-mis.

"Kuidas läks?" küsis Türklane.

Julia pani just nüüd tema ette konjakiklaasi. Kõõts vist kartis küll, et raha on halvasti, aga ei näidanud välja. Ta tegi sellise näo, et ei näita välja. Türklane naeris. Kui Kõõts laps oli, sõideti veel hobesega. Kõõts sõitis hobesega mööda põldu ja luiskas emale igasugu asju.

"Kõõts maksis mu konjaki kinni, Julia."

"Mäng pole veel lõppenud," hüüdis Kõõts. "Mäng ei ole ju veel läbi ometi!"

"On küll," ütles Türklane. "Mine ära, Julia, ma andsin sulle ju raha ära."

Kööts kahtles elu mõttes. Vidutas silmi ja oli õnnetu. Türklane tõusis toolilt, ringutas, kiskus sügava mahvi. Nagu Capablanca sada aastat tagasi. Sigar suus, muie näol, aga Alehhin vedeleb murtud selgrooga pilliroos, ahmib õhku. Suu verist vahtu täis. Alehhin lippas pärast seda kaotust poodi viina järele. Nii sai tast alkohoolik. Türklane näppis kõrvarõngast, jestas, soe kuld peos. Terviseks! Türklane ajas suus keelega konjakit taga. Kõbide vada põrkas ühest seinast teise: "Fischer laskis Laskeril kolm tundi oodata. Polnd häbi ollagi. Lasker istus kolm tundi, luges lehti, puhus inimestega juttu, andis autogramme. Siis tuli Fischer kohale ja tegi talle mati. Lasker jooksis koos malelauaga metsa ja ei tulndki enam välja."

"Lasker solvus metsikult ära."

"Ta oli õrna hingega mees."

"Tal oli nii õrn süda, et ei pidanud alandusele vastu, läks metsa alla kükitama. Pärast pole teda eriti nähtud."

Laudu oli vaid kolm, aga mängida tahtsid kõik. Mehi oli liiga palju. Kööts keerles meeste vahel. Lunis ja vingus, lõpuks tuli Türklase juurde. Kööts seis Türlase kõrval, sikutas teda käisest, tal oli oma laud kaenla all.

"Mis tahad?" küsis Türklane.

"Palun teeme veel ühe," ütles Kööts.

"Sinuga ei saa mängida, sa teed sobi."

"Enam ei tee."

"Tõsta käed üles, kõrgemale, nii."

Kööts sirutas käed kõrgele üles ja oli lennuk. Või siis vanasti võimlemis-tunnis. Türklane kirsutas nina ja otsis Köötsi põhjalikult läbi. Pani käe püksi ja pigistas mune. Kööts vingatas.

"Pederast," sõimasid mehed.

"Ma vaatasin, et tal raamatut poleks," ütles Türklane. "Ise oled pederast."

Raamatut ta ei leidnud. Kööts solvus pisut.

"Nad käskisid lahti riietuda. See oli külm muda, nagu jää, seal ma oleksin võinud surnult säilida. Kui ma sealt välja sain, kohe tõmbasin suitsu. Kohe. Muidu poleks pääsu olnud." Paks tegi nii, et vasaku käega kustutas koni ja paremaga võttis uut.

"Suietsetamist ei tohi maha jätta, kui tahad elada," ütles Paks.

Türklasel läks närv süsimustaks. Mehed elasid seljas ja sisistasid ette.

"Kasige minema. Ma ei anna simultaani, mehed."

Teine laud hakkas kohe vabaks saama. Sellel mehel oli kell kukkunud. Tal oli veel kuningas ja paar jublakat. See on kõige hirmsam, kui aeg on läbi, sest sinust ei sõltu siis enam midagi. Sa oled surnd mees. Ta lõi veel kogemata, või siis närvide pärast kella laualt maha, kuningas kukkus ka sinna. Mees hüppas toolilt, ta puges kuningale järele, kukkus põlved lillaks, põrand oli ju sitane, mees rahmeldas laua all, nii nagu ta oli, põlvili maas, viimases kõrtsis, sai ju veel kuninga kätte, sirutas selle üles, pani lauale, hing läks kergeks, veel ei ole kõik lõppenud, andke mulle kümme sekundit, andke veel üksainus, palun...! Sõõm õhku! Mees nägi nüüd kella ja laskis kuningal kukkuda. Kella seier tilkus lõdvalt alla. Kuningas kukkus kõlkssti, kuhugi. Surnud kuningas ei huvita kedagi. Siin olid ju kõik vanad mehed. Nii vanad inimesed on nüüpeadatud, neil ei ole enam midagi tahta. Aga mees hakkas nut-

ma. Ümberringi jäi vaikseks. Sest mehel olid põsed vesised. Tal oli olnud üks käik. Üks käik, millega oleks saanud võita. Kuid polnud enam aega.

Mees läks kõrtsinurka ja istus põrandale. Larsti. Julia viis talle õlut. Julia oli tast kahju. On see lohutus?

"Kui ma ühe sõna kuulen selja taga. Kui keegi siin veel korraks räägib malest. Siis lõpeb see mäng ära," ütles Türklane.

Ega mehed kartsid. Türklane oli lühikest kasvu. Ta oli lühike mees muidu, kurjade silmadega ja musta krässus peaga. Türklane imes klaasist ja lükkas seda keelega suus ringi, see imbus huultesse, kibe, kange. Miskit jäi hammaste vahele pidama.

"Kärbes, raisk!" Türklane sülitas. "Oota," ütles ta vanamehele. Ega nad keegi ei julgenud ju vastu vaielda, — kussa, Türklane, nüüd keset mängu, järsku on sul ka raamat seal püksis, — ei julgenud küll öelda. Aga kui Türklane leti poole trügis, käisid meeste mõtted tal järel. See ajab tagedaks ju.

"Julia!" ütles Türklane. "Mis sitta sa müüd, ah?"

Julia.

Türklane nägi teda kõhust saadik letiga poolekslõigatult enda ees seismas. Valge kittel eest lahti, sest nõopi polnud. Sealt paistis Julia pesu. Türklane algul vahtis, aga siis keeras ära.

"Lits oled," ütles Türklane.

Keegi tuli nüüd uksest sisse. Keegi uus mees. Sellised rasked sammud, paks mees pidi olema, kes käiagi ei jõua ilma hingeldamata. Mingi imelik mees. Ta tuli otse leti juurde ja jäi Türklase kõrvale seisma. Otsis taskust rahakoti, püüdis sealt kopikaid ja küsis: "Kas te müüksite mulle klaasi vett, palun?"

Julia läks nooremaks. Ta võttis vee külmutuskapist. Nagu oleks ta teadnud, et keegi tuleb, ja ütles täpselt nii: "Vesi ei maksa küll midagi. Palun ärge otsige raha."

"Mul on piinlik..." ütles mees.

"Pole midagi," ütles Julia.

"Tänan," ütles mees. Mees jäi leti juurde seisma. Tal oli pruunist nahast metallpannaldega portfelli. Need läikisid ja seepärast torkas see silma. Muidu oli portfelli tühi, vajus kokku, kui mees ta oma jala kõrvale seisma pani, kukkus potsti kokku. Mees seisis ja jõi vett. Türklane nihutas end pisut eemale, et paremini näha. Et näha, mis asi niimoodi käitub, tänan, palun, pole viga midagi, olge lahke — pederast, raisk. Julia vaatas meest. Naistel on alles midagi sellist, mis on koertel. Nüüd vaatas Julia meest nagu koer. Ta oleks talle viina ilma rahata andnud. Ta oleks sinna valanud mõõduni, kuigi ta eluaeg varastanud oli, ta oleks mõõdu kolmekordselt üle valanud ja öelnud, et ta ei tahagi raha.

Türklane kõmpis oma laua juurde tagasi. Kõõts oli end laua kohale kerra tõmmanud. Oli näha, et ta ei jaga midagi sest mängust, et ta punnitab end surnuks. Palav oli. Türklane vaatas merele. Kuidas saab olla nii, et on lained, aga tuul kaldal ei käi. Türklane lehvitas käega õhku. Lehvitas ka mehed lauast kaugemale. Ta tõusis ja lükkas neid kohe.

"Ma pean korraks ära käima," ütles Kõõts. Ta vaatas siiralt Türklasele otsa. Kõõts tahtis praegu luba saada, et püksima minna.

"Me mängime ju raha peale," ütles Türklane.

"Ma pean tualetis käima."

"Sul on raamat püksis, perse."

"Ei ole."

"Sa valetad."

"Ei valeta."

"Sa ju valetasid kodus emale ka. Sa valetasid, et ei söönd vorsti ära, aga ise käisid salaja mugimas. Sa valetasid nagu perse," ütles Türklane.

Kööts tõusis püsti. Väike suur mees. Sirgus laua tagant, pea taevasse, majesteet, aadlimees, pigem surm kui autu elu. Siis tuli mõistus pähe. Kööts tõmbus kokku ja läks peldikusse.

"Te olete munnid mehed," ütles Türklane. "Te olete ikka maru munnid mehed. Hüva, ma ju mängin taga. Aga ta ju teeb sobi. Ta ei oska ju midagi. Ta tuleb raha peale mängima ja valetab. Mida ma mängin taga. Tal on raamat püksis, ta läheb peldikusse, võib-olla situb ka, aga samal ajal ajab näpuga järke, mida Fischer tegi."

Mehed olid vait.

Mehed olid vaid algul vait — "Sa oled noor mees, sa ei saa aru," öeldi Türklasele.

"Millest?"

"Paljugi mis võib vanal olla. Sa oled noor mees, sa ei saa aru."

"Veame kihla, et tal on raamat püksis."

Türklane läks peldiku ukse taha ja lõi seda jalaga.

"Mees, mees..." mehed tegid ringi ümber Türklase.

"Tal on seal raamat kaasas!" röökis Türklane.

"Missugune raamat?"

"Steinitz, "Kuidas võita.""

Türklane surus kõrva vastu peldikuust. Ta isegi põlvitas, aga peldikul ei ole ju lukuauku, ta põlvitas ja kuulas ning mehed olid ringis ta ümber, isegi paks südamehaige suitsetaja ja see uus mees. Nad kõik olid seal ümber. Peldikust kostis vaikne hingeldamine. See uus mees nägi välja nagu töömees või talumees, seisis kõige taga, portfell kaenlas, kõige pikem, kõige suurem, või tundus see nii. Seisis ja vaatas. Türklane nägi teda silmanurgast. Pedest, raisk. Kööts hingeldas ja sittus ja luges. Ei olnud aega mõelda. Ta tõmbas kopsud õhku täis, haaras lingist kinni, surus jala vastu seina, röögatas ja sikutas kogu jõust.

Julia pühkis laudu.

Mehed jõllitasid.

Päike tappis.

Uks oli vilets, haak lendas koos poole uksega, üks ribadeks, raksti, sinna peldikuseina tekkis uksekujuline auk, nagu pilt. See oli pilt Köötsist, kes istus peldikus. Nad kõik nägid seda. Kööts istus potil, püksid põrandani maas, kingadki ei paistnud, karvutud sääred, kontidel lihtsalt nahk ümber. Tal olid ümmargused prillid ees. Ta oli ehmunud. Ta kartis surma. Ta jõllitas mehi ja ei saanud aru. Raamat oli tal käes. Türklane võttis talt raamatu ära: "Näete, mehed, kuradi munnid, kas te näete?"

Raamatule oli väga suurelt kirjutatud —

STEINITZ "KUIDAS VÕITA"

"Suli."

"Kaabakas."

"Sa oled meid kõiki lolliks teinud, Kööts. Kuissa võisid?"

Õiglane viha muidugi. Türklane ei viitsinud enam meeste ja Köötsiga rääkida. Nägu läks vägisi rõõmsaks. Ta läks otsemaid oma laua juurde ja pistis Köötsi raha taskusse.

"Julia!" hõikas Türklane.

Julia ei jõudnud veel. Sest nüüd tuli see mees. Türklane vaatas parajasti laineid, ilusad sinised ja valged, kui ilusad! See mees tuli ja varjas Türklase eest mere ära.

"Mängi minuga," ütles mees.

"Sinuga ma ei viitsi."

"Raha peale muidugi."

"Mis sul portfellis on?" küsis Türklane.

Mees vist ei saanud aru, aga ta võttis selle kaenlast ja pakkus Türklasele näha.

"Mis sul seal sees on?"

Mees kehtas õlgu.

"Tee korraks lahti," ütles Türklane. "Nii huvi pärast, ma sobran seal veidi."

Mees pusis luku kallal. Tal olid nii suured sõrmed, et ta ei saanud lukku lahti. Siis võttis ta sealt asjad välja. Ta tegi seda asjalikult ja aeglaselt ja viisakalt.

Käterätt pardipildiga. Ujukad. Prillid ja raamat.

"Mingi raamat?" küsis Türklane.

"Hans ja Grete," ütles mees.

"Imelik." Türklane vangutas pead.

"See meeldib mulle," ütles mees.

Mees enam ei rääkinud, istus laua taha, otse Türklase vastu. Istus niiviisi, et päike jäi Türklasele silma paistma. Halb enne. Mehed tulid ligi: "Mõni töömees või, käed on selliseid tugevad."

"Tavaliselt nii suured mehed malet ei mängigi."

"Tavaliselt nad kaevavad midagi. Tal on vast lõuna. Mees, kus labida viisassid?"

Mees ei öelnud sõnagi. Türklane püüdis ka nuppe sättida, aga midagi segas. Mees segas. See võttis nupud pihku ja käskis: "Vali."

"Vasak..."

Türklane lõi sinna laksu. Käsi pörkas vastu rauda. Mees tegi rusika lahti. Suurest raudsest peopesast paistis imepisike must ettur.

"Valged mulle, mustad sulle," ütles mees.

"Mis teises käes on?" küsis Türklane.

"Valged muidugi."

"Näita, kindluse mõttes näita."

Mees näitas — valge ratsu, uhke valge hobune, nagu unistus.

Harva on mehi, kes suudavad nuppe nii lauale asetada nagu see labidamehe moodi mees. Ta sättis nii, et enam kohendama ei pidanud, ta pani nupu täpselt ruudu keskele. Ta võttis neid mõlema käega mitu tükki korraga, pani käimblad lauale, ja kui ta käed jälle üles tõstis, oli sirge valge rida seismas. Igaüks oma kohal ja ühes sirges reas.

"Su mängul ei ole vist viga midagi," ütles Türklane.

"Vist ei ole, ega ma ei tea ju."

"Ei ole, ei ole..."

"Ega ma ei mängi hästi," ütles mees.

Oleks tarvis olnud midagi teha. Türklane tõusis korraks, et mehi eemale lükata, aga need seisis nii kaugel, et mingit põhjust ei olnud. "Sitad mehed," ütles Türklane.

Aga need vahtisid uut meest: "Nii osav mees."

"Sa vahetasid lipu ja kuninga ära," ütles uus mees.

"Mine perse ikka," ütles Türklane. Ta vaatas oma lauda.

"Sa vahetasid nad ära," ütles mees veel kord.

"Ma mõtlesin ühele teisele asjale," ütles Türklane.

"Sellest pole midagi," ütles mees.

"Ma mõtlesin tõesti millelegi muule," ütles Türklane nüüd. Oii–oii. Türklane kissitas silmi. Mis elu see on. Oleks meri lähemal ja päike kaugemal. Oleks ise tuul. Meri, palun tule appi.

"Kui tahad, vahetame kohad ära," ütles mees.

"Milleks?"

"Sulle paistab päike silma."

"Ma ei vaheta kohti."

"Sul oleks endal mugavam," ütles mees.

Mida sa pinnid, no mida sa ometi tahad, kuradi pederast. Türklane võttis peast kinni: "Ole ometi vait, pane suu kinni ja mängi."

"Sulle paistab ju päike silma," ütles mees.

"See on juba selline mäng," ütles Türklane.

"See on male," ütles mees.

Nüüd mees käis. Võib–olla ta mõtles ka midagi, aga see ei paistnud välja. Mees oli nii suur, et mõtted istusid sügaval, kas näos või kaelas või habemes. Aga ta lihtsalt kahmas ääreetturi ja käis, nagu oleks see igapäevane asi — kaks sammu ette! Ääreetturi kaks sammu! Mäng käib raha peale. Loll või? Türklane kiskus kaelust lahti. Täitsa loll mees.

Oi, oi, oi. Kolmanda laua mees kustutas väga pika koni ära. Peaaegu terve suitsu vajutas tuhatoosi: "Steinitz elas vanaks ja vaim püsis värske. Elas kaua ja väärikalt, vanast peast tegi partii Capablancaga. Kuubal. Hemingway püüdis lähedal mõõkvaala, ussiga, nemad tegid muuseas ühe mängu. Steinitz purustas noormehe hetkega! Seesama käik. Ääreetturi kaks sammu. Tekivad ähvardused. Noore kuubalase närv ei pidanud vastu. Ta oli noor, aga pane tähele, tegi mehiselt suitsu. Kaotas, sülitas sigarijunni merre ja hüppas ise järgi, nii häbi oli. Pärast läks ema juurde nutma, peitis pea köögipõlle sisse. Nad elasid ju vaeselt, seal Kuubal."

"Vait!" röögatas Türklane.

Võimatu oli keskenduda. Ta vahtis neid nuppe, aga kuidas või kuhu käia. Idiootlik käik. Tule keegi appi. Meri kohises kõrval. Merre võib ära uppuda. Kui midagi enam ei ole, siis saab sinna ära uppuda. Meest ei saanud üldse vaadata. Kämmalde otsas näpud. Mees–kraana. Mees–tornkraana. Sellised on lollid, nad ei lõpeta kooli, nad ei mängi malet, nad poksivad või on niisama pikad. Türklasel oli paha: "Sul on kaval avang, eks?"

"Ma umbes panin."

"Sitta ta umbes pani, umbes pani. Malet umbes ei mängi."

Mehed tõmbusid koomale. Türklase kõrvarõngas läks tuhmiks. Mehed ei saanud Türklasest aru. Võib-olla ta kõhkles. Võib-olla Türklane tõesti kõhkles. Sest mees, kes teab, kuidas käia, mees, kes on endas kindel — see mees ei räägi. Ta teeb. Aga Türklane?

"Tuleb minna sulle ratsuga vastu ..." ütles Türklane.

"Ära pabista," ütles mees.

"Ma ei pabistagi."

"Ma vaatasin, et sa natuke pabistad."

"Ma pole elus pabistanud," ütles Türklane. "Missa nüüd ütled? Ah?"

Türklane käis päris kõheldes ära, ja läks siis, käed taskus, — viimane, mida mees teha saab, käed taskusse ja punuma — läks leti juurde. Juliat polnud näha. Ta oli kuhugi võileibade ja kookide taha kadunud. Sinna unustatud. Türklane võileibu ei näinud. Ei näinud midagi seal letil, sest vorstid haisesisid ja tõepoolest — klaasid olid kehvasti pestud ja udused ja sõrmejälgedega, isegi juuksekarvu oli neis pidevalt. Mõni oli hall. Sest Julial oli halle juukseid seal võileibade taga. Julia vaatas sinna kaugele merele, laineid ja kajakaid, nagu inimesed ju ikka vaatavad, kui ilmus Türklase nägu, mis tahtis midagi küsida.

"Julia," ütles Türklane.

"Mis on?"

"Julia," ütles Türklane.

"Mis suga ometi lahti on?" küsis Julia. Türklasel vist ei olnud julgust, või õigust seda öelda. Ta vaatas Julia poole, meenutas ja surus ennast maha ja ei öelnud ja läks ära.

Julia.

Türklane oli kõik öelnud.

Kui Türklane oma laua juurde jõudis, pani uus mees parajasti prillid ette. Siis võttis ta ühe nupu ja mudis seda ja silitas sellega põske ja siis käis.

"Sul on kahvel."

"Viiekümne kolmas aasta, Rio de Janeiro. Seal said kokku kõik, Steinitzist Fischerini, kes oli muidugi veel beebi, sel ajal, kuid mängis. Oli palav ja mehed olid särkide väel. Alehhin kaotas ühe mängu teise järel. Mitte keegi ei teadnud, miks. Ta oli iga päev täis ja seisis vaid vägisi püsti ja tegi vahepeal mõne õige käigu. Aga mitte rohkem. Ta kavatses end surnuks juua, sest ta oli maha jäetud," ütles mees, kellel oli nüüd juba kaks suitsu varuks, kolmandast lauast. Ta süda oli haige.

"Sul on kahvel," kordas mees.

"Ma näen isegi," ütles Türklane.

"Sa tegid enne valesti, kui lõid, soperdasid seal midagi."

"Ma ütlesin, et kui veel keegi tuleb, käige minema, te tatistate ju mulle selga." Türklane ropendas veel. Ei tea, mis Türklane tahtis. Kõrvalt oli seda paremini näha. Ta tahtis oma kahvlit unustada ehk.

"Võta käik tagasi," pakkus mees.

"Kelleks sa mind pead?" küsis Türklane.

"Võta käik tagasi ja on kombes."

Mehed läksid morniks. Nii ei öelda. Ei öelda, et võta tagasi — kont Türklasele.

"Kelleks sa mind pead," küsis Türklane.

"Sa võta kaks käiku, sulle paistab päike silma, sa kogemata eksisid, võta kaks käiku."

"Kaks?"

"Sa jääd vankrist ka ilma."

Kõik nägid, et jääb. Raudselt jääks vankrist ilma või kui hoiaks, oleks mäng päris läbi. "Võta tagasi," ütlesid mehed.

Siis võttis mees Türklase nuppe. Luba küsimata, näitas, et valge teeb nüüd mis tahab, mis üleüldse pähe tuleb, lööb, vahetab, ähvardab. Valge võidab kiirelt, kergelt, elegantselt. Kõigepealt vanker, pärast elu. "Võta tagasi, muidu saad minuti pärast mati," lõpetas mees.

"Ei saa," ütles Türklane.

"Saad ju."

"Ei saa, ei saa, eei saaaa!"

"Hüva, võta need kaks käiku tagasi, siis on kombes."

"Pole vaja," ütles Türklane.

"Miks?" küsis mees.

"Mine perse," ütles Türklane. "Kuule, näita õige oma kott siia. Anna kor-raks mu kätte."

Mees andis koti. Türklane võttis koti ja jooksis saali teise otsa, urgitses luku lahti. Virutas asjad põrandale. Seal oli ilus kollane käterätt, pardipildiga, ja raamat ja ujukad. Kõik välja. See ei olnud mustkunstniku kott, oli tavaline tühi kott.

Türklane viskas selle maha. Ja tuli tagasi.

"Šahh!" ütles mees tuimalt.

"Hüva, hüva..."

"Sa lihtsalt ei pannud seda tähele."

"Hüva!"

"Seda juhtub teinekord."

"Lase mõelda," ütles Türklane.

Hilja. Meestesumm Türklase selja taga hajus. Sulas ära. Paks toppis juba prille taskusse. Ja suitsetas. Nad rivistasid end rohkem sinna. Selle uue mehe poole. Vahtisid seise, ja ei olnud päris kindlad. Nad seisid nüüd kahevahel. Türklane hakkas toolil kõõluma. Kõõlus nagu koolipoiss ja vist rääkis omaette. Rääkis endale. Türklane toetas käega lõuga. Toetas nii, nagu pea kaaluks nüüd väga palju, ja kiikus. See tool oleks võinud ka katki minna.

See mees vist ei näinud seda matti. Mõnikord on selline lootus. Üks sajast. Üks tuhandest. Pole mõtet arvutada. Türklane vaatas veel merd. Tuul ei jõudnudki maale, tuul jäi ujuma. Türklane ajas käega sooja õhku laiali. Tuleks ometi torm, vihma ja sitta. Tuleks.

Mees võttis ära kolm etturit. Ta võttis teise ratsu. Ta võttis oda. Must kuningas liipas ruudult ruudule. Ta oli juba surnud tegelikult, sest ta ei lootnud enam. See ongi surnud, kes enam ei looda. Olgugi veel laual. Mees võttis oma oda.

Mees võttis oda.

Tuld! Tuld! Tuld!

Must kuningas oli üksi. Tal oli kurb ja ta ei osanud midagi mõelda, midagi teha, ta ei osanud enam tahta.

Põlvili.

Lõpp.

"Anna alla!" ütles mees.

"Mis?" küsis Türklane.

"Anna alla!"

Ta põgenes. Kas laud lendas ümber? Midagi lendas kolinaga, mehed karjusid talle järele, Türklane jooksis kohvikust välja.

"Oota," hüüdis uus mees. "Oota ometi, Türklane!" Ta jooksis Türklasele järele. Jooksis ja hüüdis: "Oota, Türklane!"

Türklane ei kuulnud. Türklane jooksis nii, nagu jookseks oma elule järele. Silmad kinni, ta jõudis nii kiiresti, nagu muidu kunagi ei jõuaks, ei teadnud, ei kuulnud, ei väsinud. Põõsad kriipisid näo katki, Türklane pühkis verd ja sülitas, ja jooksis edasi. Veri jooksis ikka suhu ja voolas silma.

Mehe sammud tulid lähemale. Ta lõõtsutas päris Türklase kuklasse. Ta ei jäänud sammugi maha. Türklane proovis haake teha ja põigelda. Türklane jooksis liiva peale tagasi, uppus sinna põlvini, üritas veel natuke ja siis enam ei jõudnud. Ei jõudnud. Ta oli suutnud täpselt kohviku ukseni ja kukkus sinna maha. Sülitas. Veri. Sülitas verd ja lõõtsutas. Türklane ei tahtnud enam midagi. Julia seisis ukse, ja mehed.

Julia.

Mees tuli nüüd tema juurde. Suur imelike kätega mees, tuli tema poole.

"Missa tahad? Missa veel tahad?" küsis Türklane.

Mees hingeldas. Ta oli vist jooksnud nagu Türklane, sest ta ei suutnud rääkida. Ta ahmis veel õhku ja ütles: "Kuule." Nii ta ütleski. "Sulle tundub vist, et inimesed on halvad. Tundub ju? Nema ja mina, ja Julia. Ütle, mees.

Ära pahanda, mees. Ära mõtle halvasti. Elu ei ole selline. Ei ole. Keegi ei naera su üle, keegi ei valeta, keegi ei kiusa. Mitte keegi.

Sa ära mõtle nii. Nii on võimatu elada. Ainus võimalus on see, et sa pead uskuma — see ei ole nii.

Sa pead kogu südamega teadma, et nad on head. Meie kõik. See on ainuke võimalus olemiseks üldse. Kui sa tahad elada.

Sa tahad ju. Ja isegi siis, kui sa tunned, kui sulle mõnikord tundub, et see nii ei ole, ei ole ju, kui sul on tuhat põhjust mitte niiviisi näha — sa pead uskuma. Pea siis ometi vastu. Sest kui sa kõhkled, see ei vii kuskile. Seal ei ole midagi, seal ei ole mitte midagi."

Siis mees väsis. Ta vahtis kurvvalt Türklast ja mehi ja Juliat ja läks oma portfelli järele. See vedeles veel ikka saalis põrandal. Mees korjas maast portfelli, toppis sinna käteräti, ujukad ja raamatu. Pani prillid taskusse ja lahkus. Enam ta midagi ei öelnud. Ta oli vist väsinud. Jooksmisest ja kõigest. Sest ta oli ometi suur mees.

Ta läks otse mere poole, mööda liiva, seal oli raske käia. Aga ta läks sellest hoolimata. Ta läks ka siis edasi, kui liiv lõppes. Kui tuli juba meri vastu, astus ta sinna sisse. Ta läks mööda merd ja teda oli halvasti näha, sest ta oli kaugel. Nüüd paistis õhk temast läbi. Mees paistis läbi. Ta oli suurte kätega paks läbipaistev mees, kes kõndis merd mööda ära, lahustus peaaegu silmapiiril õhuks ja veeks ja valguseks ja nii helesiniseks taevaks ning hajus. Kui see juhtus, kui mees lõplikult kadus, lõi selgest taevast vaimustavalt vihast välku. Seal polnud ainsatki pilve, kui kostis kärgatus. Siis algas vihm.

PILLE SOVA

*
tüüine õhk kohati jäävaba mere kohal
vaba vesi läigatab tuhmit
 hoolin ebajärjekindlast ja ebamäärasest
 enam kui otsekohesest ja selgest

ometi jääb kohustus terviku suhtes
valgusesälvatuse tähendus
on kui hetkeks taevasse ilmunud naine
mitte vaevunähtava ilmutusena
vaid nii tõeline kui vähegi võib kujutleda
hõõgumustrilises seelikus triipude ja lilledega
 kui elus tuli ja öö
ta hoidis heledat lille kui last õrnalt süles
helenduses tema ümber langes maa poole väikesi lilli
lumepihuna kee reldes
ta keerutas korra seelik lendles ja veikles

*
mu sõbrataril oli sügisel tütar sündinud
kui ma last esimest korda nägin tundus ta mulle
tundus ta mulle kummaliselt leebe justkui kuldne
võtsin ta sülle siis ta naeratas ootamatult sädelevalt
parajasti sellel ajal rääkis televiisoris T.
ma ei mäleta hästi mida ta rääkis
ütlesin sõbratarile — näe T. räägib —
tema ütles — enne kui ma sünnitama läksin nägin öösel T'd unes
T. seisis suurel poolhämärilaval
tal oli käes kimp lumemarja oksa
kimp oli suur justkui põõsas
valgus liikus nagu sajak lund lava sügavuses tantsis
baleriin ta tantsis ligemale ma nägin see oli
Maria Taglioni sülfüidi kostüümis seljal väikesed tiivad
siis ma märkasin et ta tantsib pahkluumi lumes ja
mõtlesin Jumal ta külmetab jalad ära ta tantsis
T. juurde just nagu lund ei olekski —
— kas sa tahaksid — hakkasin ma küsima aga laps naeratas
jälle nii ootamatult et ma jäin vait
— mida sa tahtsid küsida — ütles sõbratar
— ah ei midagi — ütlesin mina
sõbratar ütles — siis edasi oli nii et see tantsijanna olin
mina mul oli hästi suur kõht ometi ma tantsisin kergelt
kergelt ja ometi ma ei tantsinud vaid olin täiesti liikumatu
ja ometi tantsisin jah nii ma olin ja kogu aeg
oli üks mõte justkui mingi kummaline ornament
ümberringi sadas lund ometi ei sadanud lund vaid valgus
hõljus kujundeid moodustades aeg-ajalt märkasin selgelt
et ornament koosneb lumemarja okstest okstel olid väikesed
valged õied —

siis hakkas laps nutma ta nutt oli meloodiline justkui laul
ma ütlesin — küll ta nutab sul ilusti kas sul seekord oli
väga valus —
sõbratar ütles — oli küll väga valus aga ma nägin ühte naist
kes sünnitas ja tal ei olnud üldse valus vaid tal oli õnnis
naeratus näol lõõsõna —
ma ütlesin — kahju et ma pole kunagi unes näinud kuidas
lund sajab —

MARIE

- 1 tuhmid liblikad
unenäos mu silmadena muudavad värve
riivates südame armsaid
- 2 Marie äraolevalt vaatab Marie
Heiberg meie pilgud on kui ristis
ma räägin talle südameverest
- 3 ta ütleb: ei mäleta mis see on
ütleb et talle tulevad meelde valged roosid
väga eraldi muust maailmast kuuvalguses
- 4 tegelikult see ongi südameveri ütlen naerdes
tegelikkuses on suvelõpu tumedatel öödel
valged roosid väga valged
- 5 on väga sügisene on väga muutumatu
nii väga must nii väga valge
valge roos — pimedus nimetab teda
- 6 siis võib öelda liiga ere valgus
aga ta tuhmub kohe
on mahe ja hellitav
- 7 sina sina sina
mitte mõtted olgugi hellad
roosid tumedate nimedega kui menstruatsiooni veri
- 8 aeg võnkuv täht saab ornamendiks sinu nimeks sa
hajevil pikist juuksist sa sõrmedega läbi
nukralt raputad pead
- 9 kui hea et midagi ei meenu Marie
puudutan su nägu suudlen
pilved üle taeva kuldsed valged roosid

MARINA TERVONEN

NEED ÜKSINDUSE TEED

*

Kui tahad midagi näha
sule silmad
Kui tahad midagi öelda
vaiki
Tuled või lähed
Su tee viib minust mööda
Kohtudes pisaraid valan
ja naeratan hüvasti jättes

*

Sel ainsal hetkel
kui öö on lõppend
ja hommik pole veel aland
rebenevad seitse koort
seitse nahka
meie vahel on ainult õhk
kas Sa tunnend mind
ära

*

Sügisepargi rada
katkeb nii järsku
Igal jutul
on oma lõpp ja kaja
Kahju
et Sa ei oska lugeda
taevamärke
Siis meie tee oleks
üks
ajajärk pikem

*

Ära lase mul ära minna
kuu peidab end pilve taha
ära lase mul muutuda halliks
hulguhundiks kes otsib rahu
ja ei leia
ja aina hüüab
hirmsa häälega metsa tagant

*

Need üksinduse teed
need soolaveed
ja kivistunud rajad
häälekajad
ja soojust neelav laotuse pragu
Ja Sinu loojuv loojuv loojuv nägu
Need üksinduse teed
on enda juurde teed

*

Üks eluring käidud
Su nimega huultel ja südames
Mu kõne mu vaikus
kuulusid Sulle
Kas Sa tead mu kauge
mis tähendab
olla koos
ja millega selles maailmas
mõõdetakse lähedust

TOOMAS RAUDAM

PRADO

*Dorpati linnale ja
Prado muuseumile Madridis*

Seiklusessee

Tema nimi oli Gabriel, kuid ta ei olnud ei Brasiiliast ega ka Kolumbiast, vaid hoopis Perust. Igal juhul tuli mul tema nime kuuldes kohe meelde Brasiilia kommunist-kirjanik Jorge Amado, kelle 1963. aastal eesti keelde tõlgitud raamatut «Gabriela» ma kunagi lugenud olin, ning Kolumbia maagiline realist Gabriel García Márquez, kelle «Tuhat aastat üksildust» just nüüdsama välja oli antud.

Poliitikast on minu lugu — minu nali — sama kaugel kui naljast, ehkki ma naermist kellelegi muidugi keelata ei saa; olen juhtunud nägema matusepilte, kus kääpa ääres seisev inimene miskipärast muigab, kuid kas saab seda talle pahaks panna — võib-olla meenus talle lahkunuga seoses mingi säärane lustakas seik (kalasabalups süngelt voolaval-vaikival — jõeveel või veekirbu ehk kladotseeri uisujälj mudakalastega tiigis, kui enam kui kesiseid kirjanduslikke võimeid entsüklopeedia ja kodumälestuste kaasabil proovile panna lubate), mis tahes-tahtmata naeratuse esile kutsus.

See on tõestisindinud lugu. See juhtus minuga — ja temaga ja temaga (cesti keel ei tunne sugu!) — 1975. aasta sügistalvel. «Minal» on tavaliselt ka nimi. Eriti keh-tib see tõsieluliste lugude puhul. Ilma nimedeta lugu ei räägi. Ei räägi ise ega lase ka teistel rääkida. Sellepärast õelgem, et minu nimi on — oli — Toomas.

«Toomas!»

«Gabriel?»

«Saad sa mind aidata?»

«Aga muidugi! Milles küsimus?»

«Ma tahaksin kirja kirjutada. Ma tean, et sa kirjutad kirju. Liidia rääkis mulle.»

Tõepoolest, nii see oli. Kui ma pärast ülikooli lõpetamist raamatukokku tööle läksin, siis selgus üsna pea, et saan oma erialastele oskustele (diplomi järgi «filoloog, inglise keele õpetaja») siin sobivat rakendust leida. Nagu kõikides suuremates raamatukogudes nii korraldati ka Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslikus Raamatukogus palgalisa saamiseks regulaarselt keeltkursusi ning mis sai olla loomulikum kui see, et mind — mind kui inglise keele õpetajat — nende andmisel ära kasutati. Filoloog — keelearmastaja — minus pidi veel veidi ootama, kuid kaugel polnud seegi aeg, kui Liidia, kes tänu oma täispuhtais värvides esinemisele — valge (pluus, taskurätt, punase seeliku mummud, sokid, aga ka kõik see, mis a l l kinnitab ja üleval h o i a h) ja punane (kõrvarõngad, pärlikee, valge seeliku mummud, kingad ja kõik see, mis silma ei paista ja soontes sinine on — süda, veri) — samanes Piet Mondriani kuulsal maaliga («Kompositsioon valge ja punasega», 1945), kui Liidia pärast kolmkümmend minutit kestnud piinlemist umbses, vaid raamatueluks sobiva temperatuuriga fondinurgas minu, o m a õ p e t a j a juurde tuli ning palus mul tõlkida üks kiri — just nii ta ütleski: «üks kiri», mis, nagu hiljem selgus, sisaldas palju teisi kirju, elusid, lugusid — inglise keelde. Keelduda ma ei saanud ega tahtnud: olin juba esimestest tundidest peale märganud kirkaste värvide rütmilist vaheldumist, mis samanes signaalsatsioonilippude sõnumiga lekkival (tahtmatu, kuid täpne insi- nuatsioon!) laeval (SHE: metafoor tähenduseseose tekitamisega — *in absentia* —

siintagmaatilisel teljel välise samasuse, aga ka sisemise läheduse alusel), mille dešifreerimine minusugusele ning minu eas (24) vallalisele noormehele mingeid raskusi ei valmistanud.

Peab tunnistama, et mul oli varemgi ette tulnud selliseid või sellega ülimalt sarnaseid interluudiume (mida saab üks armetu «seiklus» *inter-ludus*’e vastu?! mis muud kui «agoonia» võib olla kogeleva *copulatio* vastu sulnile *agōgē*-haldjale valgete linade *agōn*’iväljadel?!), kuid ühelgi neist polnud isegi kiires finaalis (*allegro risoluto presto priapissimo*) seesuguseid dramaatilisi, ilma ja inimesi hõlmavaid, üksikisiku kogemusest teispoole jäävaid (aga hea muusika on endastmõistetavalt selline) kurbi tagajärgi.

«*Very well, das ist gut, give it to me, merci bien,*» vastasin talle, Liidiale, tookord ning tõit-õelda ei muudaks ma oma toonasesest kostmisest sõnakestki; ei saakski, sest see tähendaks iseloomu, iseloomuga koos aga inimese — minusuguse, minuvanuse — muutmist. Mina aga olin täpselt selline, nagu stenogrammist võib välja lugeda: peale inglise keele ei vallanud ma ühtki nimetatud — tsiteeritud — keeltest ning seegi oskus, mille tähistamiseks diplomis «filoloog, inglise keele õpetaja» kirjas seisis, oli pigem silmakirjalik abielu, nagu neid ikka ja jälle ette tuleb ning mida sõlmitakse selleks, et mugavamalt ja ohutumalt tegelda t e i s p o o l abielusidemeid ekstskeeriva ekstrararitaaladulteroose materiaga.

Mind tõmbasid sõnad: meeldejätmiseks piisas põgusast kohtumisest, bussis inimeste omavahelisi jutuajamisi tahtmatult pealt kuulates või võõrkeelset raamatut sirvides. Mõistagi pidi siis keelest mingi aim olema: olemata/sündimata inimesest/naisest ei saa mõista ei üht ega teist! Usun, et mul oluks kerge jätta endast muljet kui välismaalastest: sakslasest, prantslasest, inglasest, venelasest. Peab ütleva, et omandatud sõnade hulk polnudki nii oluline, tähtsam oli kõne rütm ja rääkimise meloodia — kõik see, mida ennist õigusega *agōgē*-haldjaks sai kutsutud. Mingil määral oli sõbraks saanud sõnade arv isegi ohtlik. Näiteks oli (olnuks) venelaseks või inglaseks olemise pettus läbinähtavam kui hiina, jaapani või üksipuha misuguse Aasia rahva minu-mimikri, kui keegi oleks mind nendega tuttavaks teinud ja ma oleksin saanud kulutada paar tunnikest vabaks suhtlemiseks kusagil kohvilauas või saunas (usun, et seda sõna tuntakse kauges Kantoniski, järelikult on see koht põgusaks keele- ja meelepuuteks vaata et parim!)

Oma osa mängis ka tüdimus. Või õigemini harjumus, olemisega äraharjumine. Eesti (keel) oli nagu kuiv tolm kuumal suvepäeval (või nagu hea vein, mille maitse säilib vaid siis, kui suutäie teatud aja pärast välja sülitada): ta kattis sind (pikkamööda) üleni, tervenisti: puged kaenlaaukudesse, põlveõnnaldesse, varvaste vahele, nabaauku, kõrvauuretesse, tegi karedaks keele ja muutis härdaks meele (justkui oleksid äkki haigeks jäänud ja nutad sellepärast, et ei tea, mis sul viga on, kuid aimed, et see võib olla surm) — loomulik siis, et õhtuti end duši all puhtaks uhasid: et poorid saaksid hingata, hing puhata! Olin harjunud olema eestlane, olin oma eestlaseks-olemisega harjunud; tüdimus, mis ma sellest tundsin, oligi põhjuseks, miks ülikooli inglise keelt õppima läksin. Eestlasena olin täiesti tavaline eikeegi ja kodu vang, inglise, vene, saksa, prantsuse, hispaania või hiina keel lubas mul mingiks üksipuha kui suureks või väikeseks ajahetkeks saada Kellekski ning ma võisin seejärel südametunnistuspiinadeta eesti keeles «süüli süüa» või «kaerajaani tantsida». See võib ehk tunduda õõnsa filosoferimisena (NB! ka filosoofia on sõna(d): keel!), kuid minu jaoks oli see praktiline küsimus, pakiline, lahendamist vajav probleem. Võimalik, et ma siis sääraseid sõnu veel tarvitada ei osanud, see aga ei tähenda, et asja ennast — ja isendas — olemas polnud.

Küsimuse praktiline külg tuleb ehk siis paremini ilmsiks, kui toon näite oma kodust.

Mul oli vanaema, kel oli väga ilus — laulev laulmata — hää. Tema vanavane-
mad olid pärit Kreekast, kusagilt Saloniki lähistelt. Stefanie — Fanni, nagu me teda
kutsusime — oli sündinud Jevpatorias 1899. aastal ning sattunud Eestisse tänu rät-
sepast vanaisale, minu isaisale, kes, kuulnud ühe oma tuttava käest, et Musta mere
ümbruses kenast välimusest, pintsakust ja viigipükstest rohkem lugu peetakse kui
Tallinnas, aega viitmata oma kõvad ja pehmed ametiasjad, küünarpuud, kriidid, ka-
levirullid, inglisevillase kanga, triikraua ja «Singeri» õmblusmasina kokku pakkis
ning pärast paarinädalast paljaksvarastamispeelgu, mida üks noorepoolne, nagu nae-
lutatult kupees oma kohvrite ja akna all istuv vuntsidega härrasmees ju ulja, kuid ta-
sase vileviisi puhumisega edukalt peletada sai, kohal oli.

Lootused õigustasid ennast. Neid polnud palju, kuid nende sirged seljad, püst-
loodsed turjad ja nõtked nurgik-õlad lausa karjusid viimase šniti järgi tehtud paksu-
de patšokkide järele, vilkad käimad aga nõudsid õhukese siidvoodriga triibulisi pu-
ripükse. Sõnaga, siin läks tarvis kõike seda, mis ühe tõelise nõelariütli ja kääriordu
kavaleri südame ilmingimata kiiremini põksuma paneb. Neid polnud palju (neid,
kellega võrrelda, oli märksa rohkem), kuid see, mis hingest ja silmadest võib-olla
juba kadunud või kadumas, oli säilinud kehades, mida kohaselt kattes rätsepmeister
oma väledate näppudega rahvuse taassünnile tõhusalt kaasa aidata võis. Sellest vaa-
tepunktist olid tähtsad ka ninad ja nimed — ninad sagedamini, nimed harvemini,
venepäraste moonutustega —, mis kandsid endas kauge, sajanditetaguse Kreeka ko-
loonija Karkinitise kuju ja kuma.

Juhtus nõnda, et esimene inimene, kelle vanaisa Jaan riidesse pani — pealaest ja-
latallani eesti kalevisse —, oli ta tulevane äi, hallisäbruse juuksepahmaka ja hõbedas-
se uuriketiga saja-, viiekümne- või kahekümne viie aastane Stepan, kellelt mõõtu
võttes Jaan, tollal veel poisikesekohtu noormees, kõik oma oskused mängu pidi pane-
ma, sest klient ei püsinud hetkekski paigal, keerles ja keerutas, keeras sigarit ja
vuntsiotsa ning kehtas närviliselt kord tüht, siis teist õlanukki, nagu läbiksid teda
nähtamatud elektrivood; ainult korraks kangestus ta vedrukeha ning see juhtus siis,
kui miski, mis osutus kas soolatüükaks põsel või ninast väljaulatuvaks süsimustaks
karvatuustiks (ühmatades tunnistas Stepan mõlema isendast mitte just eriti kiidu-
väärset olemasolu), tema tähelepanu köitis ja peegli suunas kallutama sundis. Tolle
ajahetke kasutas nooruke rätsep kärmelt ära, vilkalt sööstis ta mõõdulindiga sõr-
med jämedate harude vahele, kuid veel enne, kui nad sealt vajaliku fikseeringuga ta-
gasi saabusid, jõudis rätsepatõös sugugi mitte haruldasest põgusast puutest ülalpool
ülikonnatahtja põlvi innuka portnoi pähe midagi sellist, mis pani viimase võpatama
ning suunas abitu, võrdlemisest tuge otsiva vankuva pilgu puhvetkapi serval seisva
gigantse, kodukiriku käärkambri (isa töötas Jaanil — Jaanid mõlemad — kirikus
köstrina) kaasavõetud roostekarva küünlajala poole, mille aukartust äratavaid tera-
vaid keermeid katsid paarinädalased, eestiaegsed hangunud vahajäljed.

Ning esimene naine, kellele Jaan armastust avaldas, oli pikkade plikapatsidega
(mida võis kõrvutada hobuse ohjadega või kardina küljest allarippuva ilukõiega)
neiu, kes nädala pärast kokkulepitul ajal kostüümile («kostjum») järele tuli. «Papa
usaldab mind. Mul on hea maitse, ma olen tema moodi,» ütles Stefanie (sest see ta
oli) ning سکلدس Jaanile järelemõtlemiseks aega andmata pintsakusse, mis, nagu
peegli kolm tõtt rääkivat kristallsilma («Tõtt-õelda üks kuradima kena tüdruk!»)
üksmeelselt ja üliselgelt tunnistasid (muidugimõista oli see Päike, mitte pintsak, mis
sealt vastu säendas!), talle imehästi sobis ja nagu valatult selga istus. Järgmisena
tulid püksid ja nendega oli sama, kui mitte hullem ja uskumatum lugu. Kui sellele
lisada veel see, et mõlemad rõivatükid enne ühisharmonia saavutamist ning õigu-
sega Üli(k)konnaks ehk *Anzug*'iks ristimist (mõistagi tuli vanaisa saksakeelsest ja –
meelsest keskkonnast ning oli ennekõike ikka *Herr Schneider*, mitte Portnoi või ise-

gi Rätsepmeister) veel paarist üldtuntud kohast kohendamist tahtsid ning et tütar en-
nast isasamaseks nimetades sugugi eksinud polnud, vaid hetkekski paigal ei püsi-
nud, siis polnud ju kuigi suur ime, et traageldustants nad samm sammu, õmblus
õmbluse haaval kitsa poissmehevoodi servale ja scalt edasigi juhatas ning et Jaan
oma meistritöö tõelisi väärtusi ning võetud mõtude õigsust alles nüüd päriselt näha
ja katsuda võis.

Vanaemast rääkides tuleb mul paratamatult üht-teist n-õ omast käest lisada. Sest
Fanni eelistas oma minevikust kangekaelselt vaikida, justkui poleks ta vabana sün-
dinud lind (sellisena armastasin ja mõistsin teda kõige paremini), vaid mõisa külge
kinnistatud rentnik või pops, kes oma teoorjuspäevi lapselapsele meenutada ei taha.
Või mõjus ehk eesti inimeste kinnine olek ja niiske, soine kliima tema peale halva-
valt, süstides temasse toda madalat soome-ugri üminat, mille üle ühiskooride juhid
ja hulluarstid uhkust võivad tunda, kuid mida mina kunagi taluda pole suutnud?
Ainult ühest kumas läbi tema Karkinitise kreeka päritolu ning see üks oli hääl, va-
hemeresinine sillerdus selles.

"Vanaema, palun loe mulle numbreid!"

Oli soe suveõhtu, kreegipuu kuivanud, tolmust hallid oksad kriimustasid loojuva
päikese tulipunast ketast, taevavõlvil jalutasid ringi viis-kuus kõhukat pilvearistok-
raati, postiljon-pääsukesed kandsid nokas nähtamatuid kiirtelegramme, maja katu-
selt Fanni magamistoa akna ette laskuvate viinapuuväätide puhmas kisklesid-kädis-
tasid varblased, aiarajal teetolmus lamas mumifitseeritud vihmauss, kelle — ja
iseenda — elluärkamist ootas kuivade silmamunade ja pragunenud kuuma nahaga
kärnkonn rõdutrepi all.

"Eenadiitriiatesserapenteeksieftaaohooemeeadeka," luges Fanni ühe hingetõm-
bega, kiiresti, sõnade vahel vahet pidamata, justkui tahaks sellega rõhutada: see
kuulub mulle! see tuleb minust! see on minu ja ei kellegi teise oma! Talletasin ütle-
mise melodiat, ning kuigi sel minu jaoks mingit tähtsust polnud, õrritasin Stefanie
iga sõna üksikult välja ütleva. (Kavalusest ei piisanud, pidi ka visa olema — nagu
mustlane.)

"Vanaema, sina küll kindlasti ei tea, kuidas on kreeka keeles kaheksa?"

"Kelleks sa mind pead? Ohtoo, mu kallis!"

"Aga viis? Viis käib sul kindlasti üle jõu?"

"Pente!"

"Kuus? Kuus on kindlasti meelest läinud, oled juba vana, pea ei pea enam kinni?"

"Eksi!"

"Kolm? Kolm on maailma lõpp, see ei tulnud sulle eelmine kord ka meelde!"

"Triia!"

"Seitse? Täitsa surmanumber, ma tean!"

"Eftaa!"

"Neli? Ega ma enda pärast küsi..."

"Tessera!"

"Üks? Üks on kõige alguses ja läheb kõige enne meelest."

"Eena!"

"Kaks? Seda su keel küll ütleva ei paindu!"

"Diio!"

"Kümme! Ütle kümme ja ma annan sulle musi!"

"Deka!"

"Üheksa? Viimane kord, rohkem ma enam ei taha!»

"Enneca! Ja tee, et sa siit kadunud oled!"

Just nii, sel kombel — nagu oleks maailm tohutu suur telefoniketas, kuhu umb-
ropsu oma nimetissõrme torkame — sain Stefanie saladuse jälile, ning kuigi mõist-

mine ei tulnud kohe, vaid aastatega, võin praegu kindlalt öelda, et see lause, need sõnad olid ainsad kõvemad kivid, jalaasted veel, mis viisid Fanni tagasi isa Stepani juurde, kes suri täpselt siis, kui sündis uus, XX sajand — südamesse!

Sama haigus, pikemat aega kestnud valu vasakus õlas, millega väsinud, arvata-vasti püsti jala peal infarkti läbiteinud süda endast märku andis, viis lõppude lõpuks haigeveodisse ka Fanni. See juhtus siis, kui lõpetasin kooli ja olin astumas ülikooli (1966). Mul ei tarvitsenud minema joosta — vehkat teha, plehku panna, kui oma käitumist vulgaarsemast vaatepunktist kirjeldaksin, ehkki tunne ütleb, et tegin seda ja veel hullematki, mille jaoks sõnad õnneks puuduvad. Pidin ainult — kõigest — dokumendid vastuvõtukomisjoni andma.

Loodan, et nüüd ei kõla see enam uskumatult ja arusaamatult, kui ütlen (veel ei ütle, veel veidi hoian hinge kinni), et põgenesin hääle pärast. Ja eest. Sest mulle tundus, et vanaema hääle muutub surres — aga surmahaigus see oli, seda teadsime kõik — tühjaks tünnikõminaks, et sellest kaob helk ja sära, et sellesse tekivad selektamatud lüngad, karjed, appihüüed ja kähin.

Siit oleks mul kerge (kergem kui Fannil vene keelelt eesti keelele, mille translite-ratsiooni celtoodud dialoogis peaks mõttetuks nii hingetu foneetik kui freudistlik fa-naatik) naasta Gabrieli juurde, kes raamatukogu suitsunurgas, lifti juures pingil, Terpsichore lüüra all (mille, nagu ka kõikide muusade tülikate toogavõlde, Kleio kõrvataguste, Urania maapalli ja Erato rinnakumeruste puhastamine tolmulapi ja pehme harjaga kuulus minu kohustuste hulka), kirjajakirjutamispalve huulil, minu vastust, lõplikku jaa-sõna ootas.

Ometi peab ääremärkuse korras juttu sekkunud daamiga enne kõik selgeks tege-ma. Käituda galantselt mitte ainult naissoo esindajatega, vaid kõige sellega, mis loo-duses feminiinsena tundub (lõhnadest — muusikast ninasõõrmeile! — hoolimata on säärane selekteerimine küllaltki raske; siiski näen vaimusilmas kaht liblikat, üht, äsja lilleõhelt lendu tõusnud, valgete esitiibade ja punaste tagatiibadega isendit, emast, ning teist, isast, kelle küütlelev-kutsuvatest värvidest püüdja pihkudes vaid hall tolmupuru järele jäänud), just seda õpetas mulle vanaema, just seda õppisin ma te-malt! Muidugi on minus olemas, olemas ja elamas see, mis paneks võpatama ka kõige kogenenuma rätsepmeistri, aga seegi omadus (just nimelt omadus, mitte mõõ-de!) ei pruugi olla taunimisväärt, kui osata talle aeg-ajalt rakendust leida. (Huvitav oleks teada, kuidas kõlaks selle oskuse definitsioon diplomis?) Ma ei ole kuri, kuid ma tean, kuidas maailmale kätte maksta!

Nagu uppuv lipulaev — lippudega! — alustas Liidia lahtiriietumist valgest (lib-liktiivalisest žaboopluusist). Sellele järgnes punane (kaelakee), seejärel sähvasat puna—valge ja valge—punane (vasarelilik seelik), siis peaaegu ühekorraga punane ja punane (kõrvarõngad ja kingad). Ka Liidia sinine soonteveri oli punane. Juhul kui see, mis on punane üleval (südames), on punane ka all (üsas). Mul on. Kuid just see mulle meeldib. Et sul on. *Presto priapissimo allegro risoluto*. Võrdlesin (et üht pi-kaleveninud metafoori teise ja efektiivsemaga asendada) Liidiat tõkkejooksjaga, kuid selle asemel et võrdlusest meelitatuna hoogsas, lõpupoole üha kiirenevas tem-pos finišisse jõuda, pidurdas tema hoopis hoogu ja jäi seisma. Süütus ja tüütus pole muidugi üks ja sama, kuid ometi peab ütleva, et see tuli mulle mõnevõrra ootama-tult; olin küll valmis keemiliseks puhastuseks, kuid mitte kiindumuseks. Olin husaar nagu mu isagi, aga teatud toorus ja hoolimatus, mis sellisel puhul vajalikud, on mul-le vastunäidustatud. Kui keegi selles kurvas maailmas oma isa vastu delikaatsemalt ja peenetundelisemalt (nimesid nimetamata) on võidelnud (aga seda teevad kõik po-jad), siis on — oli — selleks Toomas.

"Toomas!"

"Liidia?"

"Saad sa mind aidata?"

"Aga muidugi! Milles küsimus?"

"Ma tahaksin kirja kirjutada. Ma tean, et sa kirjutad kirju. Gabriel rääkis mulle."

Gabriel kirjutab — tahtis, et ma kirjutaksin — koju, vanaemale, Liidia aga soovis, et oleksin vahendajaks tema ja ta India sõbranna, 80-aastase leskproua Mrs Day Ray vahel.

Sõber Gabrieli (ainult sõbrad maldavad nii kaua ja kannatlikult oodata) olukord oli märksa keerulisem.

"Gabriel!"

"Toomas?"

"Miks sa ise ei kirjuta?"

"Ma ei oska inglise keelt."

"Miks sa hispaania keeles ei kirjuta?"

"No, ei saa."

"Miks?"

"Loevad läbi."

"Kes? ¿ *Quienes, amigo?*"

"*Los enemigos*, Toomas. Mul on kodus palju vaenlasi."

Gabriel oli tegelikult *de*, nagu ma siis esmakordselt teada sain, kui ta esimesele kirjale alla kirjutab. Tõsi, signatuuri sulekeerd mähkis selle endasse, kuid seal ta sci-sis, ees— ja perekonnanime vahel, väikese tähega, nii nagu see ühel aadlisuguvõsa täieõiguslikul esindajal olema pidi. Kuigi Gabriel oli oma vaadetelt vanaisa eeskujul kommunist, avaldus selles lugupidamine vanaema vastu.

Vanaema, *doña* Anna pärusmõis asus Yerupajas, väikese, kuid kiirevoolulise kõrgete kiviklibukallastega jõe ääres. Jõest üle viis vintsi, krigiseva raudvända abil töötav puust platvorm. 1968. aasta 10. augustil, kohe pärast kindral Alvarado ja tema hunta võimuhaaramist Limas (aga järelikult ka kogu Peruus), ilmused Yerupajasse mehed, kelle auklikuks kulunud äärtega kaabud tundusid olevat higist leemendavate nägude ja mürgistest džungliputukatest söödud veritsevate kukalde külge kinni kasvanud. Mehed kandsid relvi, vanu ameerika vintpüsse, neil oli kuri ilme, nad sarnanesid sakslaste või jaapanlastega (kuivõrd põliselanike hulgas kumbagi inimitõugu eriti ei sallitud, esimesi nende ettevõtlikkuse, teisi nende tagasihoidlikkuse pärast või ka ümberpöörduvalt, siis levitati meelsasti kuulujutte meeste germano— aasia päritolust) ning nad võtsid kinni vanaisa, pöörase Prado, nagu mestiitsid teda kutsusid, ja viisid ta endaga kaasa mägedesse.

Leeprahaige poisike Tillu, kes tol hommikul nagu tavaliselt oma korbatanud haavu jaheda jõeveega kastis, oli viimane, kes teda elusana nägi. — "Mis ta sulle ütles? Kuidas ta välja nägi?" — "Jumalaga, Tillu, ole mehine, pea vastu!" — Need olid Prado viimased sõnad Tillule, aga ka kogu külarahvale, kes teda austas ja temast lugu pidas, kuigi ta neile peale sõnade — needki ju paljalt sõnad, *vocablos* — midagi muud polnud pakkunud. Küsimusele väljanägemisest Tillu ei vastanud, kattis näo kätega ja raputas pead, justkui oluks see, mida tal kriuksuva vintsi all päeva hakul näha õnnestus, liiga kole, et sellest rääkida — nagu Tillu enda nägu, mille ta nüüd pihkudesse peitis ning nuttu teeseldes pärijale nõnda näitas, mida ta õieti tunneb ja kuidas auväärt *abuelo*, vanaisa äraviimine tema peale mõju avaldab. Tillu võinuks muidugi öelda, kes need püssimehed, kurjad kondorid, siis tegelikult olid, kuid eks kartnud temagi oma määnduva ihu sees pesitseva hingekese pärast. (Ikka need, kellele Prado jutt "punaste lippude all marssivast töörahvast" meele järgi polnud, kes ise midagi ei rääkinud, huuligi ei paotanud, kuid seda meelsamini — kiiremini — triklile vajutasid. Küllap olid need vanaisa kunagised tuttavad või isegi sõbrad, kellele Prado parteisse kuulumine nüüd äkitselt meelde tuli. Kõmmutatavad siis *guerillero*'d omi? ¿ *Como no?* Põhjuse leiab alati, kuid võib ka niisama, igaks juhuks.)

Iga aasta 14. juulil riputas Prado mõisahoonde vardasse lumivalge lipu, mis noile, kes punases pääsu nägid, allaandmismärgi ja reetmisena tunduma pidi, neile aga, kes kümne päeva pärast, Peruu iseseisvuspäeval puna—valge—punase trikoloori heiskasid, näis niisugune käitumine kindlasti rahva ja vabadusidee üle irvitamisena, mida ei saa vabandada ei ekstreemne ekstrasvagantsus ega haiglaslik haritus, Prantsuse revolutsioon ja muu selline. Tollel päeval, 14. juulil, muutis Prado terve küla oma kinnisidee — tõelise kommunismi, mis sünnib surres ja sureb sündides — väljenduseks. Oo, milliseid gigantseid, otsekui jumala käe läbi loodud lillevanikuid pidid puuvillanoppijatest indiaanlaste, inkade otseste järeltulijate silmad sel hommikul nägema! Mahlakatest okstest ja luhtadel kasvavate vintskete taimede varjest põimitud mitmevärvilisi vängelt lõhnavaid pärgasid vagurate laamade ja tõrksate ceslite kaela ümber. (Viimaseid ärritas keede lehk sedavõrd, et neil sülg jooksmis hakkas ja nad kitsastel külätänavatel laste rõõmuks kapjade plagisedes ringi traavisid, peeretasid ja perutasid, ahastuses lamba kombel mökitasid ja teerajad pabulatega üle külvasid!) Veidralt jalalt jalale taaruvaid faasaneid ja teisi kodulinde, aga ka seapõrsaid, kelle moldidesse ja söögikohtadesse Prado pidupäeva tähistamiseks päratu keldri põhjatutest tagavaradest heldelt kõige kallimaid prantsuse veine oli valanud. Prantsuskeelset loosungit *hacienda* katusel — LIBERTÉ EGALITÉ FRATERNITÉ — ei saanud ega pidanud keegi tõsiselt võtma, tõmmunahalised, patsijupikestega töömehed itsitasid pihku, sest said aru, et see, mis taevast tulnud, peab sinna ükskord varem või hiljem tagasi minema. See ka 10. augustil 1968. aastal juhtus (mõni ütleb, et kuulnud jõe äärest pauku) ning Tillu, tõbine poisike, kel nina ja kõrvade asemel mädased augud, võib sellest igale soovijale väikese vaevatasu, mõne *sol'*i eest pajutada.

Jah, miks ei võinudki see kõik just nii ollagi? Miks, muuseas, ei võinud *camarada* Prado ellu jääda? Miks ei võinud *tequila*—uimas pilusilmse partisani käsi vääratada? Miks ei võinud vanaisa Alvarado mehi kartes kusagil mägedes redutada?

Seda, mida võis küsida Prado kohta, võis küsida ka Peruu riigi kohta. Ka siin oli kõik võimalik. Kindral presidendiks? — *¿Como no?* — Tsutike tubakapruuni natsismi? (Nagu see naaberriigis Argentiinas sõja ajal olnud oli.) — Miks mitte? — Veidi vabasid valimisi? — *¿Como no?* — Ja nii edasi: diktatuuri, demokraatiat, natsionalismi, natsionaliseerimist, monopoliseerimist, üleminekuvalitsusi, parlamentarismi... Peruu oli nagu pisike tänuolik taskupeegel, millest ei paista mitte ainult see, mis maailmas toimub ja toimib (ON), vaid ka teiste suuremate ja väiksemate peeglite peegeldused.

Pärast mehe äraviimist tardus doña Anna kivikujuks. Ning sel kivil, nagu kõiki del kividel, oli suu, millega rääkida, süda, millega tunda, ja kõrvad, millega vintsi tuleku—kriginat püüda. Kui ilm selleks sobis, käskis ta majateenril ennast Mündi jõe äärde veeretada (lasksin Gabrielil jõe nime enda jaoks ära tõlkida, kuid, imelik küll, ei mäleta kahjuks selle hispaaniakeelset vastet) ning õhtul sealt tagasi tuua. Truu hing, Rahva Sõber (L'Ami du Peuple — hüüdnimi, mille Prado talle pärandas), lükkas ratastooli jõepervele ning pistis puuksa kodara vahele, et kaadervärk liikuma ei pääseks ja jökke ei libiseks. Ta teadis, mida doña Anna ootab. Ootas isegi. Veinipudelit, mis talle nähtud vaeva eest lubatud ning mille saamist, nii oli Rahva Sõber otsustanud, isegi Prado ei-tea-kust-või-mis-ime-läbi-saabumine (aga seda doña oma kivistüdames ju ootas) takistanud poleks.

"Prado? Olen sellist nime kuskilt kuulnud?"

"Prado y Ugarteche oli kahel korral Peruu president. Üks kord Teise maailmasõja ajal, teist korda tuhande neljakümne kaheksandast viiekümne kuuendani. Hea president oli. Tema ajal inimesed ei kartnud. Aga võib—olla oled sa kuulnud Augustin

Prado Lalo nime? Tema on Peruu populaarne laulja. Või Prado Cuéllari, kuulus luuletaja?"

"Mida see tähendab?" katkestasin Gabrieli, aimates, et kui ma seda ei tee, siis loeb ta mulle ette kõik kodumaa tulihingelised pojad ning kes teab, võib-olla ka tütre, kellest enamik kandis Prado nime.

"Mis?"

"Nimi? *Nombre?*"

Gabriel vakatas. Ta oli minu peale justkui solvunud, et ma ei lase tal rääkida ajaloost (aastaarvude ütlemisel Gabriel tavaliselt takerdus, tema sügavpruunid soojad silmad vilksasid külmale kiviparketile või muusa kipsandaalile, kuid hüppasid mõne hetke pärast rõõmsalt üles ning ülestõstetud nimetissõrm tonksas mulle leiu kinnituseks rinda), ajaloost ja inimestest.

"Prado" tähendab heinamaad, niitu või aasa."

"Kas ka eesti heinamaad on *prado*'d?"

"*Sí, amigo*. Sa teed edusamme."

Samal ajal kui Gabriel mulle *prado* tähendust selgitas, kerkis mu silme ette heinamaa, kus ma lapsena vanaemaga koos lilli korjasin ja Fanni iga lille — iga rohuti, iga värvilaigu juures kinni pidas ja midagi rääkis. Mitte mulle ega mitte ka iseendale. Lillasse ristikupallikesse sukelduvat mesilast märgates ta noogutas — see on hea! Kui aga kaks sumisejat õhus kokku pörkasid, mida samuti mõnikord juhtus, või ühe õie pärast tüli norisid, siis vangutas Fanni murelikult pead — *no ne nado*, milleks see, kõigile jätkub! Looduses oli palju sellist, millest mina aru ei saanud (ei saa tänini), kuid Fanni vahetu ja siiras osavõit taime-, looma-, linnu- ja mullaelust on minus säilinud võimena, suisa sundusena mulle võib-olla võhivõõraste inimeste elust kuidagimoodi — loomulikult — osa võtta.

Kui Gabriel 1970. aasta sügisel unistuste linna Pariisi saabus — *Paris, Cité de Lumière* —, oli ta 17aastane. Teda huvitas kino, ta tahtis saada filmirežissööriks (eeskujuks Buñuel, täpsemalt "Andalusia koer"), kuid Pariis paelus ja kutsus teda veel teiselgi põhjusel — siit, sellest linnast, sai alguse "pöörane Prado". Gabriel uskus Jumalat, seepärast ei pidanud ta võimalikuks, et saab uskuda midagi niisugust, mida pole olemas. See miski, millesse vanaisa uskunud oli, pidi olema siin, Pariisis. Kui Bastille' vallutamine ei kujutanud endast jõudude ilmse ülekaalu tõttu tõepoolest "sündmust" (arvud ja andmed, ajalooga lähem tutvumine, millega Gabriel ühes Lima prantsuse lütseumis õppides juba varakult algust oli teinud, mõjusid paatosele nagu hiniin malaariale), siis ei tähendanud see seda, et 14. juulit tähtpäevana pühitseta ei tohtinud või et revolutsiooni polnudki. Või oli hoopistükkis mäss, nagu Louis XVI ütles, kui talle Bastille' langemisest ette kanti, hiljem aga oma arvamust muutis, kirjutades päevikusse "*Rien!*" — Mitte midagi!? Ei, Gabriel oli pigem hertsog Liancourt'iga ühte meelt. See oli — on — *la révolution!* Kui revolutsiooni all mitte mõelda sündmust (venelaste "Aurora kogupauk", mida mõnikord karikatuuri-de all, aga ka tõsisemates artiklites kohata võis, pani muidugi muigama, kuid ei tähendanud kuigivõrd tema kommunismiusku), vaid pidevat protsessi, mis nagu laisk indiaanlane — Rahva Sõber näiteks — tõrksa eesli seljas, keda aeg-ajalt vitsarootsuga nahutama peab, mööda kitsukest teeriba põldude vahel märkamatuult edasi liigub ja lõpuks ka pärale jõuab.

Vanaisa polnud rumal. Pariisis käinud oli temagi, kuulanud Sorbonne'is ökonoomikaloenguid koos Salvador Allendega — nad mõlemad õppisid arstiks —, kes nagu Pradogi tundis huvi Adam Smithi rahamaailma vastu. Just siin oli ta kohtunud vanaemaga ning kus mujal kui mõne kinosaali jaheduses sirutus käsi käe poole, õlg puutus õlga ning süda tegi mp, mp, mp. (Ekraan, kuhu kujutlusis võinuks projitseerida nii enda seni veel olematuid kui oma lemmikute teoseid, jäi kõikidest pingutus-

test hoolimata kangekaelselt tühjaks ning ka saal, kuhu armastajad tänu Gabrielile olid sattunud, oli tühi ja kõle, mis aga ei tähendanud seda, et kõik see nii olla ei võinudki, sest tühje kinosaale leidis kolmekümnendate alguses küllaga, hirmuaeg, mis tekitas lõbustuskultuuri haiglase vohamise paar aastat hiljem, polnud veel alanud ning ükski endast lugu pidav kohanäitaja poleks läinud aja— ja ruumitaju kaotanud armastajapaari ka pärast seansi lõppu tülitama.) Kohtuda võisid Anna ja Prado kohvikus — tahtsid või ei, kõik kuulsad ja vähem kuulsad, aga ka kõige tavalisemad kokkusaamised, nagu Gabriel ise juba mõnepäevase Pariisis viibimise järel kogeda võis, leidsid aset triibuliste varikatustega kactud tänavaäärseis kohvikuis. Kõik see oli loogiline ja nagu Gabrielile meeldis mõelda — sügavalt sisemine. Nii nagu tema omalt poolt ei saanud (ega tahtnud) vältida vanaisa—mõtet isendas, nii ei suutnud (ega tahtnud, kui nad just enesetapumõtteid ei mõlgutanud) pariislased elada kohvikute ja kinodeta.

Gabriel tüüris endale elamise mustade vuntsikestega türklanna juures ning pidi taluma varahommikust hilisõhtuni altkorruselst kostvat automaatpesumasinate tsentri- fuugide undamist ja araablase haukuvat tülitsemist. Selleks andis põhjust nii Gürsa ise, kes mõne väljavalitud burnusekandjaga oma tuppka kadus ning kust viimane kümne minuti pärast seletatud näoga välja ilmus, kui ka pikk ja veniv järjekord, kus kõrbeasukad oma pesukompsu juures tukkuma jäid, mida ülejäänud seltskond oli karme ära kasutama.

Justkui aimates, et seebiaurune ja pesupulbrilõhnane tegelikkus Gabrieli jaoks südalinna klantspildist — *Champs—Élysées! la tour d' Eiffel! l'Arc de Triomphe!* — veetlevam on, võttis Gürsa (kondibukettidest araablased, põhiliselt alžeerlased, irvitasid ning laksutasid üksmeelselt ja ühetähenduslikult oma kuivade suulagede ja tubakalehepruunide igemete vastu keelt) ärklikambri eest hingehinda. Raha polnud Gabrieli jaoks probleem, kuid peruulasi (juuripidi oli Gabriel nii vanaema kui vanaisa liinis muidugi Hispaaniast) teistest, temperamendikatest mandrikaaslastest eristav pidurdatus ja teatav, võiks öelda et põhjamine ujedus takistasid tal vähemasti esialgu tutvumast boheemlastega, sukeldumast kirevasse, kuid banaalsesse (Moulin Rouge näiteks) ööellu ning avamast tüüri raha paari frangi võrra alla kauplemata olematu kukru (doña Anna saadetud raha saabus piskuhaaval, kord kuus — *poste restante, mandat poste* — postkontoris) olematuid raudu.

Raha asemel sisaldas kukkur — pärlmuttemööbiga vasikanahast vanaaegne rahatasku, võimalik, et Prado kunagi selle omanik oli — üht kirja, mille Prado oli saatnud Annale Pariisist 1931. aastal. Nad olid siis juba abielus. Prado suundus Pariisi järjekordsele enesetäienduskuurile, proua Anna aga jäi koju. Äsja manalasse varisenud vanemad, peremeheta *hacienda* ja ema kõhus kannatamatult ilmaletulemisluba ootav imetilluke, hiljem kiiresti hiiglasemasu omandanud Manuel, Gabrieli isa, tegid minemise võimatuks. Pahaaimamatult (noor inimene ei mõtle kunagi saatusele, veel vähem saatuslikele esemetele) istus doña Anna roost punutud korvtooli, pani jala üle põlve, ehkki see tänu kõhule raskustega seotud oli, ning kirjutas paksukaa- nelist "Peruu vabadusvõitlust" alla võttes oma elu esimese kirja peigmehele, Prado- le, kes istus piki looklevat teed oru põhjas asuva teivasjaama poole rühkivas kolise- vas praehjus, Fernando Ford-bussis.

Kiri, mille Gabriel poisikesena pööningult, putukatest söödud kummutisahlitist (link tuli tõmmates eest ära) leidnud oli (nagu filmis: suur plaan. räbaldunud, kuid imekombel loetav kiri, üllatus kangelase näol!), algas nii:

"Armas Anna! Kell on praegu 8.40 hommikul. Olen söönud—joonud, habe aetud, silmad pestud, kingad viksitud. Sõin kaks võileiba, kaks kooki, ühe muna, tüki sinki ja jõin kolm klaasi puhast vett peale."

Heldinult hoidis Gabriel koltunud (kinematograafilist) kirja sõrmede vahel. Ka

tema oli hommikul justkui solidaarsusest samamoodi talitanud ning kuigi kaht või-leiba asendas üks, vett lahja vein (pudel, mille Gabriel iga õhtu oma ukse tagant lei-dis, kuulus ilmselt Gürsa idamaise majapidamise ettearvamatute traditsioonide hul-ka, mida polnud mõtet ignoreerida), kooke banaan (samuti Gürsa fantaasia vältima-tu vili), singi ja munaga võis aga soovi korral päeval mõnes *bistrot's* keha kinnitada, kujutasid nii söömine kui hommikune aeglane elule ärkamine (paljaste jalgade tun-detute varbaotstega voodi alt tuhvlite kobamine, äratuskella nokauteerimine jms) inimlikke tegevusi, mille jooksul jõudis meenuda üks teine sööja, üks teine ärkaja, üks teine uinuja (kui elu nagu filmilinti tagurpidi kerida).

Kiri oli nagu aruanne. Tundus, nagu tahaks Prado püüda sõnadega kiiresti kadu-vat, püüdjale kandu näitavat Aega ja esitada seda Annale täpselt sellisel kujul nagu Pariisis. ("Mu kiri on nagu päevaraamat, see katkeb järsku ja algab uuesti otsast peale.") Polnud ei taandridu ega kirjavahemärke, kuid lugedes oli kõik arusaadav. Kirjas peegeldus väsimus: just siin, nende sõnade kohal oli Prado rüübanud suutäie mõru kohvi ja tõmmanud mahvi tuhatosi servale asetatud, kodust väikeses puukar-bis kaasavõetud sigarist. Kiri oli kirjutatud tillukeste, lausa mikroskoopiliste tähte-dega, mis söövitasid — *à l'eau forte* — silma võrkkestale pildi, mida soovi korral võis hiljem uuesti esile kutsuda. Nii sekkus kirja muster peene, tiheda rastrina Gab-rieli unenägudesse. Kiri sisaldas ka lembekohti, millest seitsmeteistaastane nooruk mõistagi huvitatud oli. Prado kutsus Annat "merikajakaks, kelle hea nõid on moon-danud paksuks pelikaniks". Vihje mõistmiseks ei pruukinud teab mis geenius olla, kuigi kirjas leidis ka sellist, mis vaid temale, veresugulasele, arusaadav või aima-tav. Kirjas oli sees ka Salvador Allende ("Palavate tervituste ja tulikumade suud-lustega"), kes hiljem, ilmasõja ajal, mitmel—setmel korral Yerupajat ja Prado—pe-ret külastas, jõest kala püüdis, oma tervishoiuministri ametit (1942—1944) milleks-ki ei pidanud, õhtusöögi ajal kiiresti purju jäi, rahvast põlglikult "inimkapitaliks" kutsus ja võõrastetoa tugitoolis magama jäi. "Pärast pidin mina tema järel kasima!" Seda lugu, legendiks muutunud naljakat seika, armastas vanaema Gabrieliile näaki-da, kui too minevikus — Prado-ajal toimunud sündmuste vastu huvi üles näitama hakkas. Mõistagi jättis doña Anna oma nõrdimust väljendades mainimata ajalooli-selt ehk tähtsusetu asjaolu, et rooja rookijaks polnud mitte doña ise, vaid alandlik Rahva Sõber (kellele hüüdnime andmine võis vabalt olla mõlema sõbra jommispäi-ne ühislooming).

Champs-Élysées. Gabriel istub pargipingil ja vaatab inimesi. Põsele ja käeseljale — põsele enne, käeseljale veidi hiljem — langevad piisad. Need on purskkaevust, pargiteedel ja puude okstes vallatlev tuulehoog kannab kõditava vecloori Gabrieliini.

Kodus on Gabriel vaadanud mägesid. Seda on kerge teha, sest kus sa ka parajasti oled, toas või tänaval, igalt poolt paistavad lumised mäetipud kätte ära. Mägede ja inimeste vaatamisel oli üks oluline sarnasus: eemalt tundusid mõlemad igavad ja ühetaolised, lähenedes muutusid üha huvitavamaks ja tasisid küllaga vaatleja vae-va, liiga lähedalt aga — mäe jalamil, inimese sees — polnud võimalik näha sedagi, mis eemalt. Erinevus mäe ja inimese vahel oli selles, et mäele pidid ise ligi minema, inimene tuli omal jalal.

Parajasti sel ajal, kui Gabriel mõõdab mõttes optimaalset vahemaad oma ninaotsa ja temast ning pargipingist mõõduva kujutise vahel — sellist, mis joonistaks välja inimese kui sellise, kuid annaks aimu ka karakteri ainuomastest joontest, sisepildist —, ilmub püगतud põdsaste vahelt nähtavale püगतud puudliga — süsimustaga, ainult sabaots valge! — härrasmees, tõeline gringo, kelle ingliskeelset imperialist-likku päritolu rõhutavad energiliselt üles—alla liikuvad *chewing—gum*—lõuapärad.

Mees võtab Gabrieli kõrval pingil istet. Mõlema käeseljale ja põsele — Gabrieli-le enne, sest tema istub purskkaevule lähemal — kukuvad piisad. Päike kuldab krobe-

list kiviranti ning viskab paviljoni sõrestikule läbi puulehtede varje, musti musliin-kardina siile.

"Mida te loete?" küsib võõras pilku pargimaastikult pööramata üllatavalt heas prantsuse keeles.

"Marxi^x," vastab Gabriel ning tunneb, kuidas kokkumurtud paberileht — vanaisa kiri — rinnataskus südame kohal pikkamööda tuld võtab.

"Marxi^{xx}," kordab gringo ning asetab külma käe, kust veepiisad veel kuivada pole jõudnud, Gabrieli käele. Gabriel võpatab.

Üht sellist on ta oma elus varem kohanud. See oli Limas: kooliarstil, kelle hoolde nende muljutud ihuliikmete, siniste silmaaluste ja muidumuhkude, kõhahoogude, palaviku, mumpsi, difteeria ning teiste vähemate ja suuremate haiguste tohterdamine oli usaldatud, olid samasugused käed. Sul võis silmas prügi olla, kuid tema, puh-tusest, raseritusest, seebist ja peentest parfüümidest lehkav Alfonso, kontrollis sind ilmtingimata üleni, laskis riidest lahti võtta, kükke ja kätekõverdusi sooritada; ne-mad poistega tegid sporti ja olid harva haiged (palaviku või nohu ravitsemiseks pii-sas tahtejõust ja rohuteestki, isegi tripperi vastu teadsid vanemad poisid tõhusaid looduslikke ravimisviise), nemad puutusid musjöö Puhtaga vaid kord aastas kokku, siis kui Alfonso poisid üksahaaval oma kabinetti kutsus, neid tükk aega näpistas ja mudis, kõverdatud sõrmeotsa või joonlauaga üle ribide lasi, naha rinnalt ja külgedelt paari sentimeetri jagu cemale tõmbas, plaksatades lahti päästis ning lõpuks ohtes, allavajunud prille ninal tagasi lükates toitumuse lahtrisse paksus vihikus lapse nime taha kas hea või halb kirjutas; kuid oli ka neid (väike Värvu nende klassist näiteks, kes põdes kehveresust ning paistis päikese käes kaenla ja abaluude kohalt läbi nagu kärbskakane klaas kooliuksel), kes iga väiksema kriimu või kõhaga (viimane oli tänu sooje õhumasse raspeldavatele jäistele tuulehoogudele kõige tavalisem, kuid ühtlasi ka kõige läbinähtavam ettekääne, mida nirkterane Värvu harva kasutas; tema hädad olid alati — õigusega! — sisemist laadi ning keegi peale arsti ei saanud neid uurida ega leevendada) Alfonso juurde jooksid. Alfonsol olid pikad puhtad käed, jahe—niisked sõrmed ning nelinurksed monogrammiga mürkrohelistes man-setinõõbid.

Americano neid pole. Kuid pestud ja puhas on temagi. Hügieen kilp, (elekt-ri)hambahari mõõk, millega vaest peruulast põrmu suruda. Jäiste sõrmede jäik haare jätab hinge haava. Haava, millel kaks nime: Alaväärsus, Vihkamine. *Inferioso de Furia*. Püha perekond. *Somos libres, seámoslo siempre*.^{xxx} Kuid kõigest hoolimata ei suuda ta midagi teha, hetkel on ta nagu Värvugi, kelle haigus on sügaval temas endas; mägi, mida ta kaugelt on silmitsenud ja imetlenud, kuid mis nüüd, küüned rohututtide taga, kivid ja kruus jalataldade alt veeremas, on osutunud absurdseks monstrumiks, kuhu ta ühelgi juhul — väsitav, mõttetü rännak — poleks pidanud tu-leva. Ta laseb mehel — alles nüüd märkab ta nagu Gürsalt või Charlie Chaplinilt

^x Karl Marx (5.05.1818 - 14.03.1883), unistuste "praktiline" filosoof, kelle kuulsamate teoste ("Kapital", 1867, 1885, 1894, "Kommunistliku partei manifest, 1848) lavastustest enim tuntud "Oktoobrirevolutsioon" (7.11.1917) ja "Kuuba kriis" (22.10.1962 - 28.10.1962).

^{xx} Julius Henry (Groucho) Marx (2.10.1890 - 11.08.1977), tuntud Ameerika filmikoomik ja stsenaarist, kes koos oma vendade Leonardi (Chico), Arthuri (Harpo) ja Herbertiga (Zeppo) löid 1930. aastate ameerika kinos nn absur-dihuumori žanri, mis rajanes kahemõtteliste anekdootide ja kalambuuride ning eksentristlike stseenide (näiteks te-lefontaparadi söömine, mööbli lõhkumine jms) ülikiires tempos esitamises kinoekraanil. Vendadest tuntuim sai 1973. aastal oma stsenaariumide eest "Oscari". Teosed: "Groucho ja mina", L., 1959, "Groucho kirjad", New York, 1967.

^{xxx} Me oleme vabad, vabaks ka jäägem. Peruu hümn algussõnad. Kolme "Pepe" ühislooming: José Bernardo Alcedo (muusika), José de la Torre Ugarte (sõnad) ja José de Martín (kindral, kes värsid ja viisi 1821. aastal rah-vushümniks pühitses).

laenatud tillukesi vuntsiotsi heledal, värskelt raseeritud ninaalusel, laseb tundmatul, nagu taevast allakukkunud Ameerika kultuuriatašeel (Peruus, Pariisis) ennast silitada.

"Marx on huvitav autor."

Sellega peab Gabriel — igaüks meist — nõus olema.

"Parem siiski vaadata kui lugeda."

Ka see tõdemus pole Gabrielile võõras. Ta peaaegu et unustab aeglaselt põlve mööda ülespoole nihkuva *lima*'se tigukäe ning end kinganina — viksitud! — vastu himukalt nühkiva peni niutumise. (Koer tuletab talle nii üliväga meelde Värvut, koolikaaslast aegade hämarusest, kellele ta kogu aja südamepõhjas kaasa oli tundnud, kuid keda ta ei suutnud aidata.) Ta on alati arvanud, et maailmas — lootuse horisondil — peab leiduma paik, kus saab **näha** seda, millest **lugenud** — **unistanud** — oled. Ning kui see pole Peruus, Paides^x ega Pariisis, siis kusagil ikka — mujal.^{xx}

Lahkudes ütleb inimkoera, koerinimese hääl nukralt, andekspaluvalt:

"*Eh bien, mon Prince^{xxx}, c'est la France!*"

Kui Gabriel sama päeva õhtul ärklitoas vanaisa paljuloetud kirja uuesti üle loeb, leiab ta scalt oma üllatuseks koha — paiga, *prado* —, mis varem oli jäänud justkui märkamatuks (kahe silma vahele: ninajuurele), kuid langeb nüüd kui mitte sõna-sõnalt, siis ometi sisuldasa sünkrooni hommikul Champs-Élysées's juhtunuga.

"Armas Anna! Täna keset imeilusat roosiaeda istudes — kenad pingid puhkamiseks, graniitkividest poolringis sammaste, rohelistesse väänkasvudesse mattunud *paviljon*, *purskkaev* —, katkestas mu mõttekäiku *keegi härra*, kes musjõötades ja bonžuuritades *mu kõrvale istus* ja ilma ja riigikorda kiruma hakkas. Neli päeva söömata, magamata, tööta! Ma kehtasin õlgu, tegin, et ei mõista ega saa aru. Siis tõusis ta püsti ja sõnas irooniliselt: "*Eh, c'est la France!*" *Vaatasin teda*, kui ta pükste lotendades kuivanud reite ümber möödus täissöönud kapitalistinärust, kes purskkaevu serval oma rasvunud näppe vees sulistas ning kelle limusiin seisis koos ootava sohvi ja puudlimoluga (ühesugused mordad kõigil kolmel!) siinsamas juures pargi väravas. Kas võis too paksmagu aimata, et see neli päeva näljas ja tööta olnud mees, kes tema selja tagant läbi läks, **tõstab kord punase lipu ja marsib töörahva võitlussalga eesotsas?** Igavesti Sinu Prado. 14. 07. 1931."

Nimed ja omadused. Millal muutuvad nimed omadusteks, omadustest aga saavad nimed?

"Liidia!"

"Toomas?"

"Ütle mulle, miks tuli Gabriel Eestisse?"

"Armastus."

"Armastus?"

"Armastus!"

Meie — minu, tema, Tooma ja Liidia armastus ei samanenu ühegi teise armastusega maailmas. Kõik, kes eales armastanud, on selle iseäraliku ja samas nii loomuliku tunduva teadmistundega tuttavad. Sa ei samane kellegi teisega. Sa oled — sa ise. Keegi teine on su teinud — sinuks. Ja sa ei saa seda tunnet enne kaotada, kui oled kaotanud tolle teise — tema, isenda.

Mrs Ray — *Dear Day*, ("Siin käib koma," selgitasin Liidiale inglise keele episto-

^x Koht Universumis, mida kosmopoliidist vabakunstnik Vabbe kuldsetel kolmekümnendatel heatahtlikult muutas Eesti Pariisiks kutsus. Vastutasuks ei antud linna ainukesele väljakule nimeks mitte Vabadus, nagu see tol ajal kenaks kombeks, ja isegi mitte Turuplats, mis ta nii rahvasuus kui tegelikult otstarbalt siiani ju oli, vaid (ja ärge muutake!) Vabbedus, millele valikule astusid meeletuult, kuid tulemusteta vastu mõned oma ajast ette jõudnud feministid ning linna günekoloog, kuldsete kättega A. O.

^{xx} Simplistslik anagramm; teisitähti **jumal**.

^{xxx} Noh, mu Prints (see ongi siis Prantsusmaa!). L. Tolstoi "Sõja ja rahu" algussõnad; tahtmatu allusioon.

laagrammatika elementaariat. — "Ja "kallis" ei tähendagi kallist? Kui hirmus!") — Mrs Ray oli vahepeal rännanud Austraaliasse. Austraaliat teatakse sunnitööliste, dingode, kängurute ja küülikute maana, aga ta on ka kahe ookeani, kahe lahe ja nelja mere maa. India ja Vaikne ookean, Carpentaria ja Suur Austraalia laht ning Koralli-, Tasmani, Timori ja Arafura meri. Vanaproua seisukohalt on see oluline, sest... Jah, Mrs Ray kogus meresid, nii nagu mõni teine kogub liblikaid või mälestusi. See oli olnud tema eluaegne kirg, kiindumus, millest ta veel vanuigi loobuda ei tahtnud ega suutnud. Mere ääres sündinud (Depai väikelinnas Araabia mere Kutši lahe kaldal), kavatses ta mere või vähemasti mingi veekogu läheduses ka surra. Meri pani ta paari, meri sünnitas talle lapsi ja lapselapsi. Pole mõtet neid loendada või nägupidi kirjeldada, kuigi võimalus selleks oleks, sest Liidial oli pilt, kus peal suurem osa pe-rest. Nagunii läheksid nad kõik — nimed ja näod — omavahel segi. Muuseas, ka nemad, lapsed ja nende järeltulijad, ei saanud oma esiemaga muidu kui kirja või telegrammi teel suhelda (sünnipäevakutsed võeti eelisjärjekorras vastu mõistagi neilt, kes juhtusid elama mere ääres või pühitsesid sündmust seks puhuks üüritud luksushotelli katusel asuvas kohvikus Karatšis, Bombays või Kalkutas, mis teadagi on sadamalinnad. Iscendastki mõista olid need paigad proua kollektsioonis juba varasemast ajast olemas, kuid kas ei või mõnikord juhtuda nii, et armsaks saavad odavad, vahetuseksesemplarid, mis tuletavad meelde mõnd mälestus- või seiklusrikast originaali, nii et kogenud kogujagi kulunud äärtega äbarikku pintsettide vahel vastu valgust hoides muidu ei saa, kui ohkama, seejärel aga virilalt muigama peab?) Võis arvata, et arvukate sugulaste hulgas leidus neidki, kes ei teadnud, et proua Ray üldse olemas — elus — on.

Mrs Ray mees oli olnud riigiametnik "mingis kontoris või büroos" (sõnasõnaline tõlge, mis osutab sellele, et proua ei teadnud täpselt isegi, kus auväärt abikaasa ametis või milles ta töö seisneb, peasi, kui jätkuks raha pileti muretsemiseks järjekorrale kruisile suunduvale ookeaniaurikule või Pan Indian Airways lennuliinile), surnud millalgi millessegi (1965. aastal 65aastaselt: kuivõrd see võimalik ja loomulik on, siis võib-olla vanaduses, kuigi sellisel juhul peaks juba ammugi seniilsuse tunnemärke ilmutav XX sajand enneaegselt, kuid õiglase vedru — tüütu spiraali — välja visanud olema?), täpsustavaid küsimusi ei sõandanud me esitada, ning jätnud Mrs Rayle kopsaka päranduse.⁴

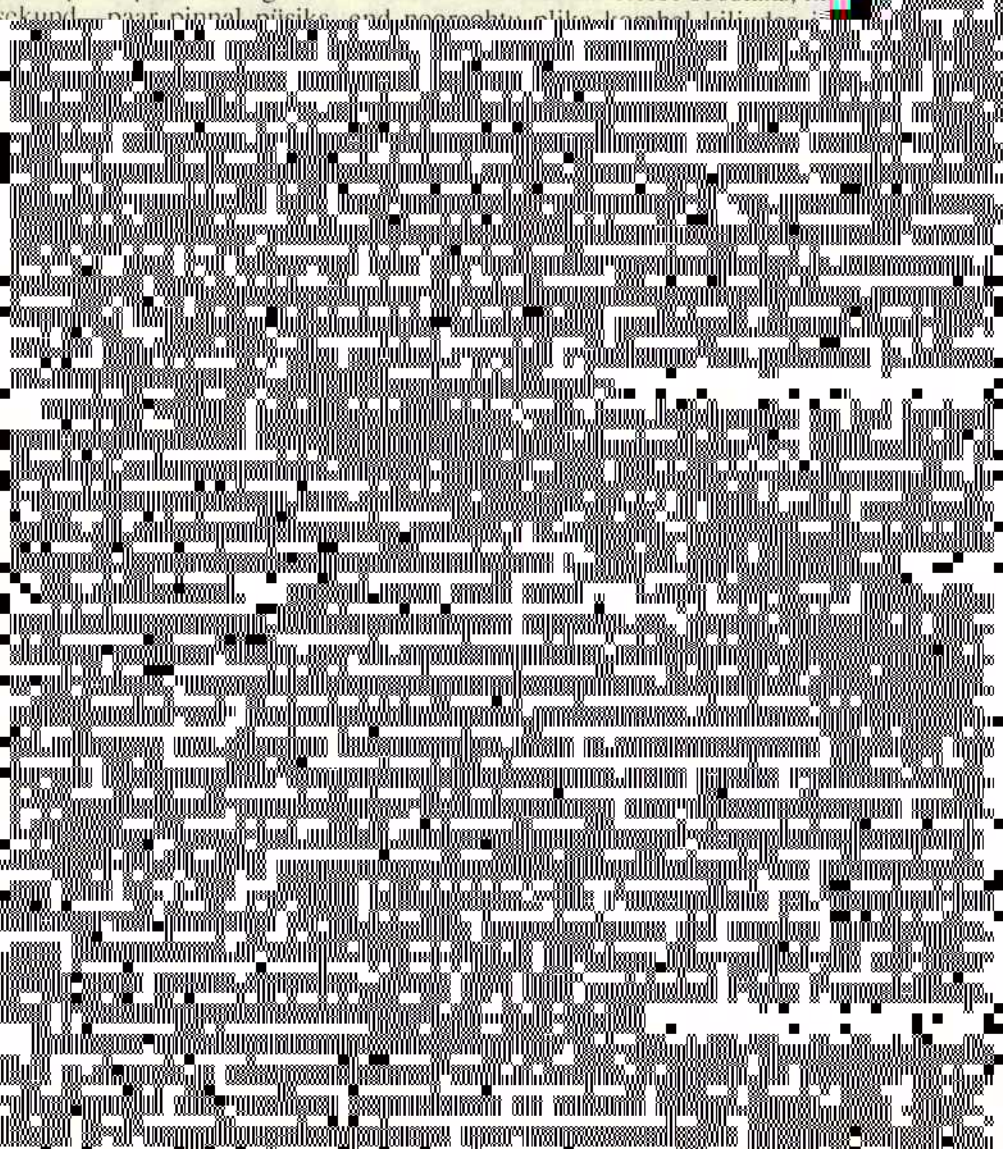
Nii lisandus igal aastal kirgliku rännumehe (ning suitsumehe, kuid selles, kui filoloogiline aspekt välja arvata, polnud midagi eriskummalist, sest kuigi kaamel on kuulus rännuloom ja sellisena Mrs Rayle ülimalt sobiv, polnud türgi-ameerika "Camel" sugugi mitte ainus suitsumark, mida ta tõmbas) tumesinisesse, hallide rannikurihadega (merelt vaadatuna on eranditult kõik rannajooned hallid) albumisse mõni uus ja eksootiline nimetus, mõnel aastal mitu.

Ükski tõeline koguja ei tunnista, et armastab marke ja münte, vaid ikka ainult kogumist — filateeliat, numismaatikat — ennast. Oma tegevusega pühitseb ta kiindumust kui sellist ning tõestab praktiliste näidete, haruldasi marke ja hinnalisi münte sisaldavate kogude varal, et tal on õigus, et tema eeskuju väärib järgimist. Kusjuures teeb ta seda märkamatu, taktiitundeliselt, küll-kunagi-mõistate-isegi-vaimus. (Veidrikud tuleks siit vististi välja arvata, kuigi ka nende kogujapaatoses — trammivagunid, auto- ja mootorrattamargid, välgust tabatud puukõndid, valehambad, jalgrattad, ratastoolid, proteesid, külm- ja tulirelvad, telefoni- ja aadressraamatud, laste mänguasjad, tikutoosid, silmaläätsed, pilvelõhkujad, metrood, lennukid, hambaorgid ja muu selline — on kahtlemata midagi liigutatavat, traagilist, üksindussajandile iseloomulikku.)

Nii ka proua Ray. Vaevalt ta ise oma kogujakutsest üldse teadlik oli. (Kas Armastaja teab, et armastab? Kas Surija teab — usub — , et sureb?) Samal ajal ei saa

meie deduktiivdetektiivvi tööd tühiseks lugeda. See, millest ma räägin, pole pelk väljamõeldis või humoristlik hüpotees, vaid sulatõde.

Turismiekskursioonid, mille koosseisu Mrs Rayl ennast viimasel hetkel tänu tutvustele ja pangaarvele õnnestus poetada (saanud teada, et marsruut kulgeb rannajoomi pidi), pidid nii mõnigi kord tunnistama veidrat vaatepilti, mis kutsus pealtvaatajate nägudel esile mõistva muige, kuid muutus sagedasel kordumisel närvesöövaks. Mõelge ise, mida te teeksite, kui keegi vanem daam mööda kiviklibust kallast mõne selleks otstarbeks palgatud saatja abiga (sest tegu on ikkagi eaga, kus keha erksale vaimule enam paratamatult järele ei jõua) mereranda tornaks, kähku kleidisabad üles tõstaks ja ennast jalgupidi vahuvette kastaks? Või mis veel hullem, ennast väkkiirelt supeltrikoo väele või isegi üleni paljaks kisuks (sest mida, õelge, on sajandiga pea ühecalisel inimesel häbeneda?) ning käsi kokkulööva, kuid dollareid täis topitud pilusilmse giidi ahastushüüete saatel lainetesse sööstaks, mingi ime läbi

ütkskõikseid aga julgustas ja virgutas. Ta ei kartnud rääkida stalinlikest repressioonidest, näidata piinakambreid kloostrite müüride vahel ning mainida nagu muuseumis Lenini salajast dekreeti vangilaagrite loomiseks üle terve Venemaa. Tõtt-õelda tegi ta seda kättemaksuks Valjale, tõestades nii isendale, et see, mis ei kehtinud ühe puhul, maksab saja, tuhande, miljoni, kogu NSVLi kohta. NSVL miinus üks? Palju see teeb? Pjotr, kes oli huvitatud ühest, mitte terveist, ei viitsinud arvutada ning ka rahva koguarv polnud ju mitte konstantne, vaid iga sekundiga mõne sünni või surma võrra sinna-tänna kõikuv suurus. Pealegi elas see üks, Valja, juba ammugi riigi teises otsas, Dušanbes või Taškendis, tal olid lapsed ja mõistagi mees ning üleüldse mõtles Pjotr tema peale rohkem inertsist kui tõsisest tundest.

Pjotr ei võinud sallida, kui keegi tema jutust välja ei teinud. Ta oli nagu dirigent, kes oma seletustele täit tähelepanu nõuab. Tavaliselt suutis ta oma professionaalseid oskusi — hääletooniga mänglemist, uute andmete väljapaiskamist, äärmisele salastatusele ja isenda paratamatule märtriseisundile vihjamist (kurva muigega huulil) — kasutusele võttes inimesi enda juurde tagasi tuua. Oli hetki, kus ta usku 10—15 inimesest koosneva grupi üle absoluutse võimutäiuse saavutanud olevat. Siis libises korsk taskupõhja. VALJAGA käsi tõusis uhkes poolkaares pea kohale ning ajaloolisel küünel läigatas kiriku sibulkupli kassikuld.

Seekord — 14. juulil, kui täpsem olla — polnud kasu ei treenitud häälest ega Punasel mäel (millest selline nimi?!) toime pandud veretööst. Naerukihin ja veesolin selja taga sundisid Pjotrit nähtamatut kaardikeppi langetama ja üle prillide (mida tal polnud) klassi poole pilku heitma. Esiolgu arvas ta, et tegu on kanalisse libisenud lambaga, sest vahel juhtus, et ekskursantidest hirmutatud lambad kanali serval kasvavatesse takjapuhmastesse varju pugesisid ja sealt vette kukkusid. Siis silmas ta kirjut, idamaise mustriaga päevavarju, mis kuulus mõistagi Mrs Rayle ning mille abil proua nüüd libedal savipõhjal tasakaalu hoida püüdis.

"*What's the matter, what's the matter?*" hütiatas Pjotr ja sööstis vanaproua suunas. Ta teadis teisi ingliskeelseid küsilauseid, millega väärtusliku materia mõjuväljast kadumist takistada, kuid pidas seda oludele kõige enam vastavaks. Ta ei eksinud. "*Nothing is the matter. I am the matter!*" kostis lõikav definitsioon.

"*May I ask you a question, young man?*" kõlas kanalist üheaegselt pakutud abi, väljasirutatud käe aktsepteerimisega küsimus.

"*Of course, surely, why not, certainly you can!*" järjestas Pjotr oma tähtsuse tunnetamise kiire kasvu.

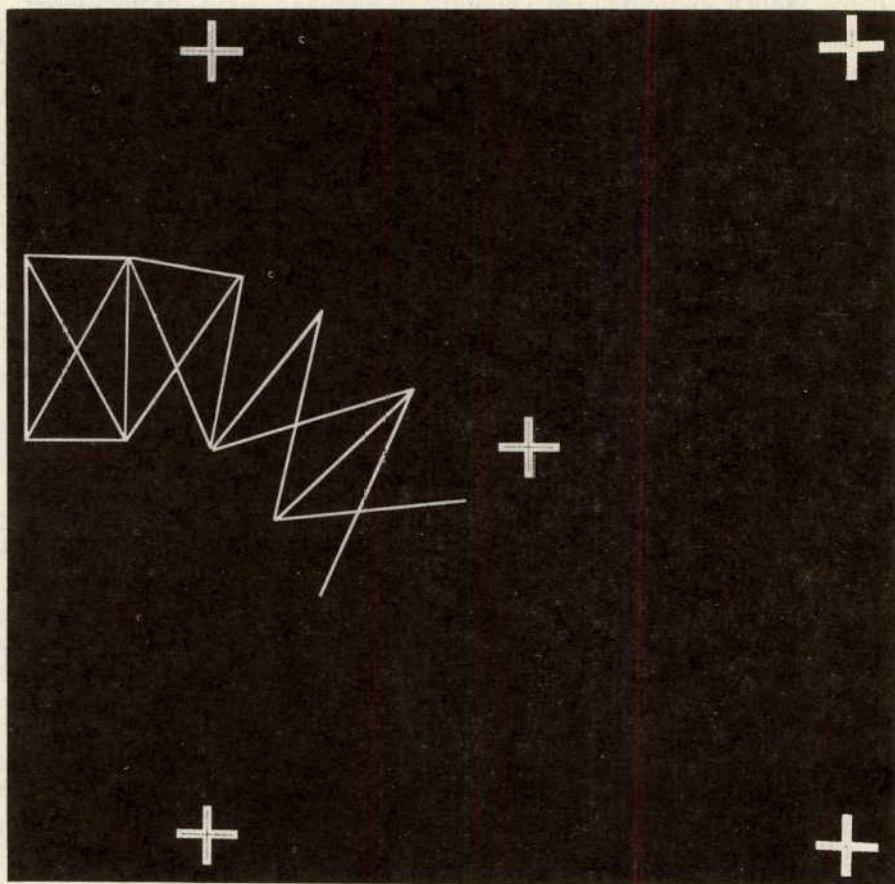
"*Is it the White Sea?*"

"*No, not yet, I'm sorry to say, we'll visit the coast next day,*" kobas Pjotr intuiitivselt, kuid eksimatult tundmatuses.

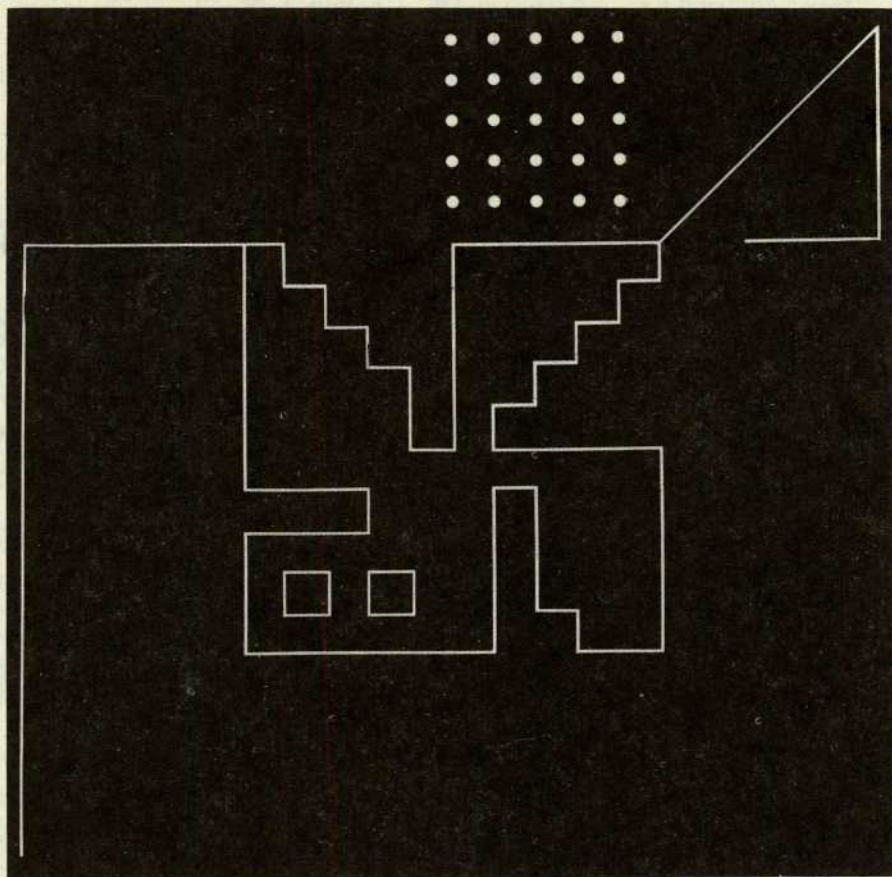
"*Damned, damned, damned,*" kostis veest nõrguva leedi suust kolmekordne klassikaline needus. "*Getting older day by day, nothing doing, help me out of this muddy mess, Peter!*"^x

Niipea kui Pjotr õhtul oma lambukestega laevale tagasi oli jõudnud, võttis ta ühendust kohalike organitega, turismibüroo, parteibüroo, turismibüroo parteibüroo ning büroode büroo, KGB(üroo)ga, kus aga selgus, et sellist (sellenimelist) inimest pole (olemas). Mrs Day Ray (venekeelses transkriptsioonis Dai Rai) olemasolu ei tuvastanud ükski avalik ega salajane NSVLi visiteerivate välismaa kodanike nimekiri. Kahest võimalusest, kas on proua KGB salaagent või on ta ise hulluks läinud, valis Pjotr Petrovitš Sologub mõistagi viimase ja nii koomiline, kui see tundubki

^xLigikaudne vabatoõlge kõlaks järgmiselt: "Mis viga, mis viga?" - "Midagi ei ole viga. Mina ise olen Viga!" - "Tohin ma teilt midagi küsida, noormees?" - "Muidugi, isendastki mõista, kindlasti!" - "On see Valge meri?" - "Ei, kahju küll, veel mitte, me külastame rannikut homme." - "Needus, needus, needus. Kuid parata pole midagi, inime-ne saab iga päevaga vanemaks, äita mind sellest mudamülkast välja, Peeter!"

Tõnis Vint.
«GM 88». Tušš, gvašš.
1989.

Tõnis Vint.
«GS 91». Tušš, gvašš.
1990.

(*allegro risoluto*, kuid paraku pole see "minu", vaid "nende" nali), on ta veel praegu elus ja suhteliselt ka terve, kui välja arvata endiselt pea ümber püsiv hele rant ning veider harjumus sadamakail tundide kaupa tardunult vette vahtida.

Just see reis pani aluse Liidia ja vanaproua kirjavahetusele. Nimelt oli Mrs Ray andnud oma aadressi ühele Liidia sõbrannale, kes elas prouaga samas hotellis ning juhtus temaga ühte lauda sööma, kuivõrd teda peeti välismaalaseks, nagu seda eestlastega tihti juhtus, pole sugugi võimatu, et hinduks, milleks sõbranna näojooned ka mõningast alust andsid. Tuttav pidas Mrs Ray natuuri ilma vahejuhtumitagi, mis hotellis kulutulena levis, liialt ekstravagantseks (mis teda selle arvamuseni viis, jättis ta ütlemata), "kahilaseks igas mõttes" (jättes täpsustamata, milliseid mõeldavaid või mõeldamatuid mõtteid ta silmas pidas) ning andis aadressi Liidiale.

Kirjades, mille kirjutamise — tõlkimise — Liidia mulle usaldas, püüdsin olla võimalikult originaaltruu, ehkki üht-teist "minust endast" kindlasti läbi lipsas. Läbi lipsas? Tundsingi ma selle ees siis hirmu? Ei, otse vastupidi: soovisin, et Mrs Ray, meie sõber ookeanide tagant, saaks teada Liidiaga liitunud teisest, minust, kuid paraku oli küllaltki raske seda teha, sest Liidia oli oma kirjades külm nagu keelgi, milles need mustandid kirjutatud olid:

"Kallis (mittekallis) Mrs (mis siis?) Ray Day (päevakiir: seda vahest ainsana usun), (!)

Kuidas elate (NB! mõlemad laused ilma taandreata!)? Aitäh kirja eest, mis saabus eile. Kirjutan Teile paar sõna. Erilisi uudiseid pole. Ostin endale eile kaubamajast paari punaseid kõrge kontsaga kingi. Meil hüütakse neid rihmikuteks (lootusetu oli niisugustele kollektivialismidele sobivaid ingliskeelseid vasteid leida, kuid veelgi raskem Liidiale selgitada, et see võimatu on). Nad sobivad hästi džempriiga (siia saan Mondriani-võrdluse vahele poetada, sa ei pahanda, ega ju, mu mittekallis kallis?), mille mulle uue aasta kingituseks saatsite..."

Tõlkides üritasin leida kuldset keskteed — olla ma ise ja olla mitte—ma—ise (Liidia) —, kuid ka see oli raskesti teostatav, sest märkamatu (aeg, armastus ja ajalugu algavad ühtmoodi: märkamatu) oli objektiivsest (mis sest, et oskamatu) vaatelejust, keeleosavast võidult võidule marssijast saanud subjektiivne osaline, kes ei saanud endale valetamata pihitida "propellernibudega zeppeelin-rindadest, tuharateni ulatuvatest *pro* voogavatest kiharatest, nabast, de-formeerunud (või -formeeritud) sabast, ajaloo algusest albaaniakujulistest abaluudes, päraku — paraku! pärastparastamisest, varbakiitune vabarnapunastest poolsõõridest, sünni- ja sündsusetusmärkidest pruunil pärgamentnahal, tedretähnloorist rõõmsa(s)ilmsel näo-ool," vaid pidi oma harjumuspärase kelkiv-hoopleva kõnepruugi nii kiiresti kui võimalik asendama teise, tõelisema, sügavamaga.

Meid sidusid suudlused ning kuigi Shakespeare'i ajaloolised draamad nõudnuks veel neljandat ja viiendatki vaatust, vabanesime meie tüütust süütusest juba kolmandal (teisest ei tasu rääkida) katsel lahtivõetaval ning vastutulelikult hinge kinni hoidval Narva mööblikominaadi tugitoolil. Või õigemini lakkamatu huul-huulele olek. See oli nagu pitses keskaegsetel kirjadel, mis kinnitab, et saadetavas sõnumis on saladus, mida ainult kirja saaja, vastas(sugu)pool teada tohib. Me uinusime, suud vastamisi, ja ärkasime, nii uskumatu kui see ka tundub, täpselt samas asendis. Näib nii, et muutusime õigel hetkel ühiseks orgasmaatilise-ainurakseks organismiks; õhk, mis tema ninasõõrmeist sisenes, väljus minu suu kaudu ja vastupidi. Ma usun (ning see ei ole nilbevõitu naljake), et isegi proosalisemad tegevused, mis inimest muidu une pealt ärkama sunnivad, ei purustanud sooja *saliva*—vaha meie huultel, vaid me sooritasime need ühisunes ühiselt, hääletult ja (irvhambad, himuge!) — jälge jätmata.

Päeval oli muidugi keerukam valitud stiilis jätkata, kuid raamatukogu (criti aga fondid, kus oma töö tõttu kõige sagedamini viibisin) pakkus meile üht-teist sellistki,

millest me öösel und näha ei osanud, olles nagu valaskala, kelle sisemus mahutab kõike ja kõiki: Jehoova käsu eest põgenenud Joonas, tüki ristipuud, pastapliiatsi ja veed vallandanud vannipunni.

Raamatuid fondist välja tuues jäin kokkulepitud ajal ja kohas südame põksudes ootama, kuni saabus Liidia, saabusid tema kohvimaigused komm—magusad hommikuhuuled, millelt lugesin üksikuid lausekatkeid, sõnu, mis võinuksid vabalt kuuluda mulle endale — *very well, das ist gut, give it to me, merci bien* —, kuid said tagasitõlkes (suudlustes) tema omaks, temaks: "Kallis, kuidas elate, paar sõna, punased rihmikud, džemper..."

Kaua meie nauding kesta ei tohtinud: raamatu (mille autori nimega selja ma suudlusmõnu suurendamiseks vasaku, aktis vaid passiivselt osaleva käega kinni katin) fondist abonementi toimetamiseks ettenähtud, kõikidele meie suurusjärgu raamatukogudele ühine standardaeg, kakskümmend minutit, sai läbi ning riulite vahelt, suure võlvakna alt, kuhu tööst vabadele bibliograafidele (kelleks me kõik töö iseloomust olenemata tituleeritud olime) oli kohvijoomiseks või puhkamiseks üles seatud laud ja tool, kostis katkendlikku norinat, millest kogenud kõrv võis välja lugeda Eevaldi, teise isas-isendi peatset ärkamist: "Tgl..."

"Liidia!"

"Toomas?"

"Mis sai Gabrieli vanaemast edasi?"

"Toomas!"

"Gabriel?"

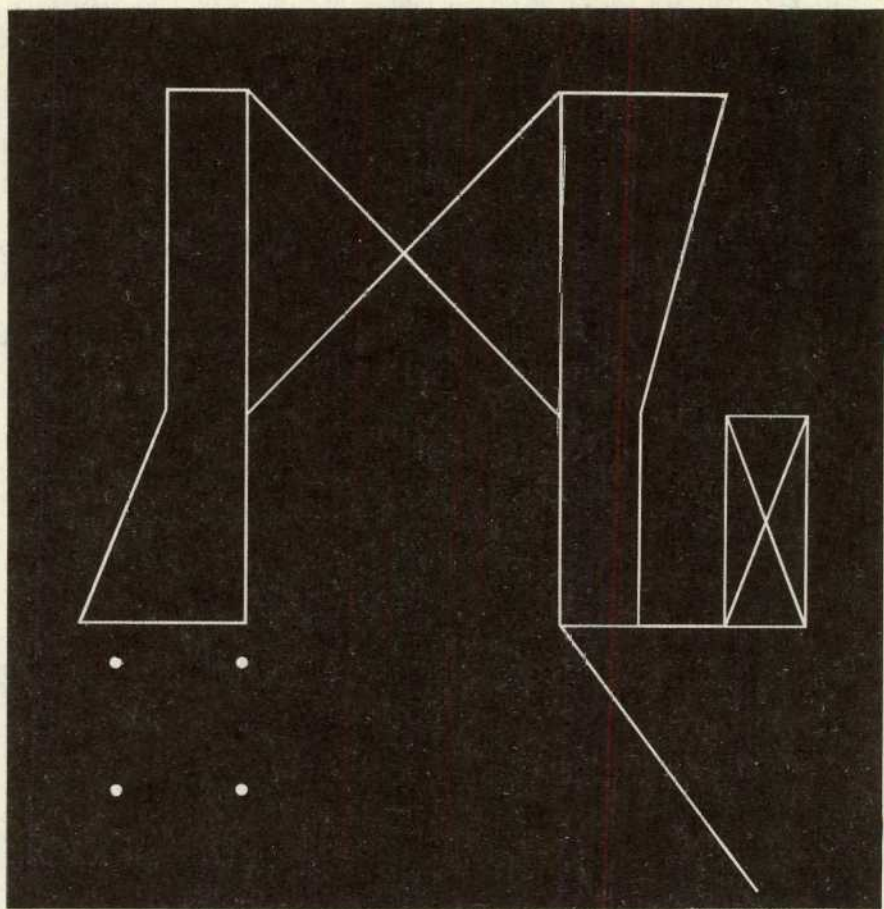
"Doña Anna, minu kallis vanaema, sa tead ju küll, olen sulle temast mitu korda rääkinud, haigestus kohe pärast seda, kui ta mees, doktor Prado, minu õnnis vanaisa, maha lasti."

"Mis oli tal viga?" (See sobis rohkem kui kõnekeelne "Mis tal siis viga oli?"; kuigi Gabrieli eesti keele oskus oli kesine, püüdsin temaga rääkides igal võimalusel — eriti aga sääraстал õrnadel hetkedel — kasutada niisuguseid vorme ja esitusviise, mis nagu kolleksionääril oma kogude rikkusi demonstreerides sütitaks kuulaja huvi, suunaks ta samale teele, annaks võimaluse kunagi hiljem kohtudes kogemustest rikkastatuna meeldetuletuseks ja äratundmiseks küsida: "Mis viga tal siis oli?" — "Aah, sa pead silmas seda viiekümnepennist Elizabethi, mida ma ekslikult rariteediks pidasin...")

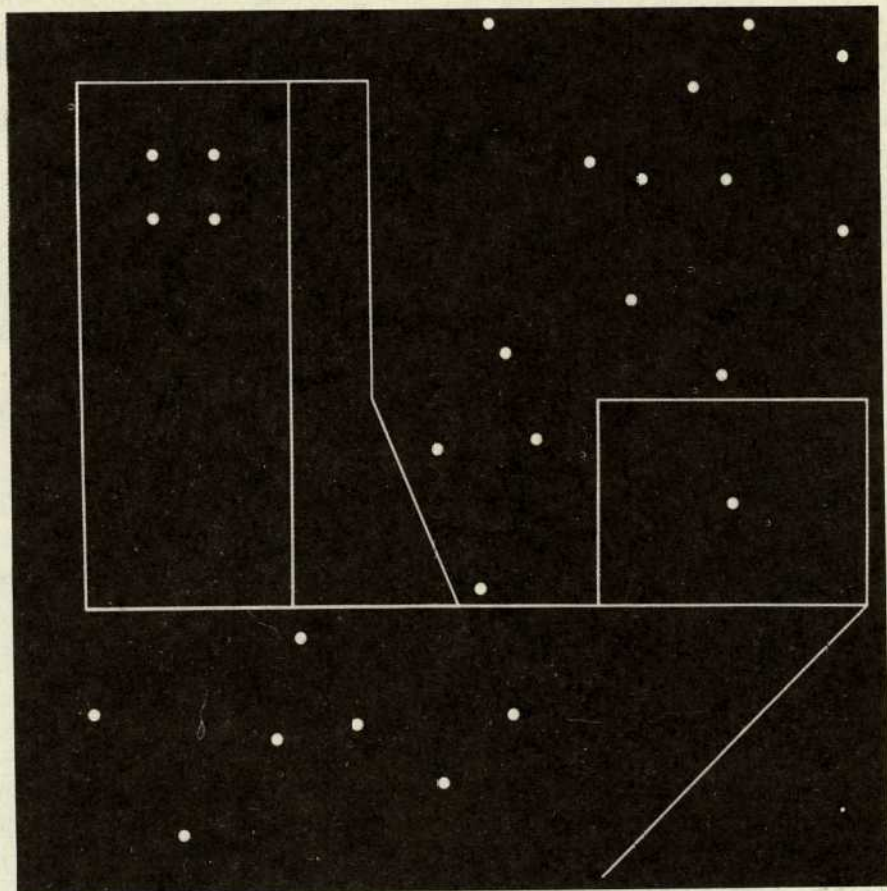
"Suhkruhaigus. Mulle meeldis väiksena teda süstida. Mäletan, et tahtsin saada arstiks nagu vanaisagi. Lapsed ei karda midagi, nad ei saa aru, et inimese elu lõpeb surmaga, või kui saavad, siis ei võta seda sisemiselt omaks."

Gabrieli peente näojoontega helepruun nägu, millele Eestimaa vesised talved oma halli varju on heitnud, tõsines. Ere kollane särk — prado-lill —, mida ta kanda armastas, tundus sel hetkel kuidagi eriti võõrana. Tekkis mulje, nagu oleks särk kõiges süüdi, et pruugib tal vaid see seljast võtta ning kõik on korras. Mõistagi polnud see nii; polnuks särki, olnuks süsimust lõuahabe, mille lühikest tutti ta mõtlikult peost läbi käia laskis, või küpse ploomi karva kurbliku vaatega silmad koos mustade kulmude ja veidi kõrgemate põsesamadega, või kui polnuks neid, siis jäänuks probleemid, probleemid ja piinad, mille ümber inimene paratamatult materialiseeruma peab.

"Doña Anna ei kartnud surma. Vastupidi, ta oli isegi rõõmus, kui arst talle ütles, et ta on parandamatult haige ning et haigus kestab elu lõpuni. Haigus oli midagi konkreetset, sellega sai võidelda, võis ka alla anda. Ootamise kõrval oli haigus tühi. Vanaema uskus, et ühel heal päeval tuleb vanaisa tema juurde tagasi, võtab laokil majapidamise enda kindlatesse kättesse ning taastab kuldse ajastu — üksmeele peres — kodus, mis seal enne tema kadumist oli valitsenud. Kui vanaema juhtus

Tõnis Vint.
«GM 68». Tušš, guašš.
1990.

Tõnis Vint.
«GM 61». Tušš, gvašš.
1990.

nägema siili — aianurgas guaanokuhja lähedal oli neil pesa —, siis oli see tema jaoks märguande sellest, et Prado viibib hetkel kusagil lähedal või kõneleb temaga teisest ilmast. Mõnikord jäi valge sabaotsaga must krants, kes endale teecäärsetest solgikraavidest toitu otsis, doña Anna magamistoa akna all seisma, tõstis mudase koonu üles ja haugatas paar korda kiledalt, kurvalt, vanaema aga tundis selle üle heameelt ning keegi, mitte keegi ei tohtinud koera minema ajada! Räästa all krabitav pääsuke, kes endale seal pesa tegi või poegi lennu õppimiseks valmis sättis, oli talle selge märk kui mitte Prado peatsest naasmisest, siis ilmumisest unes. Ükskord pidi jälle maa taevaks tagasi saama, inimesed aga oma loomulikku linnu-, lille- või loomaoleku taastama. Selle järgi võttes, kuidas haigus süvenes — jalad amputeeriti tükkhaaval, pikkamööda kuhtus nägemine —, pidi see aeg üsna pea saabuma. Kuid see, mille pikkust meie mõõdame aastatega, on taimele tund, loomale minut, linnule aga võib-olla murdosa sekundist. Doña Anna ei sumud ega sumud, ta elas ja elas."

"Ja elab praegugi?"

"Loomulikult. Muidu ma — me — ju ei kirjutaks."

"Kuidas ta näeb lugeda?"

"Meil on kodus majateenija, Pradole üdini ustav aimaraa-indiaanlane Rahva Sõber, *L'Ami du Peuple*."

"Oskab ta inglise keelt?"

"Ei. Ta loeb nii, nagu kirjutatud."

"Ütlesid, et sul on kodus palju vaenlasi ning et sel põhjusel sa ei saagi hispaania keeles kirjutada?"

"Nii see on."

"Kas pole need su õed-vennad, kes sind vihkavad? Kas pole nemad need, kes üritasid sinu Pariisi-õpingute ajal sundida doña Annat testamenti enda kasuks ümber tegema?"

"Sul on õigus. Tunned mind paremini kui iseenast. Ma tean küll, kõigest sellest on Liidia sulle rääkinud. Minu isa Manuel, kelle hiiglasekasvu ma olen maininud, suri noorelt. Kahe meetri ja kümne sentimeetri pikkuselt, nagu see tema puhul õigem oleks öelda. Kuid ta jättis endast maha üheksa last, kõik eri emadest. Ta lootsis, et lapsed ta kasvu kinni panevad. Amazonase alamjooksul tuleb seda küllalt tihti ette. Aimaraalased ütlevad selle kohta "conchu". "Conchu" tähendab sooare, mis teatud tingimuste kokkusattumisel selliselt mõjuda võivad. Siis, kui mesilased tagurpidi pessa lendavad, sipelgas oma rajalt kõrvale eksib ja jõgi kallaste vahel kokku kuivab. Aimaraa rahvatarkus teab öelda, et meest, keda "conchu" on tabanud, võib päästa ainult "conchu a bias ky" — seemne paigutamine mitmesse salve. Sarnane uskumus, olen kuulnud, on ka eesti naistel, kes kõiksugu tõbedele järeltulijaist mitte ainult moraalselt, vaid ka füüsilist abi loodavad. Ning nagu praktika näitab, ka saavad. Nähtust on uurinud antropoloogid ja lingvistid (keeleliselt ulatub fenomeni levikuala otsapidi Euroopasse). Enamik keeleteadlasi näeb "conchus" indiaanlaste hulgas valitsevate lõtvade elukommete, sealhulgas intsesi verbaalset õigustust, antropoloogid koos meedikutega on aga veidi teistsugusel seisukohal. Teisiti ei saa see öllagi, sest ligemale kolmemeetrise luustike leiud Amazonase jõgikonnas on reaalsus, mille seletamisel õõnsatest targutustest suurt abi ei ole. Kahjuks oli Prado poeg Manuel erand nii sellega, et ta polnud aimaraalane, kui ka sellega, et rahvatarkus (õisi küll, teise rahva tarkus) teda ei aidanud. Pärast viimast ilmale tulnud Pepet (kuuest poisslapsest viis kandsid Jose nime, kolme tüdrukut aga hüüti halastamatult Mariaks) venis isa veel sentimeetri või poole võrra pikemaks ning heitis siis hinge. Lapsed, minu poolõed ja -vennad, olid nagu tükkideks raiutud vihmaussi osad (sõnastan oma kogemuse sinu huvides, Toomas, võimalikult eestipäraseks), kes esiva-

nema surmast ja iscenda vabanemisest ülemeeliku ja rõõmsana tolmusel maapinnal võikalt vintskleavad. Nad kõik viimse kui üheni ihkavad mu surma ning ma olen kindel, et nad mu tapavad, kui saavad teada, millal ma Perusse naasen."

"Miks?"

"Miks mitte? *¿Como no?*"

"Kuid Rahva Sõber? Kas ta ei reeda sind?"

"Ei. Iga loetud kirja eest saab ta doña Anna veinikeldrist pudeli saja aasta vanust pimiveini, ilma selleta ei suudaks vaene alkohoolik elada. Pudel on prunt suu ees, pealegi ei mõista ta loetust sõnakestki."

Korragealt — kohe, kui Gabriel majateenijat mainis — kerkis mu silme ette kugasil, võib olla kinos (kuid siis pidi see kas Kuuba või Brasiilia film olema, sest teisi Ladina-Ameerika maid tollane kinorepertuaar lihtsalt ei tundnud) nähtud pilt hallipäisest, värisevate käte ja tolmhalli nahaga mestiitsist, samast (minu ettekujutuses), kes doña Annale hõbekandikul kirju oli toonud. Kuldsete nõõpidega võidunud livree narmendavatest küünarnukkidest paistis kuiv nahk (võrreldes mulattide ja negrite alati niiske ja higilõhnase ihuga). Teenri põlved naksusid, kui ta perenaise käsu le kuuletudes käigiseval-kõikuval kolmejalgsel taburetil istet võttis, luunoaga ümbriku avas, kirja lahti voltis ja häält pihku puhtaks kõhatades Andide-taguse kõuekõminaga sarnaneva tooniga lugemist alustas:

"Dier granni jour littlee Gabriel is veri sad nauu..."

See oli kurb ja naljakas pilt tihtaegu. Vanamehe suu kuivas, kare keel puutus võõrapäraseid sõnu omal ülipüüdlikul, kuid armetul viisil kokku veerides vastu neid kohti suulael ja tubakalehtede närimisest mustjaspruuniks tõmbunud hambatüügaste vahel, kus tal kunagi varem asja polnud. Mingil hetkel tundus Rahva Sõbrale — pidi tunduma! — et küllalt juba neist pentsiku vanaproua tujutsemistest, enam ei kavatse ta neid taluda, jah, miks mitte — *¿como no?* — teha sellega lühike lõpp, suruda faasanisulgedega täidetud (ta ise oli sellega läinud nädalal paar hommikupoolikut ametis olnud: korjanud murult ja põõsaste vahelt puhtamaid ja pehmemaid sulgi, toppinud nad hijelsuurtesse püüridesse ning pidanud välja kannatama nende jerupajalaste naeru, kes *haciendi*-aiast mööda minema juhtusid), taevasinise siidpüüri-ga padi doña Anna näole, suunduda seejärel mööda külma kivitreppi mõisamaja alla käänduvaid astmeid väärrikalt, mitte hirmunult ülepeakaela tormates keldrisse ning juua mõnuga tühjaks rohkem kui ühe pudeli korruga, mis võis tähendada seda, et ta võtab teisest kõrvalseisvast kaksikust vaid pooliku punnsuutäie, või ka seda, et ta lõpetab (oma elu) alles siis, kui otsas on viimne kui *botella* doña Anna lõppematust sajanäitevanusest veinivarust.

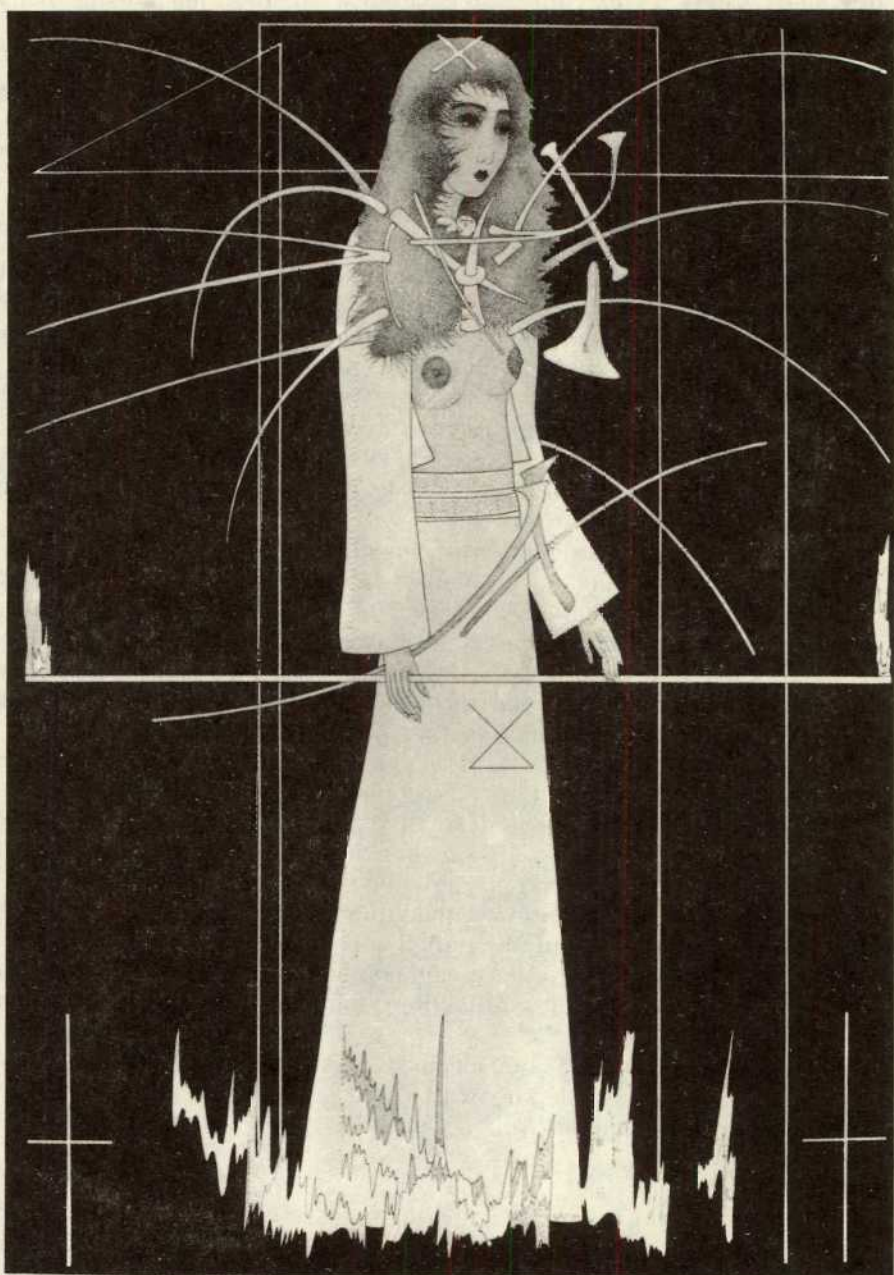
Kuid mõistagi ei tee ta sellele ligilähedastki, vaid istub kuulekalt lombakal järil perenaise voodi ees ja loeb talle kuivavast kõrist ja üha enam tuikavast peakolust hoolimata ette kaugelt saabunud kirju.

"Gabriel!"

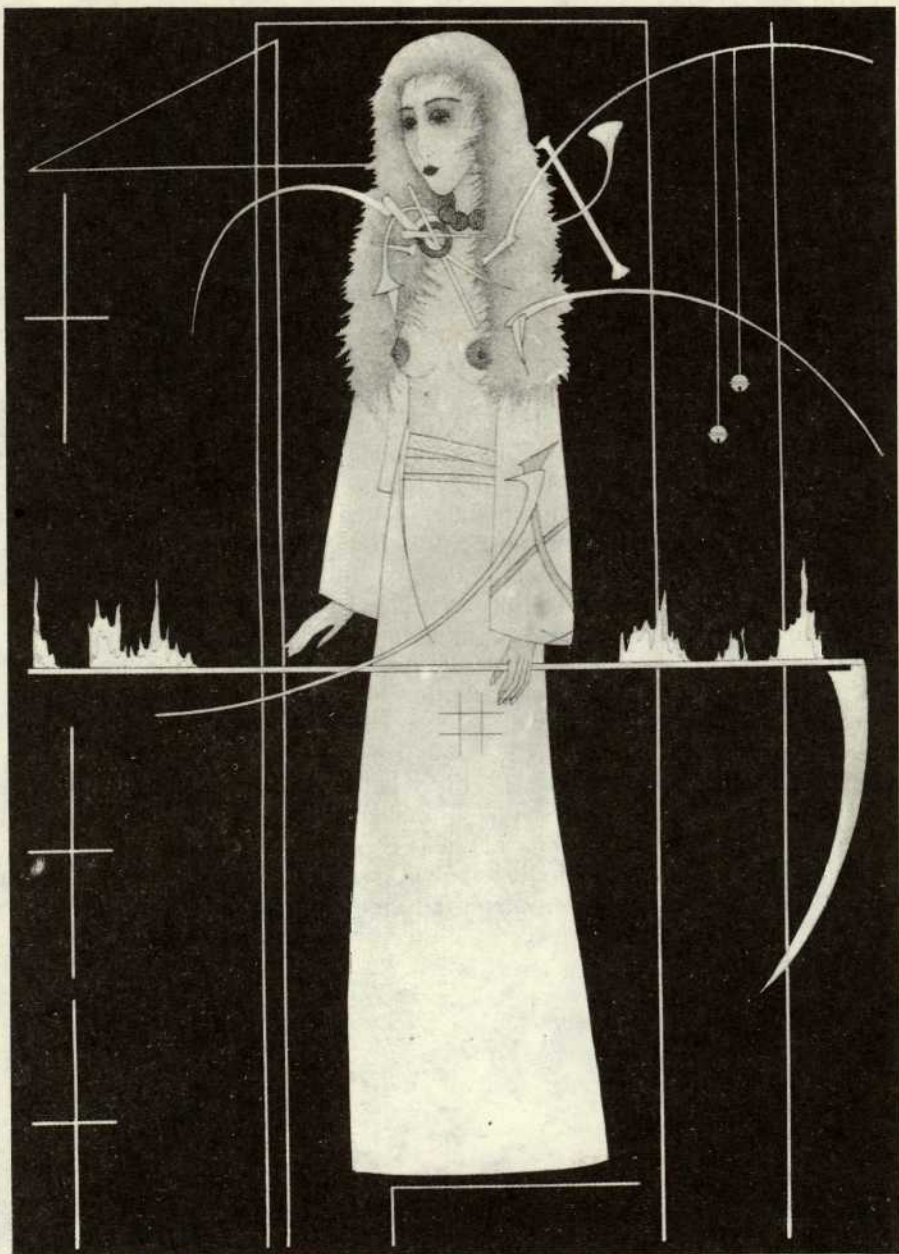
"Toomas?"

Ma ei julge küsida, ikka veel ei tea ma, missugused olid Gabrieli Eestisse sattumise täpsemad üksikasjad: "armastus" on ilus sõna, kuid kui sellega liitub "naine", võib tulemuseks olla tragöödia. Kerge on armastada inimest, raske naist, võimatu mõlemat.

Kuid üht tean ma kindlalt: ma ei lähe koju tagasi, enne kui Fannit, minu vanema, enam pole. Pole häält, mida mälestustes puhta ja puutumatuna hoida tahan. Kirjad, mis mind koju kutsuvad — ema-isa kirjad —, tuues ettekäändeks kord puulõhkumise, millega isa üksipäini hakkama ei saavat (milline jama, minu isa ja ei saa hakkama?!), kord kartulivõtu, ei veena mind, sest tean, et kui lähen puid lõhkuma, seisab mul tahes-tahimata ees kokkupuude Stefanie häälega; veel hullem on kartuli-

Tõnis Vint.
«Suveöö 1». Tušš, guašš.
1988.

Tõnis Vint.
«Suveöö 2». Tušš, gvašš.
1988.

võtuga, sest mugul, see on muld, muld — juur, juur — elu, elu — päike, päike — Fanni, Fanni — hääl.

Kõik inimeses kombineerub ja asetub ümber. Minus on vähemalt kolm inimest: vanaema Stefanielt olen pärinud kõla, isalt kammertooni ja emalt helistiku, kuhu kõik maailmajõud imbuma — sumbuma — peavad. Nagu hea instrument kunagi, tunnen teatud hetkel üsna selgelt, mis või kes on parajasti ülekaalus. Olen alati pisut häälest ära. Olen iscenda puudustest — laenudest, vargustest, roimadest — teadlik heliteos. Tuima ükskõiksusega jälgin, kuidas minus tegutseb piiramatu omavoliga minu isa: tõstab mul nagu hüpiknukul parema käe kõrgele pea kohale, kui jutuhoo- gu satun; puristab huultega, kui tahan olla originaalne ja vahetult lapsik korruga (asi, mis *omab kohest efemmekti*, kui lubate ühte sulatada naissoo ja selle, mida nende tühisevõitu hingekeesed ihkavad); manab mu näole idiootliku midagi-pole-ju-juhtu- nud-naerutuse, kui tollesama aktikäe nagu muuseas — nagu oleksin sajakäeline Šiva ning on ainult juhused, et just sellele käele vabaduse andsin, sest oskad sa saja hulgast valida või selle eest vastutada, et mõni üleannetu omatahtsi ei talita —, kui käe nagu muuseas hetkeks minu kõrval istuva omadusteta (puuteni!) naise (musi-si- multaan, Robert!) juustele, kaelale, õlgadele, rindadele, puusadele, jalgade vahedele (filoloogilis-hermeneutiline ha—ha—haa!) asetan.

Vanaema õpetus — kõigest lugu pidada, kõike päikesega võrrelda — on minus sama kaugel kui Kreekamaa Stefaniest, kuid nii nagu päikesevalgus neelab varjud, nii on ka minu mõtlemine tasapinnaline, järkjärguline: kõigepealt ilmuvad valguse kätte meeldivad asjad, sujuvad kontuurid, seejärel (mõnikord üldsegi mitte) lohud, uurdud, augud. Ning see viimane — et inimene on halb, et inimene on inetu, et ini- mene on raskesti kirjeldatav — tuleb mulle pikast praktikast hoolimata alati üllatu- sena. Mitte näha, mitte mäletada, mitte öelda (inimest, ajalugu, sõnu) — ka need on imperatiivid, millega peab arvestama.

Pole võimalik näha, mäletada, öelda — korruga: miks mitte siis teha seda nii, et paremad ja mainimisväärsemad asjad eelnevad eluhierarhias koletuile (tean hästi, et nad on olemas); võib-olla on see ainus võimalus, kuidas näha nii, et oleks nähtav, mäletada nii, et ei oleks (liiga) valus, öelda — et oleks öeldud.

Kõla on kõige tähtsam: ta lahkub sinust viimasena ja alles siis tuvastad ta pärito- lu, tunned ära. Stefanie, päikese troonipärija! Stefanie, mu valguse vari ja varju val- gus! Stefanie, mu kallid vana, mu kõige kallim ema, mu kaugel Kreekamaa!

Eena

Diio

Triia

Tessera

Pente

Eksi

Eftaa

Ohtoo

Enneca

Deka

Helista mulle, kuid pea meeles, et liinis on häired ja kuut ei vali pärastlõunal kol- me paiku välja. Proovi üheksa, õhtul 21, siis on kõige kindlam. Minu number on 8 5 6 3 7 4 1 2 1 0 9. Minut maksab, aga raha number ei ole oluline!

(Järgneb)

TÕNIS VINT

Kunstiloomingus me kardame väljuda oma ajast. Me kõhkleme, kui tuleb luua midagi senitundmatut. Kui tuleks teha midagi sellist, mida tavapäraselt on võimatuks peetud. Me püüame siis vaid vaadata ringi ja otsida tuge nendelt, kes liiguvad samas suunas. Ja vaid vähekene edestada neid. Kuid me jääme ikkagi nendega seotuks. Me ei välju ringist, mille nad ühiselt loonud.

Vabanemine ajalisest seotusest on ahvatlus igale kunstnikule. Kuid ei ole kerge tajuda, et see tee algab tagasivaatest. Et on vaja omada vahetut suhet eelnevaga. Leida mõttekaaslasti aastasadade tagant. Ja näha siin seaduspärasusi, mis võimaldavad läbimurret tuleviku suunas.

* * *

Samastumine millegi suuremaga, millegi üldisemaga on vajalik, et vähegi objektiivsemalt hinnata loodut. Kuid sellise samastumise puhul su enda tegemised võivad tunduda vähetähtsad. Ja sa soovid tagasi oma endistesse piiridesse, mugavasse suletusse. Sulle tundub isegi, et läheb kaduma kõik väärtuslik, mida sa senini loonud. Kuid seda vaid hetkeks. Kui avaned edasi, saabub endine rahu. Aga nüüd juba teisenäoline. Nüüd leiad end uues ja senisest erinevas tervikus. Tervikus, mille üheks koostisosaks saab sinu isiklik omanäolisus.

* * *

Madalam keskklass püüab vabaneda kultuurist, mille mõistmiseks ta ise võimeline ei ole. Tema võimuletulek on surmaohuks kõigele, mis vähegi kõrgemale püüab. Omanäoliseks tampimine on taolise võimu põhiprobleemiks.

Vabaduse pidu käib üle maa. Lehitatakse lippe ja ulatatakse vennalikult käsi. Aga tulevikunägemused omavad nüüd kindlalt ettemääratud piire. Väga armas on siiras lihtsameelsus, aga kui märkad, et muusade silmad seotakse endisest kindlamalt kinni, on küll aeg minna teelt kõrvale. Ja otsida heledamat valgust.

* * *

Me oleme unustanud oma esiisade tarkuse. Me otsime järjepidevust vaid käeulatuse kaugusest ja keeldume nägemast väärtusi varasemas. Meile jääb siin enamik mõistetamatuks. Meil puudub usk liita neid killukesi suuremasse tervikusse — läbi aegade, läbi rahvaste. Siis avaneks meile ootamatult uuelaadne pilt, mis annaks tähtsuse ka sellele vähescele, mis säilinud. Ja üllatusega näeme, et oleme säilitanud tarkust, mis paljudel teistel kaduma läinud.

* * *

Mõte võib leida visuaalse kujundi vormi ja viia end absoluutse lihtsuseni. See oleks talle isegi mingil määral loomupärasem vorm. — Harmoonilisemalt kokkusobiv maailmaterviku enda ülesehitusega. Siis muutuks tähtsusetuks ka lineaarse aja sundahel, mis sunnib meid elu jooksul kirjutama lõputu arvu raamatuid, et teha vähegi selgeks oma maailmamõistmist.

Visuaalse kujundi puhul on kõik teistmoodi. Kõik on haaratav ühe hetkega. Kõik on olemas alates sellest hetkest. Jääb alles vaid stüvenemise protsess, mõistmise tasand. Järjest uued ulatused aga sõltuvad juba meie enda arengust.

Tõnis Vint.
«Kohtumine 6». Tušš, guašš.
1985.

Tõnis Vint.
«Tormitoojad 2A». Tušš, guašš.
1985.

HASSO KRULL

POSTSTRUKTURALISTLIKUD MEETODID KIRJANDUSE KÄSITLEMISEL

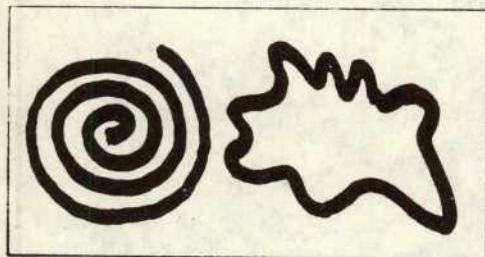
I. loeng

Kust on niisugune sõna üldse tulnud — «post-strukturalism»? Tundub, et Ameerikast; igatahes levima hakanud on termin just sealt, kuigi tähistab ta pigemini mandri-Euroopa mõttevoolusid viimase paarikümne aasta jooksul — ja veel täpsemalt õieti prantsuse omi. Üks lõik prantsuse mõtet niisiis. Seejuures peab aga kohe arvestama, et prantslased ise kasutavad seda sõna väga vähe või üldse mitte.

Ennekõike viitab POST-STRUKTURALISM sellele, et 1960. aastatel hakkas siginema hulgaliselt uut mõtet, mis võrsus n-õ strukturalismi rüpest — tema embusest, võib-olla südamest, võib-olla ka varjust. STRUKTURALISM oli olnud küllaltki ühtne, totaalne projekt, ta võis omi objekti ajast välja lülitada (sünkroonia), uurida seda justkui tardunud moodustist, laava alla matunud linna — kui STRUKTUURI. Sellisele objektile oli omane:

- binaarsus igal tasandil,
- hierarhilisus,
- totaalne tähenduslikkus.

Binaarsus on strukturi alus: struktuur-objekt tekib siis, kui on olemas kaks alles nimetut tuksatust, punktikest või laiku, mis osutuvad teineteisest miskipoolest *e r i n e v a k s*: see erinevus paneb paika uue suhte ja loob nõnda eelduse *t ä h e n d u s e* ilmumiseks sõna strukturalistlikus mõistes.

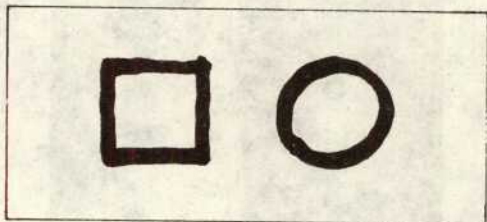

Vormitus ja vorm: kujutu laik ja spiraal, milles on liikumine oma keskpunkti, tähendusliku

Publikatsiooni aluseks on autori poolt 1991. aasta sügissemestril Eesti Humanitaarinstituudis peetud loengute konsepekt.

kulminatsiooni poole. Spiraal ei oleks korrastatus, kui ta ei vastanduks korratusele, kaoslele. Tähendus vastandub tähendusetusele: siin on peidus ka algne opositsioon *kultuur/loodus*, kus viimane esindab midagi, mida on tarvis alistada, vormida.

Siit juba saabki alguse hierarhilisus: et moodustuks tervik, peavad antud binaarse opositsiooni liikmed olema ühendatud kategooriasse, mis neid valitseb. Kui näiteks moodustame vastanduse:

st *kandiline/ümar*, siis võiksime öelda, et neid valitseb hierarhiliselt geometria kategooria. Tegelikult ei pea aga kategooria (sõna semiootilises mõttes) olema väljendatud mingi ühishimetaajaga, vaid konstitueerivaks on just erinevus. Nii on näiteks *loodus/kultuur*, *heakuri*, *ilus/inetu*, *must/valge* hierarhiliselt moodustunud kategooriad, mida samal ajal kumbki üksikelement ei ole. Ka tähenduse saab kumbki poolus just selles hierarhilises kategoorias — kategooria totaliseerib ta, liidab tervikusse, annab mõtte, *ratio*, inimpärasuse.

Niimoodi saab mõtte tegelikult kõik: ka mõtetus, sest ta on lülitatav binaarsesse opositsiooni, kategooriasse *mõttetust/mõte*. Iga asi, mis erineb mingist teisest asjast — või: mille erinevuse mingist teisest asjast me intuiitiivselt tabame —, lülitub kategooriasse ja loob tähenduse. Tähenduse tajumine toimub erinevuse alusel. Enne erinevust tähendus ei *l i m u*, kuigi on mingi ebamäärane substantsina olemas. Binaarsete opositsioonide hierarhia kaudu võib aga tähenduse panna ilma kõikjal. Strukturalism niisiis teatud mõttes loob totaalse tähenduslikkuse, ilma et ta pruugiks omaks võtta metafüüsilisi kontseptsioone asjade olemusest, jumalikust määratusest jne. Asjad pole ju tähenduslikena olemas lihtsalt isenesest, vaid

Hasso Krull
Foto: Tarvo Hanno Varres

erinevatena — tänu erinevusele. Erinevus loob tähendusliku maailma. Sellises arusaamises on kahtlemata oma meelitat kergus, võib aimata, kui hästi sobis niisugune raskusjõust vabastav maailmaõlgenduse 60ndate aastate õhustikku:

kõik asjad on korraga lihtsad kerged ja värvilised

igaiüks omal kohal

ainult ulata käsi ja võta ja pane neist kokku midagi uut

(Jaan Kaplinski).

Strukturalismiga kaasneb niisiis ka teatav oma e l u t u n n e : selle tabas juba 1963. aastal ära Roland Barthes, kui ta hakkas rääkima «struktuuralistidest inimesest».

Artiklis «Strukturalistlik tegevus» (*L'activité structuraliste*; ilmus 1963 ajalehes «Lettres nouvelles», 1964 esseekogus «Essais critiques») räägib Barthes strukturalismist niimoodi:

«Et strukturalism ei ole ei koolkond ega liikumine, siis pole põhjust taandada teda *a priori* — isegi kui seda tehakse problemaatiliselt — teaduslikule mõtele, ja oleks ehk parem otsida tema jaoks avaramat kirjeldust (kui mitte definitsiooni) hoopis teisel tasapinnal kui refleksiivse, mõlgutleva ja kaalutleva keele oma. Nimelt võib oletada, et on olemas kirjanikke, kunstnikke ja muusikuid, kelle silmis teatav strukturi praktiseerimine [*exercice de-la structure*] (ja mitte enam lihtsalt tema mõtlemine) esindab eriomast kogemust, ja et võib panna analüüsijad ning loojad ühe ja sama märgi alla, mida võiks nimetada strukturaalseks inimeseks ja mida ei defineerita mitte tema ideede või oskussõnade alusel, vaid tema kujutlusvõime järgi või, veel parem, tema kujutus-elu järgi [*son imaginaire*], see tähendab viisi järgi, kuidas ta strukturi mentaalselt läbi elab.»

Barthes viitab siin eelkõige prantsuse uusromantistidele (Alain Robbe-Grillet, Michel Butor) ja aleatoorilistele heliloojatele (Pierre Boulez), kes tollal olid moes ja täies tegevusjõus. Strukturaalne inimene on talle keegi, kes asjade seas ainult ulatab käe ja võtab ja paneb neist kokku midagi uut. Strukturalism, oma keeleteaduslikus variandis küllalt kui sünkrooniline meetod, omandab siin mingid uued spirituaalsed kvaliteedid. Strukturaalne inimene mitte lihtsalt ei tunne ta objekte struktuuridena, vaid mingis mõttes elabki maailma läbi strukturaalselt. Mõistete rangelmaid tähendusi arvestades tundub selline asi üpris arutlane: mis asi võiks olla «struktuuraalne elutunne»? Kuid ajalist konteksti arvestades on Barthes'i kontseptsioon päris märkitav. Edasi kirjeldab ta strukturaalset inimest nii (refererin):

Strukturalism on ennekõike t e g e v u s [*activité*], st teatava hulga mentaalsete operatsioonide reeglipärane järgnevus. Võiks rääkida strukturalistlikust tegevusest samuti, nagu on räägitud sür-

realistlikust tegevusest. (Võib-olla oligi sürrealism esimene strukturaalse kirjanduse kogemus.) Nende mentaalsete operatsioonide eesmärgiks on rekonstitueerida, uuesti üles ehitada «objekt», ja teha seda sellisel viisil, et selles rekonstitutsioonis, objekti taastamises tuleksid nähtavale objekti funktsioneerimise reeglid. S t r u k t u r on niisiis öieti objekti jäljendus, *simulacrum*, aga suunatud ja osavõttlik jäljendus [*dirigé, intéressé*], kuivõrd jäljendatud objekt nüüd laseb paista mingil asjal, mis loomulik objektis jäi nähtamatuks või, kui soovitakse, ei olnud intelligiibel. «L'Homme Structural prend le réel, le décompose, puis le recompose» — strukturaalne inimene haarab objekti, võtab ta koost lahti ja paneb siis uuesti kokku tagasi; pealtnäha üsna tühine asi (mistõttu ka paljud ütlevad, et strukturalismitõõ on «tähtsusetu, ebaoluline, kasutu» jne). Ometi on just see tühi asi ühest teisest vaatepunktist otustav: sest just nende kahe objekti vahel, või ka strukturalistliku tegevuse kahe aja vahel, luuakse m i d a g i u u t [*il se produit du nouveau*], ja see uus pole mitte midagi vähemat kui t i l d a r u s a a d a v u s [*l'intelligible général*] — jäljendus, see tähendab intellekti lisamine objektile. Ja sel lisandil on antropoloogiline väärtus, kuivõrd ta on inimene ise, tema ajalugu, tema olukord, tema vabadus ja see vastupanu, mida loodus avaldab tema vaimule.

Näeme nüüd, miks peab rääkima strukturalistlikust tegevusest: looming ja mõtisklus ei ole siin mitte maailma alapärane «tõmmis» [*«impression» originale du monde*], vaid nad tähendavad seesuguse maailma tegelikkuse valmistamist, mis sarnaneb esimesele mitte teda kopeerides, vaid arusaadavaks muutes.

Barthes'i niisuguses nägemuses aimub tegelikult juba terve hulk hilisemaid arenguid: võib öelda, et post-strukturalism (kui selline asi ikka on olemas) on strukturaalse inimese teoorias juba mingil algkujul sigitatud. Samas laseb Barthes'i esseel hästi mõista just seda, kuidas sai 60ndatel aastatel tekkida koguni strukturalistlik romaan ja kuidas strukturalismi (algsest lingvistilisest, siis antropoloogilisest) impulsid nakatasid ka psühhoanalüüsi, kirjandusteadust ja lõpuks filosoofiat.

S t r u k t u r a l i s t l i k m a a i l m on teatavas mõttes erakordselt pinnaline; kõik on siin kerge ja vahetult nähtav. Asjad ei ole sügavaid, peidetud olemusi, tähendusi — sest need tähendused luuakse puhtfunktsionaalselt, erinevuse varal, nende distinktiivtunnuste alusel, mis üht asja eristavad teisest asjast.

On niisiis teatav strukturalistlik mobiilsus, liikuvus, mille teeb võimalikuks tema potentsiaalne anti-essentsialism. Üldiselt küll jääb tähenduse mõiste strukturalismis tegelikult metafüüsiliseks, ja kuigi erinevused ta nähtavale toovad, peetakse

teda tegelikult erinevatele eelnevaks, mingiks liigendamata aluseks, mis võimaldab parafraasida. Täendus on strukturalismi jaoks defineerimatu algmõiste. Seepärast peab strukturalism ka põgenema igasuguse ajaloolisuse, ühiskondliku tingituse eest — need näitaksid, et tähendus ise on kuidagi ajalooliselt tingitud. Samuti psühhoanalüüsi eest. Niipea kui need mängu tulevad, ongi loodud eeldused p o s t s t r u k t u r a l i s m i k s .

Poststrukturalismi kävatsen vaadelda eeskätt nelja autori varal. Kaks esimest on ROLAND BARTHES ja JULIA KRISTEVA. Neid ühendavaks märksõnaks võiks olla HÜFOLOOGIA.

Hüfologia on teisisõnu tekstiteooria; ta on Barthes'i neologism, mida üldiselt pole kasutatud, aga nopime ta siin siiski üles, sest kogu aeg «tekstiteooriast» rääkida tundub liiga ajasidus.

Barthes ise on oma entsüklopeedilises artiklis «Teksti teooria» (*Théorie du texte*; 1973) leidnud sõna «hüfologia» niiviisi:

«Tekstiteooria kõik peamised kontseptsioonid käivad üldiselt kokku selle kujundiga, mida sugereerib sõna 'tekst' enda etimoloogia: ta on kude, midagi kootud. [Ladina *textum* on 'kangas, kootud riie', ka millegi 'sisemine ehitus'; verb *texo* märgib 'kudumist' või 'punumist, palmitsemist', samuti millegi 'kokkuliitmist', 'ehitamist', 'valmistamist'. — H. K.] Kui aga kirjanduskriitika seni üksmeelselt keskendus vaid lõpetatud kangale, siis praegune tekstiteooria pöördub ära tekstist kui [sisu varjavast] loorist ning püüab haarata kangast kui tekstuuri, selles põimuvaid koode, vormeleid ja tähistajaid, mille keskele subjekt end asetab ja milles ta koost lahti võetakse otsekuü ämblik, kes laotab end ära omaenese võrguks. Seepärast võiks neologismide armastaja defineerida tekstiteooriat kui 'hüfoloogiat' (*hyphos* on 'kude, loor' ja ka 'ämblikuvõrk'.)»

Sõna *hyphos* ma oma leksikonist ei leidnud, aga seal olid *hyphē* — 'võrk', ja *hyphēgesis* — 'juhtimine, teenäitamine'. Viimane viitab juba ka mingile labürintlikkusele. See ämblikuvõrk ongi mingis mõttes labürint, ainult et tema keskus on liikuv — selleks on ämblik, subjekt ise, kes teda ennast loob. On märkimisväärne, et Barthes loob selle neologismi oma töö alapeatükis «Intertekst» — viimane on tekstiteooria ja sellega seotud kirjanduse olulisemaid mõisteid, hüfologia on niisiis teatav intertekstuaalsuse-teooria sünonüüm.

Kaks (*resp.* kolm) järgmist autorit on poststrukturalismi edasise käekäigu seisukohalt ehk olulisemadki: JACQUES DERRIDA ning GILLES DELEUZE ja FELIX GUATTARI. Nende

ga seostuvad teooria-märksõnad oleksid siis vastavalt DEKONSTRUKTSIOON ja SKISOANALÜÜS.

Derrida on ilmselt praegu maailma tuntuim ja populaarseim filosoof, — ühtlasi muidugi ka üks vihatumaid. Post-strukturalismiga on ta algupäraselt seotud selles mõttes, et kuulus samuti nn *Tel Quel*'i ringi, mis 60ndatel aastatel strukturalistliku ideoloogiat levitas. (Ajakiri «Tel Quel» ilmus 1960—84; selle kohta natuke lähemalt vt minu kirjutist «Julia Kristeva kirjanduse poliitikast» — «Vikerkaar» 1989, nr 11—12.) Muidugi on praeguse Derrida seos strukturalismiga ainult minevikuline — kui strukturalistlik vool väibus, lakkas ka Derrida sellega tegelemast ja strukturalismist pärit märksõnu tema tekstides jäi järjest vähemaks (praegu ajab ta üldse ilma läbi).

Mis dekonstruktsioon õieti on, sellest lähemalt hiljem. Deleuze'i ja Guattari skisoanalüüsi olen asetanud Derrida kõrvale kui teatud mõttes tema vastandi. Derrida on keskendunud eelkõige vanade tekstide lugemisele: ülelugemisele ja dekonstrueerimisele, Deleuze ja Guattari aga on välja pakkunud hulga uusi, moodsaid ideid, mille haare kohati jätab fantastilise mulje (nt nomadoloogia). (Tõsi, Deleuze on kirjutanud ka hulga raamatuid klassikalistest filosoofidest nagu Spinoza, Leibniz, Kant, ka Nietzsche ja Bergson. Aga tema meetodiks pole seejuures mitte dekonstruktsioon, vaid ta järgib eelkõige teatavat antihegeliaanlikku sihti ega ole tundnud mingit huvi fenomenoloogia vastu, kust Derrida meetod õieti kaudselt lähtub.)

Deleuze'i ja Guattari skisoanalüüs on poleemiline alternatiiv psühhoanalüüsile. Kuna kogu poststrukturalism on psühhoanalüüsiga igati põimunud, siis oleks see võib-olla kohaseks väljajuhatuseks kogu käsitletavast aimest.

Kui Barthes'i—Kristeva poststrukturalismi peab vaatlema rohkem ajasidusalt (seal on palju asju, mis praegu enam samamoodi rakendatavad ei ole), siis Derrida ja Deleuze—Guattari on tänapäevale lähemal ja peaksid pakkuma ka mingeid salakäike, kuidas jõuda meie endi probleemideni. Kui see kõik enam ei mahugi nimetuse alla «Poststrukturalistlikud meetodid kirjanduse käsitlemisel», siis tõtt-õelda ega see olegi minu eesmärk: pole mingit tarvidust hakata jutustama või juurutama *poststrukturalismi* kui niisugust (?). Õieti märgib see — võib-olla isegi kahjulik sõna — lihtsalt teatavat võimaluste hulka, samuti nagu ka strukturalism ise. Ainult et strukturalismi võimalused on meie jaoks juba rohkem 60ndate mütooloogia.

MIRCEA ELIADE

Mircea Eliade* (1907—1986) — usundiloolane, müüdiuuriija, filosoof, kirjanik. Õppis Bukaresti ülikoolis filosoofiat, uuris Indias joogat, luges Bukaresti ülikoolis usundiloo kursust ning oli samal ajal agar kirjutama. 1940 määrati ME Londonisse Rumeenia saatkonna kultuuriatašeeks, 1941—45 töötas samal ametikohal Lissabonis. Kodumaale Eliade enam ei naasnud, siirdus 1945 Pariisi, oli õppejõud Sorbonne'is ja pidas loenguid teisteski Euroopa ülikoolides. 1956. aastast alates oli ME usundiloo õppejõud Chicago ülikoolis.

ME oli paljude maailma ülikoolide audoktor. Ülemaailmse tunnustuse saavutas töödega võrdleva usundiloo alal («Igavese tagasituleku müüt», 1949; «Usundiloo traktaat», 1949; «Šamanism», 1951; «Kujutised ja sümboolid», 1952; «Jooga», 1954; «Müüdid, unelmad, müsteeriumid», 1957; «Sakraalne ja profaanne», 1957; «Sünd ja taas-sünd: Initsiatsiooni religioosne tähendus inimkultuuris», 1958; «Mefistofeles ja androgüün»; 1962; «Otsing», 1969; kaheköiteline «Religioossete ideede ajalugu», 1976; 1978; antoloogia «Müüdid, riitused, sümboolid», 1976.)

SAKRAALNE JA PROFAANNE* I Religiooni olemus

Sissejuhatus

Rudolf Otto 1917. a ilmunud *Das Heilige* (Sakraalne) poolt äratatud ülemaailmne ebatavaliselt suur huvi kestab tänini. Raamatu edu põhjuseks oli kindlasti autori uus ja originaalne vaateviis. Selle asemel et uurida ideid Jumalast ja religioonist, võttis Otto ette *religioosse kogemuse* mõndaalaste analüüsi. Omades suurt psühholoogilist peenust ja saanud põhjaliku kahekordse ettevalmistuse teoloogi ja usundiloolasena, õnnestus tal määrata religioosse kogemuse sisu ja spetsiifika. Religiooni ratsionaalsest ja spekulatiivsest küljest üle libisedes keskendus ta peamiselt selle irratsionaalsetele aspektidele. Sest Otto oli lugenud Lutherit ja mõistnud, mida tähendas usklikule «elav Jumal». See ei olnud filosoofide, näiteks Erasmuse Jumal; see ei olnud idee, abstrakne mõiste, pelk moraalne allegooria. See oli jumaliku raevus avaldud kohutav jõud.

Raamatus *Das Heilige* asub Otto otsima sellise hirmuäratava ja irratsionaalse kogemuse tunnuseid. Ta leiab *õudustunde* sakraalse, hirmuäratava müsteeriumi ees (*mysterium tremendum*), *majesteetlikkuse* (*majestas*), mis kiirgab võimast

ME ilukirjanduslikust loomingust peetakse tähtsaimaks romaani «Jaaniöö», 1955, kirjutatud Ladina-Ameerika maagilise realismi laadis. ME on peale romaanide kirjutanud ka lühiproosat. Jutustus «Mintuleasa tänavas. . .» on huvitav sellepolest, et siin on üks episoodiline tegelane eestlane. Loo peategelane, kooliõpetaja Färimä, jutustab julgeolekutöötajatele lugusid. Ühes tema loos otsib hiidnaine Oana endale sobivat meest ja lõpuks leiabki: «Noormees oli Oanast tolli jagu pikem. Tal oli heleblond lõuahabe ja ta oli pentsikult riides, ei linna- ega maamehe moodi. Ta võttis Oanal käest kinni ja astus võimukandjate ette. «Mina olen doktor Cornelius Tarvastu,» alustas ta rumeenia keeles, «romaani keelte professor Tartu ülikoolist. Uurin siinkandis Karpaatide murret, ühes karjaseonnis aga kuulsin Oanast ja tuln talle järele. Kui teil midagi selle vastu ei ole, saab temast nüüd minu naine»» (lk 43).

*Vt Riina Jesmini järelsõna rmt-le Mircea Eliade, *Mintuleasa tänavas. . .*, «Loomingu» Raamatukogu 1990, nr 14/15, lk 75—79.

jõu üleüllust; ta leiab *religioosse hirmu* lummasva müsteeriumi ees (*mysterium fascinans*), milles õitseb olemise täiuslikkus. Otto iseloomustab kõiki selliseid kogemusi kui nuumenlikke (ladina sõnast *numen* 'jumalus'), sest neid kutsub esile jumaliku jõu mõne aspekti avaldumine. Nuumenlik avaldub millegi «täiesti teisena» (*ganz andere*), millegi põhiliselt ja totaalselt erinevana. See ei ole midagi inimlikku ega kosmilist; sellega vastamisi seistes tunnetab inimene oma sügavat tühisust, tunneb, et ta on tühine olevus, või Aabrahami sõnadega, kui see Jumala poole pöördus, on üksnes põrm ja tuhk (Esimene Moosese raamat, 18, 27).

Sakraalne avaldab end alati «loomulikust» reaalsusest täiesti erineva reaalsusena. On tõsi, et keel väljendab mõisteid *tremendum*, *majestas* või *mysterium fascinans* näivsel sõnadega, mis on laenatud looduse maailmast või inimese sekulaarsest väimsest elust. Kuid me teame, et selline analoogia põhinev terminoloogia on põhjustatud inimese võimetusest väljendada seda, mis on *ganz andere*; kõike, mis jääb väljapoole inimese loomulikkude kogemust, on keel sunnitud väljendama seitsmatsat kogemusest võetud terminitega.

Otto analüüsid ei ole oma väärtust kaotanud ka 40 aasta möödudes; selle raamatu lugejaile toob tulu neid lugeda ja nende üle mõtiskleda.

*Mircea Eliade. *The sacred and the profane*. The nature of religion. New York and London, 1959.

Järgnevatel lehekülgedel aga võtame omaks teist-suguse perspektiivi. Me katvame sakraalse fenomeni esitada kogu selle keerukuses, ja mitte ainult selle *irratsioonalses osas*. Meid huvitab *sakraalne kui tervik*, mitte religiooni ratsionaalsete ja irratsioonaalsete elementide omavaheline suhe. Esimene võimalik *sakraalse* definitsioon on järgmine: see on *profaanse vastand*. Järgnevat lehekülgede eesmärgiks on sakraalse ja profaanse opositsiooni illustreerimine ja defineerimine.

Kui sakraalne end avaldab

Inimene saab sakraalsest teadlikuks, sest see avaldab end, näitab end kui midagi täiesti erinevat profaansest. Sakraalse manifesteerumise akti tähistamiseks oleme tarvitusele võtnud termini *hierofaania*. See on kohane termin, kuna ei sisalda midagi muud, see ei väljenda enam kui on näha etimoloogias, *s.o.*, et *midagi sakraalset näitab end meile*¹. Võiks öelda, et usundilugu — kõige primitiivsematest usunditest kõrgreligioonideni välja — koosneb suurest hulgast hierofaaniaist, sakraalsete realiteetide manifestatsioonidest. Kõige elementaarsemast hierofaaniast — nt sakraalse manifestatsioon mõnes tavalises objektis, kivis või puus — ülima hierofaaniast (mis kristlase jaoks on Jumala lihakssaamine Jeesuses Kristuses) ei ole pidevuse katkemist. Igal eraldi juhul seisame vastamisi sama müstilise aktiga — objektides, mis on meie loomuliku «profaanse» maailma tavalised osad, manifesteerub midagi täiesti erinevat, avaldub reaalsus, mis ei kuulu meie maailma.

Nüüdisaja läänemaailma inimene tunneb sakraalse paljude manifestatsioonide ees teatavat ebakindlust. Tal on näiteks raske aktsepteerida fakti, et sakraalne võib paljude inimolendite jaoks avalduda kivides ja puudes. Kuid, nagu peagi näeme, pole tegemist mitte püha kivi enda kumardamisega, püha enda kultusega. Neid kumardatakse just seepärast, et nad on *hierofaaniad*, et nad näitavad midagi, mis pole enam kivi ega puu, vaid on *sakraalne, ganz andere*.

On võimatu üle tähtsustada igasuguses hierofaaniast, isegi kõige elementaarsemas avalduvat paradoksi. Iga objekt saab sakraalset avaldades *millekski teiseks*, jäädes siiski *iseeneseks*, kuna ta osaleb edasi teda ümbritsevas kosmilises miljöös. Püha kivi jääb *kiviks*; nähtavalt (või täpsemini, profaanses vaatepunktist) ei eralda mitte miski seda kõikidest teistest kividest. Nende jaoks aga, kellele kivi end pühana ilmutab, muutub selle vahetu reaalsus üleloomulikuks reaalsuseks. Teisisõnu, religioosset kogemust omavate jaoks on kogu loodus võimeline end ilmutama kosmilise sakraalsusena. Kosmos võib tervikuna hierofaaniaks saada.

Arhailiste ühiskondade inimene kaldub nii palju kui võimalik elama sakraalsuses või siis pühitsetud objektide vahetus läheduses. Selline tendents on täiesti mõistetav, sest loodusrahvaste nagu kõikide premodernsete ühiskondade jaoks on *sakraalne* ekvivalentne võimuga ja, kui põhjalikult analüüsida, siis ka *reaalsusega*. Sakraalne on küllastatud *olemisest*. Sakraalne jõud tähendab reaalsust ja ühtlasi jätkuvust ning tegust. Polaarsust sakraalne — profaanne väljendatakse sageli *reaalse* ja *mitterealse* ehk pseudorealse vahelise opositsioonina. (Loomulikult ei saa me loota, et arhailistes keeltes oleks olemas niisugune filosoofiline terminoloogia nagu reaalne — mitterealne jne, kuid me leiame *nähtuse* enda.) Nii on kerge mõista, et usklik igatseb sügavalt *olla*, osaleda *reaalsuses*, saada küllastatud jõust.

Järgnevat lehekülgede peamine eesmärk on seda teemat selgitada — näidata, mil viisil üritab usklik võimalikult kaua viibida sakraalses universumis, ja järelikult ka seda, milliseks osutub kogu tema elukogemus võrrelduna kogemusega, mis on omane religioosse tundeta inimesele, kes elab või soovib elada desakraliseeritud maailmas. Tuleb kohe ütelda, et *täielikult* profaanne maailm, läbini desakraliseeritud kosmos on inimvaimu ajaloos hiline avastus. See ei kohusta meid näitama, milliste ajalooliste protsesside käigus ja milliste muudatuste tõttu vaimses hoiakus ja käitumises on nüüdisinimene oma maailma desakraliseerinud ja omaks võtnud profaanse eksistentsi. Meie kavatsuste jaoks piisab, kui märgime, et desakralisatsioon läbib nüüdisühiskondade mitteuskliku kogu kogemust ja et selle tagajärjel leiab ta arhailiste ühiskondade uskliku eksistentsiaalsete dimensioonide taasavastamise üha raskema olevat.

Kaks maailmas olemise viisi

Kuristik, mis eraldab kogemuse kaht modaalsust — sakraalset ja profaanset — saab nähtavaks, kui hakkame kirjeldama sakraalset ruumi ja inimese eluaseme rituaalset elutust, või religioosse ajakogemuse mitmekesisust, või uskliku suhteid loodusega ja tööriistade maailmaga, või inimelu enda pühitsemist, sakraalsust, millele võib laadida inimese elulisi funktsioone (toitumine, seksuaalsus, töötamine jne). Üksnes selle meenutamine, milleks on linn või maja, loodus, tööriistad või töö nüüdisaja mitteuskliku jaoks saanud, näitab ülima selgusega kõike, mis sellist inimest eristab ükskõik millise arhailise ühiskonna liikmest või isegi kristliku Euroopa talupojast. Nüüdisteadvuse jaoks on füsioloogiline toiming — söömine, seksuaalakt jne — kokkuvõttes vaid orgaaniline fenomen, ükskõik kui palju seda veel tabudega ei piirataks (näiteks eriliste reeglitega «õige toitumise» jaoks) või ära keelataks (näiteks mõnd sotsiaalse moraali poolt taunitavat seksuaalset käitumist). Loodusrahvaste jaoks aga ei ole selline toiming mitte kunagi ainult füsioloogi-

¹ Vrd Mircea Eliade, Patterns in Comparative Religion. New York, Sheed & Word, 1958, lk 7. Edaspidi: Patterns

line; see on sakrament, see tähendab, ühendus sakraalsega, või ta võib selleks saada.

Lugeja märkab peagi, et *sakraalne* ja *profaanne* on maailmas olemise kaks viisi, kaks eksistentsiaalset situatsiooni, mille inimene on ajaloo vältel omaks võtnud. Need maailmas olemise viisid ei huvita mitte ainult usundilugu või sotsioloogiat, nad ei ole mitte ainult ajaloolise, sotsioloogilise või etnoloogilise uurimise objektiks. Lõppkokkuvõttes sõltuvad *sakraalne* ja *profaanne* olemisviisid neist erinevaist seisundest, mille inimene on kosmoses kätte võitnud; seetõttu pakuvad nad huvi nii filosoofidele kui ka igapähele, kes tahab inimeksistentsi võimalikke dimensioone avastada.

Just sel põhjusel ei piira selle raamatu autor, olgugi usundiloolane, end ainult oma teaduse raamidega. Traditsionaalsete ühiskondade inimene on mõeldavasti *homo religiosus*, kuid tema käitumine on osa inimkonnale üldiselt omasest käitumisest ning huvitab seetõttu filosoofilist antropoloogiat, fenomenoloogiat, psühholoogiat.

Et paremini välja tuua spetsiifilisi tunnuseid, mis iseloomustavad elu sakraliseerumisevõimelises maailmas, ei kõhkle ma toomast näiteid mitmetest eri perioodidest ja kultuuridesse kuuluvast usundeist. Mitte miski ei asenda näidet, konkreetset fakti. Oleks tulutu vaadelda sakraalse ruumi struktuuri, demonstreerimata eriliste näidete, kuidas selline ruum on kokku pandud ja miks ta kvalitatiivselt erineb teda ümbritsevast profaansest ruumist. Ma valin selliseid näiteid mesopotaanlaste, indialaste, hiinlaste, kvakiitlite ja teiste loodusrahvaste hulgast. Kultuuriloolisest vaatepunktist on sellisel ajas ja ruumis kaugele rahvaste religioossete andmete kõrvutamisel omad ohud. Sest alati on olemas risk korjata 19. sajandi viga, eriti aga uskuda koos Tylori või Frazeriga, et inimvaimu reageerimine loodusnähtustele on ühtne. Kultuurietnoloogias ja usundilooles saavutatud edusammud on aga näidanud, et see ei ole alati õige, et inimese reageerimise loodusele määrab sageli tema kultuur ja lõppkokkuvõttes järelikult ajalugu.

Meie jaoks on tähtis esile tuua religioossete kogemuste spetsiifilised tunnused, mitte aga näidata selle arvukaid variatsioone ning ajaloo poolt põhjustatud erinevusi. Midagi samalaadset oleks, kui me selleks, et saada poeetilist fenomenist paremat pilti, pöörduksime rea heterogeensete näidete poole ja tsiteeriksime kõrvuti Homerosse ning Dantega hindu, hiina ja mehhiho laulet; si arvestaksime mitte ainult ajalooliselt ühtset nimeajatavat poeesiat (Homeros, Vergilius, Dante), vaid ka teistsugusest esteetikast sõltuvat loomingu. Kirjandusloo seisukohalt on sellised kõrvutused kahtlased, kuid nad on omal kohal, kui me eesmärgiks on poeetilise fenomeni kui sellise kirjeldamine, kui tahame näidata olulist erinevust poeetilise keele ja igapäevaelu utilitaarse keele vahel.

Sakraalne ja ajalugu

Meie esmane ülesanne on esitada religioossete kogemuste spetsiifilised dimensioonid, tõsta esile selle ja profaanse maailmakogemuse erinevused. Ma ei peatu muutustel, mis religioosne maailmakogemus on aja jooksul läbi teinud. Näiteks on ilmne, et Emakese Maa, inimese ja põlluviljakuse, naise pühaduse ja muu sarnase sümbolika ja kultused ei saanud areneda ja keerulist religioosset süsteemi moodustada enne maaviljeluse avastamist; samuti on ilmne, et maaviljeluseelne, kütimisega tegelev ühiskond ei saanud Emakese Maa pühadust samal kombel või sama intensiivselt tunda. Seetõttu on religioossetes kogemustes erinevusi, mida seletavad erinevused majanduses, kultuuris ja sotsiaalses korras — lühidalt, ajaloos. Siiski on nomadiseerivate kütide ning paiksete maaharijate käitumises sarnasus, mis meile nende erinevustest hoopis tähtsamana tundub: *mõlemad elavad sakraliseeritud kosmoses*, mõlemad osalevad looma- ning taimeriigis võrdselt manifesteerunud kosmilises sakraalsuses. Meil tarvitseb vaid võrrelda nende eksistentsiaalseid situatsioone nüüdisühiskondade *desakraliseeritud kosmoses elava* inimese omaga ja meile saab otsekohe selgeks kõik, mis teda neist eristab. Samal ajal mõistame eri kultuuridesse kuuluvate religioossete faktide võrdlemise paikapidavust: kõik sellised faktid pärinevad ühestsainast, *homo religiosus*'e le omasest käitumistüübist.

Niisiis võib see väike raamat olla üldiseks seisujahutuseks usundilukku, kuna selles kirjeldatakse sakraalse modaalsusi ja inimese seisundit religioossete väärtustega laetud maailmas. See ei ole aga usundilooline uurimus ranges mõttes, sest näiteid tuues ei ole autor ära märkinud nende ajaloolis-kultuurilist konteksti. Selle tegemine oleks nõudnud mitmes keites ulatuvat tööd. Kogu vajaliku informatsiooni leiab lugeja loetelus märgitud raamatutest.

Saint-Cloud, aprill 1956

Mircea Eliade

1. peatükk

SAKRAALNE RUUM JA MAAILMA PÜHASTAMINE

Ruumi homogeensus ja hierofaania

Uskliku jaoks ei ole ruum homogeenne; ta kogeb selles katkestusi, murdekohti; mõned ruumi osad on teistest kvalitatiivselt erinevad. «Ära tule siia,» ütles Jumal Moosesele, «võta kingad jalast; sest paik, kus sa seisad, on püha maa!» (Teine Moosesee raamat, 3, 5.) Niisiis on olemas sakraalne, kindel, tähendusrikas ruum; on olemas teised, mittesakraalsed ruumid, millel puudub struktuur või konsistents, mis on amorfsed. See ei ole veel kõik. Uskliku jaoks väljendub niisugune homogeensus puudumine sakraalse, s.o ainsa *tõelise*

ja *tõeliselt* eksisteeriva ruumi ning kogu muu ruumi, ümbritseva kujutu avaruse vastandlikkuse kogemuses.

Tuleb kohe öelda, et ruumi tihtsusetuse religioosne kogemus on ürgalguse kogemus, samastatav maailma loomisega. Tegemist pole teoreetilise spekulatsiooniga, vaid esmase religioosse kogemusega, mis eelneb igasugusele maailma peegeldusele. Sest just ruumis esinev katkestus on see, mis lubab maailma määrata, kuna selles ilmneb kindel punkt, kogu edasise orienteerumise peatelj. Kui sakraalne manifesteerub mingis hierofoanias, siis ei ole tegemist mitte ainult ruumi ühtsuse katkemisega, tegemist on ka absoluutse reaalsuse ilmutusega, mis vastandub tohutu ümbritseva avaruse ebaraalsusele. Sakraalse manifestatsioon loob maailma ontoloogiliselt. Ühtses ja piiratud avaruses, milles ei leidu ühki tugi-punkti ja milles seetõttu ei saa olla ka *orienteerumist*, ilmutab hierofoania absoluutse kindla punkti, keskm.

On niisiis selge, mil määral sakraalse ruumi avastamine (st ilmutamine) on uskliku jaoks eksistentsiaalse vältumusega; sest miski ei saa alata, midagi ei saa *luua*, kui puudub eelnev orienteerumine — ning igasugune orienteerumine nõuab kindla punkti olemasolu. Just sel põhjusel on usklik alati püüdnud oma eluaset fikseerida «maailma keskpunkti». *Kui maailmas tuleb elada*, siis tuleb maailm luua — ja ükski maailm ei saa sündida profaanse ruumi homogeensuse ja suhtelisuse kaoses. Kindla punkti — keskm — avastus või projektsioon on samane maailma loomisega; ja varsti me toome mõned näited, mis vääramatult demonstreerivad rituaalse orienteerumise ja sakraalse ruumi loomise kosmogoonilist väärtust.

Profaanse kogemuse jaoks on ruum, vastupidiselt, homogeene ja neutraalne; selle eri osad ei diferentseeri kvalitatiivselt ükski katkestus. Geomeetrist ruumi võib lõigata ja piiristada igas suunas, kuid sellele omane struktuur ei võimalda kvalitatiivset diferentseerimist ega orienteerumist. Tarvitseb vaid meenutada, kuidas defineerib ruumi klassikalise geomeetria esindaja. Loomulikult ei tohi me segi ajada homogeense ja neutraalse geomeetrist ruumi *mõistet* profaanse ruumi *kogemusega*, mis otseselt kontrasteerub sakraalse ruumi kogemusega ja meid siin ainuüksi huvitab. Homogeense ruumi *mõiste* ja selle ajalugu (sest antiigist alates on see olnud filosoofilise ja teadusliku mõtte tavaline objekt) on täiesti eri probleem, millega me siin ei tegele. Meie eesmärgi puhul on oluline see ruumi *kogemus*, mida tunneb maailma sakraalsust eitav, ainult profaanset, igasugustest religioossetest eeldustest vaba eksistentsi aktsepteeriv inimene.

Tuleb kohe lisada, et sellist profaanset eksistentsi ei leidu kunagi puhtal kujul. Ükskõik millise astmeni desakraliseerib maailma profaanse elu valinud inimene, ikkagi ei õnnestu tal religioosset käitumisest kunagi täielikult vabaneda. Järg-

nevas saab see selgemaks; ilmneb, et isegi kõige desakraliseeritumas eksistentsis säilivad siiani maailma religioosse väärtustamise jäljed.

Kuid hülgame hetkeks probleemi selle aspekti ja pühendumise kahe kõnealuse kogemuse, sakraalse ja profaanse ruumi kogemuse võrdlemisele. Esimese kogemuse tähendust me juba näitasime. Sakraalse ruumi avaldumine teeb võimalikuks kindla punkti leidmise ja seega orienteerumise homogeensuse kaoses, «maailma loomisega» ja tõelise mõttes elamise. Profaanne kogemus, vastupidi, säilitab ruumi homogeensuse ja seega ka relatiivsuse. Siin ei ole tõeline orienteerumine võimalik, sest kindlal punktil pole mingit ainelist ontoloogilist staatust; ta ilmub ja kaob vastavalt hetke vajadustele. Otsesõnu, mingit maailma ei ole enam olemas, on vaid killustunud universumi fragmendid, vormitu mass, mis koosneb lõpmatast hulgast enam-vähem neutraalsetest paikadest, kus inimene liigub, valitsetud ja juhitud industriaalühiskonda kuuluva eksistentsi kohustus-test.

Siiski sisaldab selline profaanse ruumi kogemus siiani väärtusi, mis mingil määral meenutavad religioossele ruumikogemusele omast homogeensuse puudumist. Näiteks on olemas privilegeeritud kohad, mis kõikidesest muudest kvalitatiivselt erinevad — inimese sünnipaik, või esimese armastusega seotud kohad, või teatud paigad noorusajal külastatud esimeses võõramaises linnas. Isegi kõige tõsisemalt mitteuskliku jaoks on neis paigus talle erandlik, ainuline kvaliteet: need on tema erauniversumi «pühad paigad», otsekui oleks ta sellistes punktides saanud ilmutuse teisest reaalsusest kui see, milles ta oma tavalise igapäevaeluga osaleb.

See näide profaanse inimese krüpto-religioosset käitumisest on märkimisväärne. Selles raamatus kohtame teisigi näiteid religioossete väärtuste ja käitumisvormide sedalaadi degradatsiooni ja desakralisatsiooni kohta. Nende sügavam tähendus selgub hiljem.

Teofaanid ja märgid

Illustreerimaks mitteuskliku poolt kogetavat ruumi ebaühtsust võime pöörduda ükskõik millise usundi poole. Valime igatihele käepärase näite — nüüdislinna kiriku. Uskliku jaoks osaleb kirik teistsuguses ruumis kui tänav, kus ta asub. Kirikusse avanev uks tähistab tegelikult pidevuse katkemist. Kaht erinevat ruumi eraldav lävi osutab ka distantsile kahe olemisviisi, profaanse ja religioosse vahel. Lävi on kaht maailma eristav ja vastandav rajajoon, piir — ja ühtlasi kahe maailma paradoksaalne ühinemiskoht, kus saab võimalikuks üleninek profaansest maailmast sakraalsesse.

Sellist rituaalset funktsiooni omab ka inimese eluaseme lävi, ja just seepärast on lävi suure tähtsusega objekt. Koduläve ületamist saadavad ar-

vukad riitused — kumardus, mahaheitmine, vaga käepuudutus jne. Lävel on omad valvurid — jumalad ja vaimud, kes keelavad sisenemise nii inimvaenlastel kui ka demonitel ja katkuvägedel. Just lävi on jumalikele valvuritele ohverdamise paik. Siia paigutasid mõned paleo-orientaalsed kultuurid (Babülon, Egiptus, Iisrael) kohutumõistmise koha. Lävi, üks *näitavad* pidevuse katkemist ruumis kohe ja konkreetset; siit tuleb nende suur religioosne tähtsus, sest nad on ühtaegu sümbolid ja ühest ruumist teise *ülemineku* vahendid.

Oeldu selgitab, miks kirik osaleb teda ümbritsevatest ehitistest täiesti erinevas ruumis. Sakraalse ala sees muutub profaanne maailm transsendentseks. Kõige arhailisematel kultuuriaastmetel väljendavad niisugust transsendentsi võimalust erisugused *avause võrdkujud*; siin, sakraalses suletuses saab võimalikuks ühendus jumalatega; siin peab leiduma üks kõrgemas maailma, mille kaudu jumalad saavad maa peale laskuda ja inimene võib sümboolselt taevasse tõusta. Näeme peagi, et paljudes usundites nii oligi: tempel kujutab endast avast ülasuunas ja kindlustab ühenduse jumalate maailmaga.

Iga sakraalne ruum tähendab hierofaaniat, sakraalse sissetungi, mille tulemusel territoorium ümbritsevast kosmilisest miljööst eraldatakse ja sellele kvalitatiivne erinevus antakse. Kui Jakob Haranis nähtud unenäos taevasse viivat redelit nägi, mida mööda inglid käisid üles ja alla, ja Jumalat kõrgelt selle kohalt rääkivat kuulis: «Mina olen Jehoova, su isa Aabrahami Jumal,» siis ärkas ta hirmunult üles ja hüüatas: «Küll on seesinane paik kardetav! See pole muud midagi kui Jumala koda ja taeva värav.» Ja ta võitis kivi, mis ta padjaks oli olnud ja seadis selle sambaks püsti, ja valas selle otsa peale õli. Ta pani paigale nimeks Peetel, see on, Jumala koda (Esimene Moosese raamat, 28, 12—19). Väljendis «taeva värav» avaldub rikkalik ja keerukas sümbolika; kohas ilmnev teofaania pühitseb selle koha juba fakti läbi, et teeb selle ülasuunas avatuks, s.o võimaldab ühenduse taevaga, paradoksaalse üleminekupunkti ühest olemisviisist teise. Vaatame peagi veelgi selgeid näiteid — pühamuid, mis on «jumalate usteks» ja seetõttu taeva ja maa vahelisteks üleminekukohtadeks.

Sageli pole vajadust otsese teofaania või hierofaania järele; mõni *märk* on küllaldane paiga pühadusele osutamiseks. «Legendi järgi peatus 16. saj lõpul El-Hameli asutanud *marabutt* allika lähedal, et seak õõ veeta, ja torkas oma kepi maasse. Järgmisel hommikul, kui ta seda võtna läks, et teekonda jätkata, nägi ta, et kepile olid kasvanud juured ja tärgranud pungad. Ta pidas seda Jumala tahte märgiks ja asus sellesse paika elama.» Sellistel juhtudel esitab usulise tähendusega *märk* absoluutse elemendi ja teeb lõpu suh-

telisusele ja segadusele. *Miski*, mis ei kuulu siia maailma, on end apodiktiselt ilmutanud ja sellega orienteerumise kätte näidanud või käitumisviisi määranud.

Kui ükski märk ei ilmutu, siis *provotseeritakse* seda. Näiteks viiakse läbi teatavat tüüpi *esilemanamine* loomade abiga; nemand on need, kes *näitavad*, milline paik sobib pühamat või küla omaks võtma. See ulatub sakraalsete vormide või kujundite esilemanamiseni kohese vajaduse tõttu luua orienteerumine ruumi homogeensuses. Palutakse *märki*, mis teeks lõpu suhtelisusest ja desorientatsioonist põhjustatud pingele ja ängile — lühidalt, et ilmutuks absoluutne tugipunkt. Näiteks — kütitakse mõnd ulukit ja tema tapmispaika ehitatakse pühamu. Või lastakse vabaks mõni koduloom, näiteks pull; mõne päeva möödudes hakatakse teda otsima ja ta ohverdatakse leiukohal. Hiljem ehitatakse sinna altar ja altari ümber küla. Kõikidel taolistel juhtudel ilmutavad paiga sakraalsust loomad. Kõik see tähendab, et inimesed ei ole vabad *valima* sakraalselt paika, et nad üksnes otsivad seda ja leiavad selle müstiliste märkide abil.

Need vähesed näited demonstreerisid eri vahendeid, mille kaudu usklik sakraalselt paigast ilmutuse saab. Igal niisugusel juhul on hierofaania ruumi ühtsuse tühistanud ja ilmutanud kindla punkti. Ent kuna usklik saab elada üksnes sakraalselt küllastatud atmosfääris, siis on ootuspärane, et leidub suur hulk mooduseid ruumi pühitsemiseks. Nagu nägime, on sakraalne eelkõige *reaalne*, üheaegselt võim, mõjus, eluallikas, sigivus. Uskliku igatsus elada *sakraalses* on tegelikult samane tema igatsusega püstitada eluase objektiveses reaalsuses, mitte lasta end halvata puhtsubjektiivsete kogemuste lakkamatul suhtelisusel, elada reaalses ja mõjusas maailmas, mitte illusioonis. Sellist käitumist on dokumenteeritud religioosne inimese olemasolu igal astmel, kuid eriti ilmneb see tema igatsuses ainult pühitsetud maailmas, st sakraalses ruumis ringi liikuda. See on põhjustanud *orienteerumistehnikate* väljatöötamist, mis tõeliselt on sakraalse ruumi *konstrueerimise* tehnikad. Me ei tohi aga arvata, et siin on küsimus *inimese* tegevuses, et inimese omasesse pingutustega võib ruumi pühitseda. Tegelikult on rituaal, mille abil ta sakraalse ruumi konstrueerib, tõhus vaid sel määral, kui võrd see *reproduseerib jumalate tegevust*. Et aga sakraalse ruumi rituaalselt konstrueerimist paremini mõista, peatume hetkeks «maailma» traditsioonilisel kontseptsioonil; siis saab selgeks, et uskliku jaoks on iga maailm sakraalne maailm.

Kaos ja kosmos

Üks traditsionaalsete ühiskondade silmapaistvaid jooni on eeldatav vastandus nende asustatud territooriumi ning seda ümbritseva tundmatu ning määramatu ruumi vahel. Esimene neist on maailm (täpsemalt, meie maailm), kosmos; kõik, mis jääb väljapoole, ei ole enam kosmos, vaid on

² René Basset. — rmt. Revue des Traditions Populaires, XXII, 1907, lk 287.

mingi «teine maailm», võõras, kaootiline ruum, asustatud vaimude, demonite, «võõrastega» (kes samastatakse deemonitega ja surmune hingedega). Esimesel pilgul tundub, et selline ruumi lõhestumine on olemas asustatud ja organiseeritud (seega kosmostatud) territooriumi ning selle piiride taga laiuv tundmatu ruumi vahelise positsiooni tõttu; ühelt poolt on olemas kosmos, teiselt poolt kaos. Näeme aga peagi, et kui iga asustatud territoorium on kosmos, siis just seetõttu, et see algsest pühitseti, et see on ühel või teisel viisil jumalate loomine või on siis ühenduses jumalate maailmaga. Maailm (st meie maailm) on universon, milles sakraalne on juba manifesteerunud, milles järelikult on saanud võimalikuks ja korratavaks läbimurre ühelt tasandilt teisele. Ei ole raske näha, miks religioosne moment sisaldab kosmogoonilist momenti. Sakraalne ilmutab absoluutset reaalsust ja teeb ühtlasi võimalikuks orienteerumise; seetõttu see loob *maailma* ses mõttes, et fikseerib selle piirid ja kehtestab maailmakorra.

Kõik see ilmneb selgesti veedade territooriumihõivamise rituaalis; hõivamisele annab seadusliku kehtivuse tulealtari püstitamine Agnile. «Inimene ütleb, et ta on ennast sisse seadnud, kui ta on ehitanud tulealtari [gṛahapatya], ja kõik need, kes ehitavad tulealtari, on seaduslikult paigale asunud» (*Shatapatha Brāhmana*, VII, 1, 1, 1—4). Tulealtari püstitamine teeb Agni kohalolevaks ja kindlustab ühenduse jumalate maailmaga; altari-ruum saab sakraalseks ruumiks. Ent rituaali tähendus on hoopis keerukam, ja kui vaatleme kõiki selle varjundeid, siis mõistame, miks territooriumi pühitsemine on samane selle muutumisega kosmoseks, selle *kosmostamisega*. Sest tegelikult pole altari püstitamine Agnile midagi muud kui Loomise kordamine — mikrokosmilisel tasandil. Vesi, milles segatakse savi, samastatakse ürgalguise vetega; savi, millest kujundatakse altari alus, sümboliseerib maad; külgeinad esindavad atmosfääri jne. Ning altari ehitamist saadavad laulud, milles teadustatakse parajasti loodud kosmilisest regioonist (*Shatapatha Brāhmana* I, 9, 2, 29 jne). Seetõttu on tulealtari püstitamine — mis ainsana tuue territooriumi hõivamist seadustab — samane kosmogooniaga.

Tundmatu, võõras ja asustamata territoorium (mis sageli tähendab «meie inimeste poolt asustamata») osaleb endiselt kaose fluüidses ja larvaalses olemisviisis. Seda hõivates ja eriti sinna elama asudes transformeerib inimene selle kosmogoonia rituaalse kordamise läbi sümboliseeritud kosmoseks. «See», mis peab saama «meie maailmaks», tuleb kõigepealt «luua», ja igasuguse loomise paradigmaatiline eeskuju on universoni loomine jumalate poolt. Kui skandinaavia kolonistid võtsid Islandi oma valdusse (*land-näma*), ei pidanud nad oma ettevõtmist ei originaalseks ega ka inimlikuks ja profaanseks tegevuseks. Nende jaoks oli nähtud vaev üksnes ürgalguisliku akti kordamine, kaose transformeerimine kosmo-

seks jumaliku loomisakti läbi. Kõnnumaad kundes kordasid nad faktiliselt jumalate tegevust, kes olid kaose organiseerinud, sellele struktuuri, kuhu ja norme andes.³

Olgu tegemist harimata maa puhastamisega või teiste inimolendite poolt asustatud territooriumi vallutamise ja hõivamisega, rituaalne omandamine peab alati kordama kosmogooniat. Sest arhailiste ühiskondade vaateviisi kohaselt on nii, et kõik, mis ei ole «meie maailm», ei ole üldse maailm. Territoorium võib saada meie omaks ainult siis, kui loome selle uuesti, st pühitseme selle. Selline võõra maaga seotud religioosne hoiak on kestnud nüüdisaja koidikuni, seda isegi Läänes. Hispaania ja Portugali konkistadoorid võtsid endi poolt avastatud ja vallutatud territooriumid endi valdusesse Jeesuse Kristuse nimel. Risti püstitamine oli sama mis maa pühitsemine, seetõttu mingis mõttes samane «uue» sünniga. Sest Kristuse läbi «heidetakse vanad asjad ära; ennäe, kõik asjad on uueks saanud» (II Korintose raamat, 5, 17). Vastselt avastatud maa oli Risti läbi «uuedatud», «taasloodud».

Koha pühitsemine — kosmogoonia kordamine

Tuleb aru saada, et võõraste territooriumide kosmostamine on alati pühitsemine; ruumi organiseerimine tähendab jumalate paradigmaatilise tegevuse kordamist. Lähedane seos kosmostamise ja pühitsemise vahel on dokumenteeritud juba kultuuri algastmetel — näiteks Austraalia nomadidel, kelle majandus on siiani koriluse ja väikeulukite kütamise staadiumis. Arundate achilipahõimu pärimuste järgi kosmostas jumalik olend Numbakula müütilisel ajal nende tulevase territooriumi, lõi nende Esivanema ja kehtastas nende institutsioonid. Kummipuu tüvest kujundas Numbakula püha posti (*kauwa-auwa*) ja pärast selle kokkumäärimist verega ronis ta selle otsa ning kadus taevasse. See post kujutab endast kosmilist telge, sest püha posti ümbruses muutub territoorium asumiskõlblikuks, transformeerub maailmaks. Vastavalt on pühal postil suur rituaalne tähtsus. Oma rünnakutel kannavad achilpad seda alati kaasas ja valivad minckusuuna selle järgi, kuhu post kaldub. Kuigi nad on pidevalt liikvel, võimaldab see neil alati olla «omas maailmas» ja samal ajal ka ühendust pidada taevaga, kuhu kadus Numbakula.

Posti murdumine tähendab katastroofi; see on otsekui «maailma lõpp», tagasipöördumine kaosesse. Spencer ja Gillen teatavad, et kord, kui post katki läks, oli terve klann segaduses; mõnda aega ekslesid nad sihitult ringi ning heitsid lõpuks koos pikali maha surma ootama.⁴

Toodud näide illustreerib suurepäraselt nii püha posti kosmoloogilist funktsiooni kui ka selle

³ Vrd. Mircea Eliade, *The Myth of the Eternal Return*. New York, Pantheon Books, Bodlingen Series XI.VI, 1954, lk 11 ff. Edaspidi: *Myth*

soterioloogilist rolli. Sest ühelt poolt reprodutseerib *kauwa-auwa* posti, mida Numbakula kasutas maailma kosmostamiseks, ja teiselt poolt usuvad achilpad, et see on vahend, mille abil nad saavad ühendusse astuda taeva valdkonnaga. Inimeksistents on seega võimalik ainult niisuguse pideva ühenduse tõttu taevaga. Achilpade maailm saab tõesti nende maailmaks ainult vastavalt sellele, kui võrd ta kordab Numbakula poolt organiseeritud ja pühitsetud kosmost. Avanemiseta transsendentse suunas ei ole elu võimalik; teisisõnu, inimolendid ei saa elada kaoses. Kui side transsendentsega kaduma läheb, muutub olemasolu maailmas võimatuks — ja achilpad hakkavad siis surma ootama.

Olemuselt on mingi territooriumi asustamine samane selle pühitsemisega. Kui asustus pole ajutine nagu nomaadidel, vaid on püsiv nagu paiksetel rahvastel, siis tähendab see elutähtsat otsust, millest sõltub terve ühiskonna olemasolu. Elamaasumine mingis kindlas kohas, selle organiseerimine, asustamine on aktid, mis eeldavad eksistentsiaalset valikut — universumi valikut, mida ollakse valmis omaks võtma selle «loomise» teel. See universum on alati jumalate poolt loodud ja asustatud paradigmaatilise maailma kordus; seetõttu osaleb see jumalate loome pühaduses.

Achilpade püha post toetab *nende* maailma ja kindlustab ühenduse taevaga. Siin on meil tege mist väga laialt levinud kosmoloogilise kujutelma prototüübiga — need on kosmilised sambad, mis toetavad taevast ja avavad samal ajal tee jumalate maailma. Keltidel ja sakslastel säilis taoline pühade sammaste kummardamine ristiusku pöördumiseni. Umbes 800. a paiku kirjutatud *Chroni-*

cun Laurissense breve jutustab, et Karl Suur hävitas ühe oma sõjakäigu ajal sakside vastu (772) Eresburgi linnas templi ja nende «kuulsa Irminisuli» püha puu. Rudolf Fuldast (a 860) lisab, et see kuulus sammas on «universumi sammas, mis otsekui kõiki asju püsti hoiab» (*universalis columna quasi sustinens omnia*). Sama kosmoloogilise kujutelma leiame mitte ainult roomlastelt (Horatius, *Oodid*, III, 3) ja muistsest Indiast, kus kuuleme *skambha*'st, kosmilisest sambast (Rigveeda, I, 105; X, 89, 4; jne), vaid ka Kanaari saarte elanikelt ja nii kaugetest kultuuridest nagu kvakiutlite (Briti Columbia) ja Flores saare (Indoneesia) nadjade oma. Kvakiutlid usuvad, et vaskne sammas läbib kolme kosmilist tasandit (allilm, maa, taevas); selle taevasse sisenemise punkt on «uks ülalasetsevasse maailma». Kosmilise samba nähtavaks kujuks taevas on Linnutee. Ent universumit, jumalate loomingut korratakse ja imiteeritakse inimeste poolt nende endi tasandil. Linnutee kujul taevas nähtav *axis mundi* esineb riitusehoones püha samba kujul. See on 30—35 jalga kõrge seeditripuu tüvi, millest üle poole ulatub läbi katuse. Sel sambal on riitustes esmajärguline roll; see annab majale kosmilise struktuuri. Riituaalsetes lauludes nimetatakse maja «meie maailmaks» ja selles elavad initsiandid teatavad: «Ma olen Maailma Keskpunktis. . . Ma olen Maailmasamba juures», ja nii edasi.⁵ Sama sugust kosmilise samba samastamist püha sambaga ja riitusehoone samastamist universumiga leiame Flores saare nadjade juures. Ohvrisammast nimetatakse «Taevasambaks» ja usutakse, et see hoiab ülal taevast.⁶

⁵ Werner Müller, *Weltbild und Kult der Kwakiutl-Indianer*. Wiesbaden, 1955, lk 17—20.

⁶ P. Arndt, *Die Megalithenkultur des Nad'a*. "Anthropos" 1932, nr 27, lk 61—62.

Inglise keelest tõlkinud Mai Tüts

⁴ B. Spencer ja F. J. Gillen, *The Arunta*. London, 1926, I, lk 388.

LOONE KAUST

MÜÜDIST KARL RISTIKIVI KAHE AJALOOTRILOOGIAS

Karl Ristikivi on eesti kirjanduses ootamatu nähtus: kristlik kirjanik, kirjanik, kes kirjutab keskajast, kellele ei paku huvi mitte kodu-, vaid võõramaa ajalugu. Kahes esimeses ajalootrioloogias ülistab ta eestlasele harjumatu rüüli- ja mungaordusid ning tunneb aukartust ristisõdijate ees. Selline kosmopolitism äratakse justkui võõristust. Ühtlasi ei suuda harilik inimene end samastada tema üliõilsate kangelastega. Kuidas võib olla romaani korraliku armuintrüügi? Kuidas võib kangelannaks valida kristlikku pühakat? Kes usub tänapäeval Jumala imetegudest? Jne, jne. Ristikivi romaaniidega on nagu eepostega: neid austatakse, nad seatakse ametlikult kirjanduse esiritta, kuid neid ei loeta, sest nad tunduvad liiga võimsad.

Pelka meelelahutust Ristikivi teosed tõepoolest ei paku, ka nõuavad nad lugemiseks eelteadmisi, ajastu ja olustiku tundmist, oskust imbuda läbi keskaegsest maailmatunnetusest. Nagu eepostegi puhul peaks Ristikivi raamatuid suure osa mahtu eraldama kommentaarideks.

Õigupoolest on Ristikivi elementideks müüt ja antud väide põhjendatav ka teadusteoste abil. Tänapäeva teaduslikust müüdikäsitlusest on üks huvipakkuvamaid rumecina päritolu folkloristi ja kirjandusteadlase Mircea Eliade uurimus «Aspects du mythe» (Paris, 1963), milles esitatud seisukohtadele võib leida kinnitust Ristikivi igast ajaloolisest romaanist. Vaatleme Eliade põhiideid lähemalt.

Müüt on ette nähtud uskumiseks, ta on «tõene», mitte «väljamõeldis». Samas lisab iga taasesitaja müüdile omapooseid ilustusi, «valet». Ristikivi puhul näeme seda fantaasia põimumises erakordselt täpse miljöökujutusega. Nii saab «Rõõmulaulu» lugeja raamatu käigus üksikasjaliku info antud ajastu muusikaelust, «Nõiduse õpilane» tutvustab teaduste sisu 15. sajandi esimesel veerandil ja keskaegse ülikooli olusid. Ajalugu ja aastaarve järgib kirjanik suhteliselt truult, haruldased pole sündmused täpselt esitatud kuupäevad (Benevento lahing 26. veebruaril 1266, Templiordule süüdistuse esitamine Philippe Ilusa poolt 14. septembril 1307 jne). Autor võib dramatiseerimise huvides tegevust näiliselt kokku suruda nagu Agnes Bernaueri abielu puhul, mis tegeliku viie asemel tundub mahtuvat umbes ühte aastasse, kuid otsest valet ei esine. Ka romaaniide ajaloolise dramatis personae leiab hõlpsasti käte igast suuremast entsüklopeediast, nende käitumine ja selle motiveeringud on muidugi autori nägemus.

Levinumaid müüdikogumeid on Eliade järgi kaks.

Esiteks müüt maailma tekke ja hävingu korduvast ringist: maailma lõpust, uue maailma loomisest ja sellele järgnevast kuldajastust. See on ka

Ristikivi loomingu läbiv teema, kaos kui maailma tekke alus ning ajaloospiraal on eriti eredalt välja toodud Ristikivi viimases teoses, «Rooma päevikus». Rooma kui sümbol Ristikivi loomingus vääriks eraldi käsitlemist. Eliade järgi sümboliseerib hukkuvat maailma sageli just üksik linn, mille näiteks ta toob Konstantinoopoli, mis esineb samas tähenduses ka «Surma ratsanikes». «Põlevas lipus» kõrvutatakse mõlemat linna otsestõnu:

«Mis on mul Roomast, vanast hoorast! See kroon on ainult tühine mänguasi rumalatele lastele. Õige keisrikroon on juba tuhat aastat olnud Konstantinoopolis ja selle võitmine on mu elu tõeline eesmärk» (2. tr, lk 156). Võimalik on ka linnast tuletatud sümbol, Eliadel Bastille. Ristikivil seostub sellega Jeruusalemma kuningriigi pealinna Saalomoni templist nime saanud Templiordu, mille langusega hävib kristlus Orientis.

Teiseks suuremaks rühmaks on müüdid jumalaid ja kangelasid, kusjuures suguvõsa (Ristikivil tegelaskonna) pea (Ristikivil peategelase) põlvnemine ning ilmaletulek on tavatu ja müstiline. Ristikivi kangelane on harilikult kõrget päritolu, kuid madala ühiskondliku seisundiga ega suuda oma põlvnemist sageli tõestada. Variante: Johannes Faber «Nõiduse õpilases» on leidlaps, Pedro Casarman «Surma ratsanikes» adulecteriumi viil, Roger de Tressalini aadliverd «Viimises linnas» ei usuta. «Rõõmulaulu» Davidi enda huvides (ta on Walesi vabadusvõitlejate soost) varjatakse tema sünnipära. Konradin «Põlevas lipus» on küll Staufenite seaduslik järeltulija, kuid ei oma nooruse ja positsiooni nõrkuse tõttu teiste kroonitud peade seas sõnaõigust. «Mõrsjalinikus» on päritolu küsimus väga tähtis, imestatakse, et Kristuse mõrsja on lihtne värvalitütar, isegi «Rooma päevikus» nendib Kaspar, et «Saksa pühakud on ju, niipalju kui mina tean, väheniult krahvinnad» (lk 49).

Edasi selgitab Eliade, kuidas müüt on alati naasmine algusse, *regressus ad uterum*. Nagu Manfred hukkab Konradingi katsel võita oma kuningriiki, Faber näeb nii oma elu alguses kui lõpu eel, kuidas püüd armastada hoolimata seisuslikest ja rassilistest celarvamustest maksab naisele elu. Laicmalt võttes naaseb kirjanik ise pidevalt sama teemaringi, samade ideaalide juurde.

Inimlikku ideaali (ilu, noorus, pikaealisus, surematus) aitab kangelasel saavutada askees, mille näiteks Eliade toob *yoga*. Katarina da Siena absoluutne askees viib jumaliku tüüseni, mõnevõrra mõõdukamas askeesis elavad kõik Ristikivi kangelased, vandetootuse andnud ordurüütel Rogerist ketseriks kuulutatud Faberini. Ristikivi kangelane tohib nautida ainult oma tööd, tunda rõõ-

mu teest eesmärgi poole. Jäägitu pühendumus peab asendama maiseid rõõme. Ohtlikem täiusehävitaja on seksuaalvahekord, mille mainimine näiteks «Rõõmulaulus» märgib iga kord tagasilangust. Ka vahekorra poole püüdlemine, kellegi himustamine toob Ristikivil õnnetust.

Teine ideaalile viiv tee on Eliade järgi vägivald jumala kallal — jumalate hukkk muudab teiseks (tavaliselt paremaks) inimeste eluviisi. Pärast Roger de Flori surma laguneb ajapikku «surma ratsanike» malev ja mõttetutele sõdimistele tuleb lõpp; usutavasti saab pärast Drachenheimi surmamist «Nõiduse õpilases» olema kergem tema talupoegade elu. Jumalat lubab romaaniategelasega samastada Eliade märkus, et tegemist on *Deus Otiosuse*, kehastunud, inimnäolise jumalaga.

Kõrvalekalle ideaalist tähendab anomaaliat, mütoloogilises maailmas kohtame tihti nende vastandust, enim mälu ja mälukaotuse (Mnemosyne ja Lethe) ning une ja surma (Hypnos ja Thanatos) probleemides. Esimese alla võib paigutada Tristani ja Isolde motiivi «Nõiduse õpilases»: armukarika nõidus seob Agnese ja Albrechti seisusevahet hoolimata jäägitult, kuigi mitte jäävalt. Tähtajalise nõiduse lõppemisel jahtub Albrechti tunne hetkeliselt, teadmine oma positsioonist ja kohustustest taastub. Ebatavalistele une—surma seisunditele vastavad Katarina da Siena ekstaasid, mille jooksul ta viibib irreaalses maailmas, ja Katharina von Drachenheimi kogu eksistents.

Ka Ristikivi teoste kristlik vaim on müütiline. Lähtudes celnevast võib tõlgendada ka Jeesuse kui (müütilise) isiksuse elukäiku. Ka evangeeliumides, mille esitajaks on pealtnägijad, võid tõde ja väljamõeldis segatud olla. Sama kehtib «Mõrsjalniku» kui hagiograafilise teose kohta.

Kristusel põhineb kogu keskaja müütiline eshatoloogia, millest ajaloalise arengu seisukohalt on suurem tähtsus kolmel aspektil, need oleksid Graal, trubaduurlus ja ristsõjad. Ristsõdade ajal omandab ka müüdikangelane uue tähenduse: uuendaja, mässaja, märter rahva eest ja rahva edasiviiva osa juht. Esimeseks selliseks kangelaseks, kelle otseseks eelkäijaks on Kristus, peab Eliade Friedrich Barbarossat. Rahvasuus lõpevad pärimused niisugustest kangelastest usuga nende naasmisse, mis tihti peaks nagu aset leidma maailma lõpu eel. Seniks viibivad nad eemal, pagenduses või üleloomulikus olekus (uni). Legendiga Barbarossast alustab Ristikivi «Põlevat lippu», liikudes esimese Staufeni juurest teise juurde, kelle puhul ta toob ära nimelt mäekoopas varjul viibimise legendi. Keisri tagasitulekut sümboliseerib Konradin.

Keskaja müütilise maailmavaate tõstab uuele tasandile 18./19. sajandi filosoofia: Joachim de Fiore, Gotthold Ephraim Lessing, Auguste Comte; edasi Fichte, Hegel ja Schelling. Nii muutub mõistetavaks, miks Ristikivi dateerib oma *suurraamatu*, «Rooma päeviku», nimelt sellesse aega ja viitab seal korduvalt ühele toonaseist

uuendajaist, nimelt antiigi, tagasipöördumise eest võidelnud Winckelmannile.

Maailmalõpumüüti kasutavad ohtralt 20. sajandi kaunid kunstid, näidates materjali (nt keele) languse läbi teose kui sellise langust ning järkjärgulisust väljasuremisest (absurditeater). Autori hoiakus valitsevad sel puhul nihilism, pessimism ja moraalivälisus. See nähtus on Eliade arvates aga juba möödumas. Paljud loojad ei usu oma kunsti allakäiku, sellest lähtudes valivad nad oma, «primitiivse» kunstimaailma loomise. Ka nende maailm on määratud hukule, kuid oma teostes esitavad nad uusi jõude, mis suudavad luua uue tsivilisatsiooni ja ühiskonna. Vaieldamatult on Ristikivi idealism ja looming tervikuna selle väite parimaks tõestuseks.

Ikka veel on müüt suurim massimeediumi mõjustaja. Kõrvuti kolme suurema minevikust võetud müüdiga: universaalne riik (Pan—Euroopa, Suur—Saksamaa, N. Liit), õilis (aaria, proletaarne) põlvnemine ja müüt päästjast, õigluse loojast (marksism, fašism) eksisteerib moodne müüt (koomiksid, nt Superman). Kõiki kolme «klassikalist» müüti kasutab Ristikivi oma teostes väga järjekindlalt, samuti on tema romaaniangelasele iseloomulikud moodsa müüdi kangelase parameetrid (õilsus, elitaarsus, edukus), teemaring (hea ja kurja võitlus; kangelane vabastab daami kurja jõe käest), transformeerunud, s.o surnud või üleloomulikud tegelased ja loova isiksuse needus.

Moodsas müüdis tihti esinevat ajastute segamist, transhitionaalsust, leiame Ristikivil nii pöördumisenäiteid lugeja või oponenti poole («Põlev lipp»), sisemonoloogina («Rõõmulaul»), eri inimeste tunnistustena («Mõrsjalnik») kui ka unenäolises vormis («Rooma päevik»).

Paratamatult on igal müüdil lõpp, mis tavaliselt leiab aset ametlikuks ja tõeks tunnistamise järel. Kanoniseerimise toimum suunas reaalsus—tõde—märk. Viimasel puhul võib vastukaaluna hakata tööle demütisatsioon, vajadus rikkuda tulevase heidutav tasakaal. Ristikivi puhul võib see avalduda nii nõokava vihjena (nt «Surma ratsanikud», 2. tr, lk 169) või terve müüdi lammutamisena (Platoni ideaalriik «Imede saares»).

Müüdi esinemisvorm, «saaga», on motiividelt sageli muinasjutuline. Jutupärimus võib ühendada müüdi, kangelassaaga ja muinasjutu või muistendi. Ristikivi romaaniades on muinasjutule iseloomulikke alates kas või täpsetest motiividest. «Nõiduse õpilases» kohtame näiteks järgmisi motiive A. Aane tüübistikust:

Noormees, kes tahab kõike teada (Aa 517), õpib sepa juures (Aa 330), varastab laiba (Aa 328), temast saab võluri õpilane (Aa 325, 331), edasi aga imearst (Aa 660). Ta satub nõitunud lossi, kus päästab kirstus lamava printsessi (Aa 307, 363) ning surmab kurja nõia (Aa 530, 738). Ta

¹ Lähemalt vt J. de Vries, Betrachtungen zum Märchen; Verhältnis zu Heldensage und Mythos. Mõl.: Helsinki, 1954.

abistab printsi abiellumisel (Aa 516), prints unustab abikaasa ja viimane uputatakse tema emalviibimisel (Aa 313 C, 403 C). Kangelane satub surmaohtu ja palub enne hukkamist viimase soovi täitmist, millele järgneks nagu maagiline põgenemine (Aa 313 A).²

Muinasjutule on omane traditsiooniline algus ja lõpp. Ristikivilik algus täpsustab tavaliselt aja ja koha, mis on tähtsad edasiseks tegevuseks; lõppu jääb optimistlik usk tulevikku, maailma progressi, kangelase rõõm oma saaduse mõistmisest ja sellega leppimine. «Viimne linn» ja «Röömulaul» algavad ühe ja sama lausega («14. septembril 1307 andis Prantsuse kuningas Philippe IV, tuntud ka Philippe Ilusa nime all, käsu kõik Templiordu rüütlid vangistada ja kohtu alla anda»); võrrelda tasub «Mörsjalniku» lõppu novelli «Klaassilmadega Kristus» lõpuga. Muinasjutust erinevalt ei lähe Ristikivi iga kord *in media rex*, vaid lisab proloogi ja/või epiloogi, milleks sageli on rahvaluulcline aines: muistend «Põleva lipu» alguses ning «Viimse linna» lõpus, ballaad «Surma ratsanikes». Müstifitseeriv autor võib vihjata ka olematuile muistendeile väljamõeldud kangelastest («Nõiduse õpilase» lõpp).

Romaanides esineb palju imemuinasjuttudele omast: imekarikast joomine «Nõiduse õpilases», paavsti äkki omandatud keeleoskus viimasel kohtumisel Katarina «Mörsjalnikus», sinise ja sealse maailma vahemehed: Katarina da Siena, Schmerzburgid; Faber kui hea, Drachenheim kui kuri võlur jne.

Suur on rändainese osakaal: ühest teosest teise siirduvad tüüpilised tegelaskujud (kodumaatu, rändav noormees), pärisnimed (Agnes, Katarina), olukorrad (kangelane kaotab armastatu). Vormis näeme skematiseerimist, gradatsioonid ja ühesuunalist tegevust, eriti esimeses trilooģias. Kehtivad muinasjutu eepilised seadused kuni lavalise kaksuse seaduseni dialoogis ja kaksikute seaduseni vaenlase (Pedro ja Filippino «Surma ratsanikes», Neri ja Francesco «Mörsjalnikus») või maailma eest põgenemisel. Tegelaste puhul võib kasutada isegi Proppi seitsme-rolli liigitust.³ Lähtudes romaani keerukamatest ülesehitusest täidab üht ja sama rolli mitu tegelast, nii on «Nõiduse õpilases» kuningatütreks järjestikku Mirjam, Katharina ja Agnes. Harva võib tegelane muuta oma rolli, olgu näiliselt või päriselt: Roger muutub kangelasest valekangelaseks Templiordu silms, hertsog Albrecht aga tegelikult.

Seoseid muinasjutulisusega nenditakse ka juba Ristikivi ajalooromaanide kõige esimestes kodueesti vastukajades:

«See on muinaslugu. . . Ristikivi on ülendanud Konradini sümboliks ja tõstnud tema loo ülemlauluks. . .»;

²A. Aarne, *Eestische Märchen — und Sagenvarianten*. FFC Communications. Humina, 1918.

³V. Propp, *Morfologija skazki*. Leningrad, 1928.

« . . ja saab aimatavaks, kui armas on see maailma muinasloosegadus Ristikivile enesele».

Samas kehtib palju muinasjutule omast kogu rahvaluule ja kogu kirjanduse kohta. Muinasjutuga ei sobi mitme romaani lahtine («Mörsjalnik») või lavaliselt õnnetu («Nõiduse õpilane») lõpp. Müit ja muinasjutt pole Ristikivi puhul sugugi üksühestes seostes — elava tõesjusena Saintyves'i ritualismiteooria kehtetusele.⁴

Oleks ehk õigem, nagu artikli alguses mainitud, võrrelda Ristikivi monumentaalseid teoseid Euroopa-piirkonna eepostega. Just Euroopa eeposele on omane kangelase üleolekust tulenev üksindus, vastupidiselt nt «Mahabharatale» ja «Ramayanale», kus tegutseb kangelaste kollektiiv.⁵ Kehtib ka Euroopa eeposekangelase heroismikontseptsioon: kangelase kui silmapaistva isikuse näitlik käitumine.

Ka Ristikivi kangelane teab üldjuhul ette oma saatust, väljaastumiste tagajärgi, mis viivad hukkumiseni, samas aga jätkab oma teed, juhitud ülinõudlikule aumõistele alluvast missioonitundest. Krosski näeb «Põlevas lipus» «sonnambulise fatalismi» ülistust.

Ükski Ristikivi romaanidest pole siiski ühegi kindla eepose teisendus-tõlgendus, vaid igäühes esineb motiveeri eeri eepostest ja kangelaslauludest, samuti ballaadidest. «Viimses linnas» on «Hiasse», «Surma ratsanikes», «Nibelungenlied'i» jooni, «Imede saar» meenutab katkendit «Odüseiast». «Põlevast lipust» leiame Hildebrandilaulu motiivi isa ja poeg Montepervier' suhetes. Agnes Bernauceri kuhu ümber on Saksamaal koondunud terve ballaaditsükkel; «Nõiduse õpilase» pealkiri on võetud Goethelt, kelle ballaadi Ristikivi ka teoses kasutab (lk 96—100). Ka Ristikivi ise on vihjanud oma teoste sarnasusele eepostega: «Arvata võib ka seda, et lugeja vähe segadusse satub nende paljude nimede ees, mis romaanides ette tulevad. Ometi on see keskaja eepose järele, kus igal ole nimi kirja pandud. . .»

Puudutagem põgusalt veel isikliku ainese osatähtsust. Ei tahaks nõustuda Oskar Kruusi väitega: «Karl Ristikivi on eesti suurtest prosaistidest ainus, kes autobiograafilise ainevalla on jätnud kasutamata», seda enam, et väite esitaja järgmises lauses võtab osa sõnu tagasi, öeldes: «Karl Ristikivi enda elukogemus on ta teostes esitatud väga tagasihoidlikult ja peidetult». Materjalid Risti-

⁴J. Kross, *Karl Ristikivi ja Konrad Hohenstaufen*. «Kodumaa» 24. IV 1963; J. Kross, *Niccolo Casanpina peeglimänguraamat*. «Kodumaa» 27. IV 1966.

⁵P. Saintyves, *Les contes de Perrault et les récits parallèles*, 1923

⁶Vt B. A. van Nootgen, *The Sanscrit Epics*. Rmt: *Heroic Epic and Saga*. Bloomington & London, 1978.

⁷Vt S. L. Wailes, *The Nibelungenlied as Heroic Epic*. Scalsamas.

⁸R. Kolk, *Karl Ristikivi ja vestlemas*. «Mana» 1961, nr 2/3, lk 154.

⁹O. Kruus, *Karl Ristikivi päritolu ja noorpõlv*. «Looming» 1982, nr 10.

kivi isikliku elu, eriti noorpõlve kohta onapid ja kirjanik pole olnud huvitatud nende täiendamisest. Konradini kuju on Ristikivi paelunud juba lapsepõlves. Noorukile avaldas sügavat muljet krahv Coudenhove-Kalergi «Pan-Euroopa» (eesti k 1923). Võimalik, et romaanide «kaugete daamide» prototüübiks on Ristikivi noorpõlvetuttav ja vahest ka esimene kiindumuspreili von Hehne, kes lahkus Eestist 1939. aastal. Eks ole romaanide päritoluta ja koduta noormees ilmselgelt autor ise. Kindlasti on nimelt isiklik üksindus, tunne, et elatakse vales kohas ja ajas, sundinud idealistist autorit ajaloovalda pagema:

«Olen kadunud aega otsimas nagu Marcel Proust, kui ta haigevoosis lamab. Ma küll ei lama voosis, Jumal tänatud, aga teatud mõttes on olukord siiski analoogiline. Jumal teab, mis sellest vanast maailmast saab, mille surmahüütluses meile on antud kaasa elada. Ja siis on hea minna tagasi ja käidud tee veel kord läbi käia. Siis kui kõik läks iga päevaga paremaks või vähemalt näis minevat.»¹⁰

Ristikivi kui maailmaparandaja, didaktika ja Sprangeri pedagoogika austaja, võib arusaadavalt olla kristlane ja näha kristliku Jumala armastuskäsus kõrgeimat eetikat. Lisaks on Ristikivil juba lapsena usuga erilised suhted, nii et ta isegi indiaanlasi mängides valib enesele (perekonnanime järgi?) Ristikadja nime. Ka Ristikivi suurele produktiivsusele leiab seletust: «Aga see minevikus elamine on ka tume igapäev. Halli depressiooni vastu ei ole palju midagi ette võtta peale töö.»¹¹

Isikuloolised materjalid ei anna vastust küsimusele, kuid võrd võis Ristikivi tuttav olla Eliade müüdi-kontseptsioonidega. Igal juhul on kokkulangevused nii põhimõttelised, et võimalik *generatio spontanea* ainult tõestaks Eliade teooria üldkehtivust. Eestikeelsel lugejal on aga nüüd olemas kirjanik, kes suurepäraselt vahendab müüte 20. sajandi inimese keelde.

¹⁰B. Kangro, K. Ristikivi, Kirjad romaanist, Lund, 1985, lk 9.

¹¹Sealsamas, lk 77.

SIRJE MAASIKAMÄE

RÄNDLINNU VARI

Bernard Kangro romaanid «Joonatan, kadunud veli» (Lund, 1971), «Õõ astmes X» (Lund, 1973), «Puu saarel on alles» (Lund, 1973), on tuntuks saanud Joonatani-triloogiaga. «Seitsmes päev» (Lund, 1984, II trükk «Loomingu» Raamatukogu» 1991) moodustab ühe osa kavatsetavast triloogiast (varem on ilmunud romaan «Kuu päeva»).

Joonatani-triloogia ja «Seitsmenda päeva» ilmumise vahel on üle kümne aasta, kuid neil teostel on üllatavalt palju sarnaseid motiive. Romaan «Seitsmes päev» on inspireeritud tõsielust — 1972. aastal leiti Lundist piiskop Jacob Erlandse ni luud. Piiskopi saatus ei andnud B. Kangrole rahu. Esimene visand Jacobi loost valmis umbes samal ajal, mil ilmus Joonatani-triloogia. . .

Iseenda otsingud

Udusel varahommikul leiab vanem mees end kõndimas ühes linnas. Ta sattunuks nagu võõrase maailma, käes pruun portfell — seegi võõra väljanägemisega. Pealegi lusus. Mees ei tea cesootavast midagi. Ta liigub pimesi, nagu impulsil survel, isegi ükskõikseks. Ainus, mida ta tunnetab — algamas on suur seiklus. «Miks ma tulin? Mis ma otsin siit maalt ja linnast?» — neile küsimustele ta ei püüagi vastust leida. Ärevamaks teeb teda küsimus: «Kes ma olen?» Peagi selguvad nii asukoht kui ka nimi, mälu sügavustest kerkivad mälestused. . . Joonatan on püüdnud nende eest põgeneda, paguluses elades olid tal selleks pikaajased kogemused, mees teadis, et «mälestuste kaev on sügav kui mitte põhjatu. Sinna võib uppuda» (B. Kangro, Joonatan, kadunud veli. lk 144). Püüdes põgeneda mälestuste eest, on ta püüdnud põgeneda ka iseenda eest. See ei õnnestunud. Joonatan hakkab otsima kadunud aega, noorust, iseennast. Ta ei olnud kadunud ainult klassivanade, vaid ka enda jaoks ning ta hakkaski otsima oma kadunud identiteeti.

Täiskasvanud, väljakujunenud inimene tavaliselt enam ei analüüsi end eriti põhjalikult. Ta hakkab oma isikut detailsemalt lahkama kriisiolukorras või elu pöördpunktides.

Keegi ei suuda end elus täielikult teostada, alati ei saa ise teed valida, seetõttu on vanema inimese eneseanalüüs tihti nukra varjundiga.

Bernard Kangro asetab oma triloogia peategelase just elu pöördpunkti, millest hiljem küpseb kriis: Joonatan tuleb kolmkümmend aastat pärast põgenemist esimest korda kodumaale (teoses ei ole küll mainitud, aga me aimame, et see maa on Eesti). Ees on klassi kokkutulek.

Teatavasti ei ole Bernard Kangro Eestit pärast

põgenemist külastanud, kuid oma mälestustes on kujutulekut kujutanud: «Kõndida vanu armsaks saanud radu, pea kohal sinine taevas, meel rõõmus ning lahe, hinges ärevus, ees ootamas avarused kuskil kaugel silmapiiri taga, võib-olla hoopis lähedal, siinsamas ümber tänavanurga. Nõnda vahest kujutleksime oma kunagist noorusmaad selle ilusaimal päeval» (5, lk 5).

See on siiski ideaalpilt, mille järgi käimine pole õnnestunud ei Bernard Kangrol ega tema loodud Joonatanil. Bernard Kangro on rõhutanud alateadvuse, unenägede suurt mõju oma teoste saamisloos. Ka romaan «Seitsmes päev» lähtesüütsioon on unenäoline — üks vanem mees leiab end võõrast linnast, me ei tea midagi ta celnenu elukäigust, isegi mitte nime.

Uurides Põhja-Eesti kristianiseerija Andreas Sunepoja elu jõuab ta iseoma probleemideni. Juba esimese peatüki alguses seab Bernard Kangro ta küsimuse ette — kes ma olen? Mehe nimi ei selgugi teose jooksul, saame teada vaid ta enda poolt kombineeritu — Linus Asser.

Teda painavad teatud «valged laigud» Andreas Sunepoja elust, kuid ta ei suuda jääda ainult passiivseks fikseerijaks: uuritava elu ja ajastu hakkavad mõjutama ka uurija enda oma. Ta üritab Andrease aega sisse elada, kuid vähemalt algul ei kao teadmine oma «minast» ja kaasajast.

Kõik saab alguse lihtsast uudishimust, kuid hiljem tekib tal uuritavaga selline side, et Linus Asser ei märka ei aega ega ruumi enda ümber, ta ei tea, kes ta õieti on, tekivad raskused oma identiteedi määramisel.

Mõlema teose peategelased hakkavad otsima iseennast.

On üsna loomulik, et Bernard Kangro paneb oma teoste kangelased juurdlema just identiteedi-probleemide üle — see on kõigi pagulaste jaoks oluline. Rahvuslik identsus on tähtis osa inimese individuaalsest identisusest. Yorki ülikooli eestlastest psühholoogiaprofessor Vello Serrat väidab, et kui mitte varem, siis umbes 40ndate aastate ringis hakkab paljudes inimestes tekkima huvi oma kuuluvuse, esivanemate, sünnimaa ja kultuuri vastu, mille suhtes nad varem võisid olla ükskõiksed. «Tekib intensiivsem vajadus selgitada iseenele, kes me oleme ja mida me otsime oma elust — ehk teiste sõnadega vajadus defineerida oma identisust» (9, lk. 789).

Rahvusliku identisuse leidmine on raske nooremal eestlaste põlvkonnal: nad on teadlikud oma kahe «mina» olemasolust — eestlaste seas tuntake end eestlasena, sõprade, töökaaslaste hulgas

mitte. Tekib küsimus — kas on üldse võimalik ilma sisemise konfliktita tunda end samaaegselt eestlasena ja ameeriklasena, rootslasena. . . ? Professor Vello Serrat leiab, et võõrsil elavale loovimesele võib identsuse otsimine eriti keeruline olla.

Tuttav võõras «mina»

Psühholoogid ja filosoofid on palju vaieldud — kas inimene võib iseenast tunnetada ja kui-võrd tõene see on. Harilikult inimese ise ei mõtle, kas ta on olemas. Ka kahtlus oma samasuses (identsuses), st kas «mina» olen «mina», tekib ainult konfliktolukorras.

Joonatan püüab oma teekonnal kujutleda, et ta ei tea endast midagi. Ta tahab ringi liikuda «valge lehenä». Oma näiliselt sihitul uitamisel satub ta kokku kuuteistkümmne klassivennaga, nende kaudu tahab ta teada saada nii palju kui võimalik.

Mees kuuleb, et teda kutsutakse kadunud veli Joonataniks. Aga kes on ta tegelikult? Üllatusega avastab ta, et tema kohta mäletatakse väga palju, palju rohkem, kui tema teiste kohta mäletas. Peagi mõistab ta, et kodumaal pole võimalik viibida turismireisil ja lihtsalt puhata — koolilinn ja -kaaslased äratavad paratamatult mälestusi.

On 60—70ndad aastad, inimesed umbusaldavad üksteist. Endised klassivennad puutuvad vähe kokku. Nende vahel on varjatud, aga ka varjamatud pinged, sest paljud neist on «värvi vahetanud». «Me kõik oleme nahka vahetanud.» tõdeb üks neist (1, lk 121).

Kohtumistel kuuleb Joonatan pihitumisi, klassivennad kasutavad võimalust kellelegi ära rääkida aastakümneid vaevanud mured. Ühte meelt olakse vaid selles, et «kadunud velje» ilmumine linnas ei ole juhuslik, selle taga peab midagi olema, kahtlustatakse isegi koostööd «organitega».

Joonatan kuuleb mitmeid lugusid endast, oma kunagistest tegemistest ja huvidest. Meenutatakse tema head malemänguuskust, näitemänguharrastust ja filosoofiahuvi. Räägitakse, et ta olnud abivalmis, sõbralik, hea jutuuskusega. Teda on peetud riskeerijaks, fantaaseerijaks, kompromissituks — alati võidu peale mängijaks. Klassijuhataja mälestuste järgi olnud ta pealiskaudne, isegi klassi kurja juur. Joonatan on unustanud oma vanglas viibimise, rindel piiramisrõngasse jäämise, õpingud sõjakoolis ja ilikooli farmaatsiateaduskonnas. Joonatan ei leia isend, vaid ainult teiste mälestused, mis on kohati vasturääkivad. Oli kõik tõesti nii? Kas see oli tõesti tema? «Ühe Joonatani asemel, keda otsima tulin, on omal ajal meie klassis olnud otseselt mitu sellenimelist poissi. Milline neist on see õige?» (1, lk 237).

Kodumaale tulles oli tal mingi terviklik ettekujutus endast olemas, nüüd on mees täielikus segaduses. «Minu enese nägu pragnes ja kadus hoopis selles muljete virvarris» (1, lk. 132). Iga klassivend oli näinud erinevat Joonatani, aga

igati oli loonud ka oma Joonatani, mille tege- likkusega ei pruukinud ühedat seost olla. Mõõdu- nud kolmekümne aasta jooksul, kaotanud sideme temaga, olid nad kindlasti oma pilti Joonatanist veelgi täiendanud ja lihvinud. Joonatanil endalgi tekib kahtlus, kas ta oli tõesti selline või oli kirjeldus temast vaid kaaslaste kujutluste viili. Nii ei olegi midagi imestamisväärset, kui Joonatan en- nast ära ei tunne ning kuuleb meenutusi nagu võõrast mehest.

Kõrge parteifunktsionäär ja ajakirjanik peavad Joonatani kaineaks kaalutlejaks, skeptikust profes- sor arvab märkavat tema pokkerimängija nägu, alaväärsuskompleksi põdev KGB informaatore- esirinda trügijat, heasüdamlik agronoom vaid sõpra.

Joonatani jaoks jääb tema enda olemus ikkagi avamata. «Park ja vanad puud, saar, järv ja sini- sed künkad, aga kes olin ja olen mina siiski ise oma sügavamas olemuses?» (1, lk 141). Mida kauem Joonatan ennast otsib, seda segasemaks pilt muutub: ta on leidnud väga palju, aga lõplik- ku tulemust ei ole. «Tõesti, olen kuulnud mitme- suguseid lugusid iseenesest, nii et on päris usku- matu, kuidas see võimalik on olnud, et olen tei- nud seda ja seda, olnud säärane ja säärane, aga lõppresultaat? Ma ei tea» (1, lk 127).

Romaani «Seitsmes päev» peategelase proble- mid on sarnased Joonatani omadega, kuid ta jõuab nendeni teist teed mööda, ka lahendus on erinev. Joonatani asetab Bernard Kangro vastami- si kuuteistkümmne klassivennaga. Linus Asser on jäetud peaaegu täiesti üksi. Ta on tulnud haiglast, vahetanud elukohta tihti teadet maha jätmata, ta on vaba kohustustest, ei tunne kellegi vastu huvi, ka endised tuttavad näivad ta lõplikult unustanud olevat. On tekinud vaid pealiskaudsed tutvused mõne inimesega, kes ei tea võõrast mehest mitte midagi. Mees võib esineda üksikõik kellenä.

Mees nimega Linus Asser uurib palavikuliselt 13. sajandil elanud piiskopi Andreas Sunepoja elu. Tõde paremaks tagamiseks on ta mitu kuud ringi liikunud, vana linnaplaani näpus, püüdes kogu aeg silmade ees hoida endisaegset tänava- võrku, kirikuid, jõgesid-järvi, inimesi ja nende kombeid. Ta elab oludesse nii sisse, et unustab aja ning peab endale sisendama õiget aastanumb- rü (1972). Side kaasajaga nõrgeneb niivõrd, et ta hakkab märkama muutusi isendaski — üksi ol- les tunnetab ta sageli kellegi juuresolekut, tihti ta- litaks nagu kellegi teise käsil. Linus Asser hak- kab kahtlema oma identiteedis — kas ta on üldse tema ise. «Või viibis minu sees koguni üks võõ- ras hing. Andreas Sunepoja hing? Sest see oli ju tema aeg, mida läbi elasin» (4, lk 171).

Võib-olla püüab mees, kes nimetab end Linus Asseriks, ületada oma üksindust: leidmata sugu- lashinge olevikust, võtab ta selle rõõmuga vastu minevikust. Ta tunnistab, et on elus põgenenud rohkem kui ühel korral.

Leides oma toast mungarüü, mille olevat jät-
nud salapärane munk Jacobus, näeb ta selles uut
võimalust loobuda Linus Asseri rollist. «Miks
mitte olla keegi teine kui mina ise? Miks mitte?»
(4, lk 117). Paistab, et ta loobub hõlpsasti oma
«õigest minast» (kuigi väljamõeldust) ja elab
meelsasti kellegi teisena, on seegi ju üks võima-
lus oma üksilduse eest põgenemiseks — jätta
maha maailm, milles sa oled pettunud, mis on
sind üksi jätnud, ja astuda uude maailma uue ini-
mesena.

Andreas Sunepoja eluloosse süvenedes oli ta
teinud esimese sammu endast kaugenemisel,
nüüd avanes hea võimalus võtta koos uute riiete-
ga uus kuju ja nimi, aga kes ta siis on — Linus
Asser või Jacob Erlandsen?

Võib-olla polegi olemas ei Linus Asserit ega
munk Jacobit? Võib-olla on nad mõlemad ajas ja
ruumis ekslevad eksiiside hinged? «Või ma pole
sedagi, vaid ainult üks maailmas ringikslev, oma
kuju otsiv irdhing, nii et Linus Asser passis mulle
sama hästi kui Jacob või Andreas sobiksid» (4, lk
115).

Inimene kõverpeeglis

Joonatani teekonda tähistavad kohtumised
noorpõlvekaaslastega. Bernard Kangro on kujun-
danud klassivendadest väga erinevad tüübid: on
uue võimuga leppijaid, karjeriste, üksikud on
opositsiooni jäänud, mõned on käega löönud, re-
signeerunud. Neil on huvitavad nimed. (Nimed
on B. Kangro valinud raamatust «Lõuna-Eesti ta-
lundid», näiteks Ruut Kääpakaust, Ernst Ibirüü-
tel, Mikk Hannibal.)

Kõik tüübid ei ole ühtviisi õnnestunud, eriti
skemaatilised tunduvad karjeristid, aga ilmselt oli
mõningane teravustamine vajalik.

Erinevalt Joonatanist paistab neil näiliselt kõik
eluks vajalik olevat. Kuid kellegi tee ei
kulge sirgjooneliselt. Patsifistist on saanud kind-
ral, maratonijooksjast muuseumitöötaja, usuõpe-
tuse põlgajast kirikuõpetaja, kaugusteigatsejast
vanglaulem. . .

Eriti uskumatu tundub see kaugelt tulnud Joo-
natanile. «Nende praegustele nägudele ja kujude-
le mõeldes tundus, nagu oleks see kõik juhuslik
ja mõeldud, isegi ebatõeline ja nagu kõverpeeglis
virilaks väänatud» (3, lk 119). Koolivendade ju-
tustused, nendevahelised vastuolud ja pinged,
mõistaandmised seavad Joonatani silm silma vas-
tu olevikuga, kadunud aja ja isenda otsinguil on
ta sunnitud nägema ka muutusi, mis tabanud en-
disi kaaslasi. Hoolimata sellest, kuidas keegi
uude korda suhtus, oli igaüks enda jaoks välja
töötanud kohanemissüsteemi. Teatud mõttes taht-
sid kõik kujunenud reaalsust ignoreerida. Enamik
oleks oma päevi väikelinnas rahulikult mööda

saatnud, esitamata edaspidigi küsimusi enese,
teiste ja tuleviku kohta.

Alles Joonatani tagasituleku ja kadumise lugu
sunnib neid kõiki silmi avama — üle pikkade
aastate tekivad küsimused — kes ma olen? Kui-
das olen ma selliseks kujunenud? Peategelase ni-
migi vihjab Piibli loole kuningas Sauli pojast
Joonatanist, kes oli isa vaenlase (Taaveti) sõber.
Joonatani nimi sümboliseerib sõpra, lepitajat,
kahe vaenuliku leeri vahel käijat. Kuid ärkamine
on ohtlik. Nad on kolmekümne aasta jooksul pal-
ju endast kaotanud — vahetuse, siiruse, spon-
taansuse. Surutuna rangetesse raamidesse saadak-
se pidevalt valitsenud sisepiduritest valla vaid
ohtralt alkoholi pruukides, nad on loonud fassaa-
di, mille taha keegi ei näe.

Ernst Ibirüütlist, Eesti ohvitserist, on saanud
Nõukogude armee truu teener. «. . . igaveseks
vaikimisele ja lambana määgimisele mõistetud»
(2, lk 180). Riks Vissel, endine julgeolekutöötaja,
on nüüd vanglailem.

Ajalehe «Vaba Kodumaa» toimetaja Jüri
Tuuksam võtab kujunenud süsteemi kui loomu-
likku — ta ei imesta millegi üle, ei analüüsi põh-
jalikult. Ta suhtub kõigisse ja kõigesse pealis-
kaudse ajakirjandusliku huviga — kuidas annaks
sellest lugu teha. Nüüdne «Kellatila» on ammu
unustanud, et nooruses kuulus ta pruunsärklaste
hulka, mees suudab halvasti varjata naudingut,
mida ta tunneb toimetajatoolis istudes ja oma eel-
käijat «vanast ajast» pooleldi armu pärast käskja-
lana jooksutades. Ta arutleb eriti künniliselt:
«Juba isa ütles, et kui müüa saad, siis aga müü»
(2, lk 98). Vahe on ainult selles, et isa müüb hal-
vaks läinud silkusid delikatessheeringa nime all,
poeg aga teisi ja iseennast.

Endine pisike Sauna-Juku on nüüd tähtis par-
teifunktsionäär seltsimees Johannes Jeep, kellele
harvadel sentimentaalsushetkedel meenuvad lap-
sepõlv Konnaoja ääres, kannatused lühikese kas-
vu, hüüdnime Sauna-Juku ja siniste põlvpükste
pärast ja kelle mõtisklusi saadab kirikuõpetaja
Bruno Moorkopi piiblitšitaat: «Sa müüd oma raha
vähise hinda eest, ega ole sul kasu nende müü-
gihinnast. Sinu pärast tapetakse meid kogu päev
ja meid arvatakse tapalambaiks» (2, lk 78). Jo-
hannes Jeep ei erista enam «mina» ja «meie»-t.

Raskem on neil, kes pole end eluvalega pen-
nud või lohutanud. Mikk Hannibal, kolkaküla
koolmeister, on täiesti resigneerunud. «Oleme
pe-ka-ve ordu liikmed ehk persse kukkunud
vennad — nüüd» (1, lk 124).

Hannibal mõtleb ainult ösiti, filosofoerib
vaid viinaklaasi taga. «Olen lõpetanud läbikäimi-
se seniste vennasüdametega, räägin ainult jumalate-
ga, vean perutamise asemel oma igapäevast
vedamist nagu vana valge ruun. Rahumees, ra-
hulikult, käed koos, silmad suurte juhtide pilti-
del» (2, lk 58). Hannibal ei ole ainuke, kes kait-

seb end põgenemisega igapäevaaskeldustesse, kellest on saanud olevus «kaheksast viieni».

Korrespondent Artur Agask pidas end kunagi luuletajaks, literaadiks. Nüüd ei süüvi ta ammu enam millessegi. «See on igavene sõnamulin, mida ma kuulen ja ka ise kokku keedan» (1, lk 170). «Ainuke õige ja parim oleks olnud see, mis meid õigeaegselt mulla alla oleks viinud» (1, lk 171). Tavaliselt lülitab A. Agask need mõtted välja ja teeb kõike taltsalt.

Käega lõõnud kannataja on ka Martin Habersak, kuigi tema mured on teiselaadsed, kogu elu jooksul on ta põdenud alaväärsuskompleksi, alati on keegi temast ees olnud. Ükskõik kui agar, püüdlik, sihikindel ta polnud. Nüüd rakendab ta tagasihoidliku apteekriametü varjus oma võimeid julgeoleku informaatorina. Et lõpuks esirinnas olla, on astunud parteisse, on ennast ja teisi täiesti teadlikult maha mütnud. Ta küll kannatab oma kahepalgelisuse, teesklemise pärast, aga tagasiteed ei ole. Purjus peaga näeb ta isegi laudlinapleksis vastuvaatavat seakärssa. Mõnikord öösiti mees isegi küsib eneselt, kas ta tegevus on õige ja vajalik. «Aga päeval, siis lähed. . . Nagu lontu kuulekalt ja teed, mida partei käsib» (1, lk 24).

Ruut Kääpakaustast, kes sõdis «valel poolel», on saanud linna veetorni valvur, joodik. Kuna tal pole enam midagi kaotada, on jäänud vähemalt vabadus öelda välja oma mõtteid. Kääpakausta aitab edasi elada unistus suurest kättemaksust — vee mürgitamisest, torni õhkulaskmisest, tegelikult väljendab ta oma vastupanu vaid veevärki urineerimisega.

Professor Kallikorm on rafineeritum, arvates et haudade uurimisega saab rahvuslikku teadust edasi arendada. Ta lihtsalt töötab, nagu poleks muutusi olemaski.

Kirjanik Öösalu peidab vastupanu ridade vahele, andes oma uues teoses sümbolise pildi toimunud muutustest.

Joonatani eakaaslaste elukäigud sunnivad küsimä, mis oleks temast kodumaal saanud? Võib-olla oleks tema saatus kujunenud nagu kunagisel parimal sõbral Lauril. Nooruses olid nad lahutamatud. Laur on peaegu Joonatani teiseks. Nüüd, pärast «äraolekut», on ta lõpetanud rääkimise, asetanud end kõigest väljapoole. Nüüd nimetab Laur ennast surnuks — kõik on möödas, alles on kaduva inimese idee.

Võib-olla polnud ka Joonatani olemas. Karl Ristikivi on oletanud: «. . . kas pole Joonatan ise ainult ta koolivendade kujutus, mingi ideaal, milleni nad kas pole jõudnud, või on sellest olude sunnil kõrvale kaldunud» (8, lk 213).

Kunagi olid nad kõik filosoofiahuvilised, otsijad, vaieldi Nietzsche, Kanti õpetuse üle. «Võib-olla see oligi meie viga, pärispatt, mille all kannatame» (1, lk 175). Koolist kaasaantu oli muutunud tähtsusetuks, mehed ise oleksid nagu pärit teisest maailmast. «Missugused idealistid me olime! Veel kolmekümnendatel aastatel. Individuaalsus, isikuvabadus, vaimulähedus. Olime parema, õilsama, kõrgema ühiskonnavormi eest võitlejad. Mis on sellest kõigest nüüd saanud? Mis on saanud meist, ütle, vana kommiltoon» (1, lk 170).

Kui Joonatan ära viidi, oli võimalus tegutseda, aga mitte keegi ei tõusnud lauast: Kääpakaust tõstis rosoljet juurde; Mikk arvas end karjuvat, kuuldavale tuli vaid käihin; hea inimene Valde surus rusikaid taskus; ka teised olid ehmunud, ent pidasid pidu edasi. Sõnad Johannes Jeebi noorepõlvkirjast osutusid prohvetlikeks. «Kõik Jumalad on katki pekstud ja surnud, templis altari ees trambivad hobused. Me ei hinda inimese elu, surm on kõikide maailmade lõpp meis. Kõik sünnib, mis sündima peab — omal ajal» (3, lk 138).

B. Kangro romaanide inimene — otsija, maailmarändur, irdhing — on asetatud ebarealsuse ja reaalsuse piirimaile. Kirjanik on korduvalt väitnud, et tõde ja tõelisust on võimalik tabada ka ebatõelise kaudu. B. Kangro seab tegelased vastamisi lahendamatu probleemidega ja pääseteena kasutatakse sageli põgenemist reaalsusest kujutlusesse, põgenetakse nii talumatu välismaailma kui isenda eest. Joonatani-triloogias võrdleb kirjanik inimest ja tema elu rohuliblega. Romanis «Seitsmes päev» jäävad kõlama Talmudist pärit mõtted, et inimene on kui mõranenud anum ja tema elu kui rändlinnu vari.

Kasutatud allikad

1. B. Kangro. Joonatan, kadunud veli. Lund, Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1971.
2. B. Kangro. Öö astmes X. Lund, 1973.
3. B. Kangro. Puu saarel on alles. Lund, 1973.
4. B. Kangro. Seitsmes päev. Tallinn, 1991.
5. B. Kangro. Matk mälestuste maale. Lund, 1984.
6. A. Kindron. Suhtlemispsühholoogia. Tallinn, 1986.
7. A. Mägi. Kiri B. Kangrole. «Rahvuslik Kontakt» 1985, nr 3.
8. K. Ristikivi. Joonatani teekond. «Tulimuld» 1971.
9. V. Serrat. Meie identisusest eestlasena. «Akademi» 1989, nr 4.

ARNO RAAG

SAATUSLIKUS KOLMNURGAS

Mälestusi 1939—1944

Saksa-Vene sõda algab

Järgmine nädal algas masendatud meeleolus, sest üha enam ja enam sai teatavaks, et küüditatud oli tuhandeid, samuti seda, kuidas nendega käitunud. Lapsed eraldatud vanematest, toidu ja janu kustutamise puudus valitsenud küüditatuid mitmed päevad. Levis kuuldus, et varsti tulevat uus haarang. See pani mind mõtlema. Naine oli naasnud Valka oma töökohale, lapsed olid maal vanaema juures. Teati kõnelda, et neid, kes haarangu õöl ei olnud kodus ja nõnda ei saanud tabada, ei olevat hiljem uuesti otsimas käidud. Näis, et siin töötati ka plaanimajanduse põhimõtetel. Ühtlasi meenus mu kadunud proviisorist onu jutustus. Tema elas punaste võimuletuleku kolm esimest aastat Petrogradis ja pärast Vabadussõda opteerus Eestisse. Endise tsaari Nikolai II õueapteegi juhatajana oli ta olnud punastel likvideeritavate nimekirjas ja viis korda oli käidud teda kinni võtmas, kuid Jumala abiga ta oli pääsenud — ei olnud neil kordadel kodus. Ütles, et kui kord oli käidud otsimas, siis võis mitu kuud olla rahulik ja kodus magada — keegi ei tülitanud. Väljas tänaval ei tulnud vangistama, samuti mitte apteeki, kus ta töötas. Mõne kuu möödudes tuli taas hakata öid veetma tuttavate juures, kuni selgus, et kodus oli käidud otsimas. Pärast seda oli jälle tükk aega muretum elamine.

Kuigi esimesest haarangust olin õnnelikult pääsenud, siis kuuldused uuest haarangust manitsesid ettevaatusele. Otsustasin öid magada ühe ja teise usaldusväärse tuttava juures. Nii tegin nädala kestel. Laupäeva 21. juuni õhtul jäin koju veendes, et pühapäeva õöl NKVD vähemalt uut massilist haarangut ei korralda. Magasin võrdlemisi rahulikult ja hommikul pärast kella seitset ärrganud, tõusin ja keetsin kohvi. Kohvitass käes, läksin kõõgist tuppa ja keerasin raadio lahti, et kuulata Tallinna ringhäälingu päevauudiseid. Mängiti mingit lõbusasisulist heliplaati. Kui mäng oli lõppenud, ütles diktori hää: "Anname edasi seltsimees Molotovi erakorralise teadaande!" Jäin kuulatama, mis seal nüüd nii erakorralist tuleb. Mõni sekund kahinat, siis algas mehe hää vene keeles: "Seltsimehed ja kodanikud! Täna hommikul kell neli ilma igasuguse pretensioonideta, ilma sõja kuulutamiseta tungis Saksa-

maa meile kallale. Saksa lennukid pommitasid meie linnu — Kaunast, Žitomiri, Kiievit ja mõningaid teisi, kus selle tagajärjel on mõned sadad surnud ja haavatud..." Otsekui elektrilööki läbis keha: ometi kord on punasel terroril meie maal taas lõpp! Kuulasin edasi Molotovi üraadi, milles pikalt seletati, kuidas Saksamaa on alatult murdunud Nõukogude Liiduga sõlmitud mittekallale tungi lepingu ja tahab nüüd jõuga võtta Nõukogude maapäevaread, vilja ja loomad, orjastada nõukogude inimesi. Kuid vaenlane saab löödud, võit on meiega.

Siis teatas diktor: "Andsime edasi seltsimees Molotovi erakorralise teadaande ja nüüd jätkame hommikukontserti!" Ei ühtki kommenteerivat sõna, isegi kõne esteekselset tõlget ei antud ja ometi teati väga hästi, et noorem põlvkond Eestis ei osanud vene keelt. See oli Moskva omapärase bürokraatia õis. Ei tohtinud anda tõlgetki, kuigi raadio saatekava toimetuse koosseisus oli vene keele oskajaid. Tüki aja tagant korraldi Molotovi erakorralist teadaannet jälle täpselt samuti kui hommikul.

Pärast seda, kui olin kuulnud sõja puhkemisest, võtsin telefoniühenduse onupoja Karl Reinholdiga, kes elas Tähtvere linnaosas, oli elukutselt hambaarst ja Tartu linna tuletõrje päälük, millesse ametisse ta oli jäetud ka punase võimu ajal. Küsisin, kas ta kuulab hommikust raadiosaadet. Jah, kuulanud ja teab, et Saksamaa on alatult lepinguid murdes kallale tunginud Nõukogude Liidule. Selline Saksamaad halvustav toon oli vältimatu, sest oli teada, et punased agendid kuulasid telefonikõnesid pealt.

Õhtuses saates oli Molotovi kõnele järgnevalt ühe venelasest baritoni laul "Široka strana moja rodnaja" (Suur ja lai on maa, kus on mu kodu). Ei ühtki esteekselset sõnagi alanud sõja kohta. Oli selge, et Tallinna "võimumehed" ei tohtinud Moskva loata omalt poolt midagi ütelda.

Õhtul kella 7 ja 8 vahel tegin ringkäigu läbi sõdalinna, et näha, kas hakkab midagi silma seoses puhkenud sõjaga. Ei midagi muud kui raekoja ees oli üks suur vene veoauto ja see oli täidetud Vene naistega, kes istusid oma kohvrite ja kompsude otsas. Ilmselt olid hakanud venelased kohe oma naisi evakueerima, kuigi rinne oli üle 500 km eemal. Nii suur oli kartus "võitmatu" punaar-

mee ohvitseridel sakslaste rünnaku puhul.

Esmaspäeva hommikul algas töö nagu tavaliselt. Akadeemilise Kooperatiivi teenistujaskond oli rõõmsalt ärevuses, kuigi seda headmeelt ei avaldatud, sest ei võinud ju teada, kas teenistujate hulgas pole mõni punavõimu agent. Ärijuhi abilit sain käsu koostada ringkirja tekst ametiasutustele, millised olid väljalõigete büroo ametlendid. Selles pidi teatama, et hakkame andma väljalõikeid äsja puhkenud sõjast neile, kes seda soovivad. Kirjutasin siis kirja valmis, mis algas "lopsakate" sõnadega: "Rahvussotsialistliku Saksamaa roimariik kallaletung N. Liidule leiab kindlasti põhjalikku käsitlemist kõigis N. Liidu ajalehtedes, kus igakülgselt paljastatakse Saksamaa alatus ning sangarliku punaarmee vastupanu ja alatu ründaja löömine..." Sellega oli Akadeemiline Kooperatiiv teinud omapoolse panuse punaarmee moraalseks toetamiseks. Kiri paljundati ja saadeti kõikidele klientidele. Paari päeva pärast tulid mõned tellimised, nende hulgas ka Tartu Ülikoolilt.

Õhtul ilmunud "Tartu Kommunistis" oli esimene Moskva poolt antud sõjateade, et vaenlane ei olevat oma rünnakuga esimese sõjapäeva kestel midagi nimetamisväärset saavutanud peale tühise taktikalise edu frondi mõnes sektoris. Need aga, kes olid kuulanud Saksamaa raadiosaatjaid, naersid endamisi sellise TASSi sõjateate üle. Rahva eest püüti varjata sakslaste kiiret edasitungi seda üldsõnalistesse mittemidagi tulevatesse sõjateadetes maskeerides. "Seltsimeeste" hulgas aga kasvas ärevus, kuigi seda püüti tavalise kodaniku eest varjata.

Teisel või kolmandal sõjapäeval ilmusid Balti ringkonna sõjaväe komandöri korraldused bandiitide vastu võitlemiseks. Selles ähvardati igatühte, kes tegeleb banditismiga, tema tabamisel koha peal maha lasta. Esimesel hetkel toda kurja sundmäärust lugedes oli veider mõelda, milleks selline määrus, sest Eestis vähemalt polnud kogu Eesti iseseisvuse ajal kunagi bandiite selle sõna otsest tähenduses, nagu seda tundis kriminaalõigus. Bandiit tähendas teeröövlit või mõrvarit. Kust siis need nüüd korraga on välja ilmunud? Siis aga hakkas peagi selguma, et "bandiitide" all polnud mõeldud tavalisi bandiite, vaid NKVD haarangute eest metsa põgenenuid, kes võisid saada ohtlikuks taganeva punaväe väiksematele üksustele, nende vooridele või üksiksõdureile, sest nädala eest toimunud massilise eestni tegelaste küüditamine oli rahvas esile kutsunud viha ning põlguse punavõimu vastu.

Juba teisel päeval pärast sõja algust oli kuulda, et NKVD oli asunud taas hoogsalt tööle ja areteerinud neid, keda kahtlustati Saksamaale sümpatiseerimises, mis oli võrdne salakuulamisega. See

manitses jälle ettevaatusele, mis paari esimese sõjapäeva rõõmsas ärevuses oli nagu tahaplaanile jäänud. Paljud kadusid linnast maale metsade vaikusse, et varjata end kuni front üle läheb. Otsisin minagi enesele uusi ööbimiskohti. Siis aga tuli ENSV Rahvakomissaride Nõukogu määrus, milles oli keelatud oma teenistuskohalt puududa. Igas ettevõttes tuli rakendada öövalve. Viimane asjaolu oli mulle teretulnud. Teatasin ärijuhile, et ma kõik Akadeemilise Kooperatiivi öövalved võtan enesele, millega nõustuti, sest sellega olid teised teenistujad valvest vabad.

Mis oli selliste öövalvete mõte? Selle algupära on jälle eht venelik. Oli karta, et sõjaolude tõttu teostatakse äridesse sissemurdmisi kaupade varastamiseks, millest "õnnelikul" nõukogude maal oli rahval alati suur puudus. Tehastesse, kus toodeti sõjaliselt vajalikke esemeid, võisid valve puudumisel sisse murda vaenlase agendid või diversandid, nagu seda punavõimu keelepruugis öeldi. Eeldati, et selliseid diversante puistavad alla langevarjudega vaenlase lennukid. Aga mis oli varastada Akadeemilisest Kooperatiivist? Vene propaganda kirjandust, millega kõiki okupeeritud alade raamatukauplusi oli õnnistatud. Siis käibelt kõrvaldamata eesti kirjandust ja kirjatarbeid. See oli kõik. Päevane müügikassa oli suhteliselt väike ja raha hoiti sellekohases raudkapis, kust see järgmisel hommikul peale mõnerubralise vahetusraha pankka viidi. Ei olnud arva- ta, et mõni tõeline varas, veel vähem mõni tavaline kodanik, nagu eeldas punavõim oma määrusega, võiks hakata riskima sissemurdmisega.

Nii oli Akadeemilise Kooperatiivi kelder mulle väga sobivaks ning ohutuks öömajaks. Kodunt tõin voodivaiba ja väikese padja ning õhtul heitsin pruuni jõupaberi viinale, mis päris hästi täitis madratsi ülesannet. Tavaliselt töö lõppedes läksin koju, sõin seal ja võtsin kaasa midagi söögipoolist järgmiseks hommikuks ning lõunaks. Naasnud kooperatiivi tagaukse kaudu, lukustasin selle. Oli rahulik kindel tunne.

Olukord muutus iga päevaga. Pühapäeval 29. juunil läksin lõuna eel onupoja poole Tähtvere linnaossa. Temal oli seal väike maja, mis oma põrandapinna tõttu üle noatera oli pääsenud natsionaliseerimisest. Siin polnud karta võõraid kõrvu. Nii saime riskimata kuulata Berliini raadio saatejaama. Iga muusikapala järel tuli eriteade (Sondermeldung). Need olid ülimalt üllatavad. Saksa vägede edu rinde põhja- ja kesklõigus oli otse hämmastav. Nii oli juba 26. juunil Saksa tankiüksuste poolt vallutatud Lätis Daugavpils või saksa keeles Dünaburg. Nelja päevaga oli tungitud üle 200 km vaenlase tagalasse. Et Dünaburg oli vallutatud, siis võis sellest järeldada pealetungi

Pihkva suunas ja seal Peipsi taha, mis tähendas Lääne-Lätis ja Eestis asuvate Vene vägede kotti tõmbamist. Siit järgnes järeldus, et sellest kotist pääsemiseks tõmbab Moskva oma väed Eesti piiri ja Peipsi järve joonele. Eri olukorra võisid moodustada muidugi meie saared ja Tallinna kindlustused, kus ehk venelased katsuvad püsida ja ähvardada Eesti mandrit, kui see muutub Saksa vägede tagalaks, sest oleval andmeil oli Vene Baltimere laevastik küllalt tugev, et asuda võitluses Saksa merejõududega. Muidugi, need olid meie kui sõjaasjanduses vähikute arvestused, kuid nad paistsid loogilistena ja löid arvamuse, et venelastel Eesti pinnal ei ole enam püsi — nende lahkumine on vaid mõne päeva küsimus — kui juba viiendal sõjapäeval suudeti vallutada Dünaburg. Järgmisel hommikul kooperatiivis töö algades tuli õpetaja Arnold Keremi tütar, kes ka töötas ajalhehtede väljalõigete büroos, mureliku olemisega tööle ja jutustas, et hommikul kella seitsme ajal tulnud kaks meest NKVD-st ja viinud ta isa ära. Kerem, kes varem oli olnud pastoriiks Palamusel, oli 1939. aasta sügisel, kui Balti sakslased Hitleri kutsel lahkusid, asunud Tartu Jaani kiriku õpetaja kohale lootes sellest kogudusest, mis sakslaste lahkumisega oli üsna kokku kuivanud, kujundada eesti koguduse saksakeelse eripihtkonnaga. NKVD oli teravalt jälgimas, kellel kuidagi võiks olla mingi kontakt sakslastega. Pealegi oli A. Kerem Eesti Vabariigi algusaastail olnud lühikest aega tegev Berliinis Eesti saatkonnas.

Punavõim muutus iga päevaga rahutumaks. Kehtestati õine liikumiskeeld. Oma endistelt kolleegidelt, kes olid jäänud "Tartu Kommunisti" toimetusse, kuulsin, et Max Laosson ja teised Stalini jüngrid olevat väga sünged ning napolisõnalised. Rinde tõelisest olukorrast ei kõneldavat toimetuses avalikult muud kui seda, mida sisaldab TASSi järjekordne sõjateade. Linnast aga kuulud, et eeltööd evakueerimiseks on täies hoos. Tartu erakliiniku röntgeni-aparaat olevat maha võetud ja saadetud Venemaale. Ka NKVD tegevus arreteerimiste kujul aina tõusis. Linnast saabub iga päev üha uusi teateid isikute kohta, keda oli õesi vahistatud.

Ühel päeval, kui ma jälle koju läksin, et tuua varustust kooperatiivi, kuulsin naabreilt: eelmise päeva hilisõhtul olid kaks NKVD meest käinud mu korteri ukse taga ja helistanud uksekella. Oli kindel, et käidi mind või külimeest või meid mõlemaid otsimas. Kui nüüd veel vaid mõne päeva suudaksin end Jumala abiga kõrval hoida, siis oleksin pääsenud! Oli kuulda, kuidas inimesed oma töökohtadelt järsku olid kadunud — peitu läinud. Töölt puudumine oli aga rängalt karista-

tav ja peituläinuid lubati kohelda kui reetureid.

Juuli esimestel päevadel hakati tühjendama Tartu vanglat Ülikooli tänaval. Ühel õhtul, kui alalise õõlvalvurina Akadeemilises Kooperatiivis viibides istusin kaupluse ruumis, kust läbi kahe suure akna oli hea tänavale piiluda, et näha, kes seal pärast liikluskeeldu algust kõnnivad. Ootasin tükk aega — ei ühtki hingelist. Siis kuulsin, et ülikooli poolt läheneb suurem sõiduk. Nägin, et mõõdus omnibus täis karvase lõuaga mehi, kompsud põlvedel. Bussi sissekäigu juures seisis kaks vangivalvurit, laskevalmis püssid käes. Taipasin, et see oli vangide viimine raudteejaama. Peagi tuli teine omnibus samasuguse sõitjaskonnaga, siis kolmas. Ei mäleta, mitu sellist bussitait mõõdus, kuid neid oli siiski üsna mitu.

3. juulil pidas Stalin oma kurikuulsal "laastatud maa" kõne, mis anti edasi kõikide Venemaa ja tema poolt okupeeritud alade saatejaamade kaudu. Ka meil väljalõigete büroos oli raadio ja nii kuulasime seda kõnet suure huviga.

Venemaa diktaator algas pöördumisega rahva poole: "Seltsimehed ja kodanikud! Fašistliku Saksamaa väed, kes reetlikult algasid kallaletungi Nõukogude Liidule, on tunginud meie aladele. Nad on vallutanud Leedu, poole Lätit, suure osa Valge-Venest ja jõudnud Smolenski lähistele. Kuidas see võis juhtuda, et nad meie punaarmee on sundinud taganema?" Järgnes pikk kommentaar, kuidas Saksamaa olevat koondanud hiigljõud Nõukogude Liidu vastu ja äkkrünnakuga saavutanud edu. Hitler uskuvat, et Saksa sõjavägi on võitmatu, kuid see olevat tühi jutt, sest võitmatut sõjaväge üldse ei olevatki (seni oli kogu aja kõneldud "võitmatust punaarmee" A. R.). Ka Hitler löödavat puruks. Aga esialgu tal võivat veel edu olla, sellepärast kõik need alad, kust punavägi ajutiselt taganeb, tulevat nii evakueerida, et vaenlane leiab eest vaid kõrveks muudetud ala. Selle ülesande teostamiseks loodavat hävituspataljoni, kes punaarmee taganemisel hävitavad kõik, mis ei ole suudetud evakueerida ja mis võiks olla kasulik vaenlasele. "Ei ühtki kilo vilja, ei ühtki liitrit põletisainet, ei ühtki tükki värvilisi metalle pea jääma vaenlasele!" karjus Stalin oma kõne lõpul.

Nüüd oli selge, mis meiega maad ootas. See oli vana tuntud Vene võitlustaktika — hävitada kõik, mis aga veel hävitada suudetakse. Kuidas ja millest elatuvad need inimesed, kes asetsevad sõjategevuse piirkondades, see "seltsimees" Stalinit ei huvitanud.

Seda kõnet olime kõik ühiselt kuulanud. Keegei ei lausunud sõnagi, ainult nägudest võis aimata mõtteid: kui vaid sakslased kiiresti jõuaksid, jõuaksid enne, kui suudetakse alata metsiku hävi-

tamisega!

Oli see enne Stalini hävituskõnet või päev hiljem, kui Saksa pommitajad keskpäeval ründasid Tartu lennuvälja, kus oli hulk Vene lennukeid. Paljud neist lennukeist said tabamusi ja süttisid põlema. Kutsuti kohale Tartu linna tuletõrje. Nagu tuletõrje päälük jutustas, olnud seal tulekustutajatel püssimehed juures, et ei spioneeritaks. Tuletõrje liikus lennuväljal oli nõnda piiratud, et isegi üksikute tulepesade normaalse likvideerimisega olnud raskusi.

Tartus oli üliõpilane (Lembit?) Kurg, kes Eesti Vabariigi iseseisvuse viimastel aastatel, kui sõjaohu juba kollitas, kirjutas artikleid tulevases sõjas kasutamisele tulla võivate mürkgaaside kohta ja pidas ka vastavaid ettekandeid. Tema kirjutistest ilmusid mitmed ka "Postimehes". Oma käsi kirju toimetusse tuues ta teretas alati kättpidi. Märkas, et ta käed olid niisked. Väliselt näis ta kõigiti terve olevat, aga need niisked käed... Teadsin, et need võisid olla ka närvilikkuse tunnuseks. Nüüd Saksa lennukite rünnakul lennuväljale juhtus temaga koomiline lugu.

Tema oli määratud "Tartu Kommunisti" õhukaitse korraldajaks, mis tähendas seda, et lennukite rünnaku puhul, kui antakse häire, ta juhib vastava käitise teenistujad varjendisse, määrab valvurid, kes peavad silmas võimalikku tulukohta. Kui "Postimehest" sai "Tartu Kommunist", siis seni-sele "Postimehe" hoonele lisaks võeti ruume kõrvalasestest majast, mille esiküljel oli Gildi tänava. Selles majas asus hulk aega korp! Filiae Patriae konvent. Sügisel üliõpilasorganisatsioonide sulgemisega jäid konvendi ruumid tühjaks ja "Tartu Kommunist" sai osa neist enesele. Seintest olid augud läbi raiutud ja sinna tehtud vajalikud ukseid. Gildi tänavas maja ees olid jalgteel kaks neljakandilist sammast, millele toetus meie rõdu teisel korrusel.

Õhukaitse inspektor Kurg oli tulnud piki Gildi tänavat, et pöörata ümber nurga ülikooli tänavale ja minna "Tartu Kommunisti" juurde, kuhu sissekäiguks oli endiselt "Postimehe" maja sissekäik.

Ta oli olnud just rõdu postide kohal, kui siren järsku hakkas undama, kuid ühtaegu häire algusega kukkusid pommid lennuväljale. Nende plahvatused olid linnas üsna tugevasti kuulda. Kurg oli sellest nii ehmatanud, et ähmiga hüpanud vastu rõduposti ja löönud pea veriseks. Tormanud siis "Tartu Kommunisti" toimetusse. Seal inimesed, kuulnud pommide plahvatusi ja hetk hiljem nähes verist ning hirmunud õhukaitse juhti, olnud arvamusel, et ta sai pommit pihta, ja tekkinud paaniline meeleolu.

Pärast Stalini kõnet anti käsk viia kõik raadioaparaadid ettenähtud kohta "hoiule". Tartus oli

selliseks "hoiupaigaks" linna tütarlaste gümnaasiumi hoone. Eestis olid kõik raadioaparaadid registreeritud, et raadio kuulamise eest teatud lõivu saada, mis läks Tallinn-Tartu ja Türi saatejaamade käigus hoidmise kulude osaliseks katteks. See kord jäi kehtima ka punaste võimupäevil. Nii oli postkontoris kõikide vastava piirkonna raadio abonentide nimistu ja selle järgi võimalik kontrollida, kes on jätnud oma aparadi "hoiule" andmata. "Hoiule" võtmise mõte oli igähele selge — taheti vältida Saksa ja Soome saatejaamade kuulamist, sest neist anti pidevalt teateid Saksa vägede võidukast edasitungist. Eriti Soome raadio teatas väga kiiresti frondi olukorrast nii Saksa, kui ka Soome rindel, sageli isegi tegelikkusest ette rutates.

Moskva käsul kuulutati välja meeste nooremate aastakäikude mobilisatsioon. Nüüd olid mobiliseeritavad asetatud küsimuse ette, mis teha. Punaväkke mineku tahtmist ei olnud kellelgi, üksikud erandid välja arvatud. Kuid mobilisatsiooni käsu mittetäitjaid ähvardati surmanuhtlusega. Oli kaks valikut, kas lasta endid mobiliseerida või pugeda peitu metsadesse ja oodata sakslaste saabumist. Oli teada, et mobilisatsioonist kõrvalehoidja perekonna liikmeid võidi areteerida. Omaste kannatuste vältimiseks osa mehi järgnes kutsule, need aga, kel kuidagi oli võimalik ka lähemaid omakside kuhugi maakolkasse varjule viia, läksid metsadesse ja ühinesid seal kütüdäimise eest peitu pugenutega. Nii hakkasid kujunema omakaitse salgad, sest selliste meeste hulgas oli ka eesti ohvitser, kes teostasid metsavendade organisatsioonist distsiplineeritud võitlusüksusteks, kuivõrd seda võimaldas nigel relvastus, mis pärines peamiselt ära andmata jäetud ja peidetud kaitseliidu püssidest ning püstolitest.

Pühapäeval 6. juulil lõuna ajal minnes oma onupoja poole, kohtasin Tähtvere pargis kirjanik Mart Rauda. Ta näis olevat üsna murelik. Meie vahel arenes kahkõne:

Raud: Tere! (Olin üllatatud sellisest lahkest tähelepanust, kuna muidu paaril korral teda tänaval kohates mu tere hädavaevu vastu võeti.)

Mina: Tere!

Raud: Kui ma ei saa ära minna, kas sa siis kostad minu eest?

Mina: Miks ma ei kosta! Kas asi siis juba nii hull on? Sakslasi pole ju Eesti piirideski.

Raud: Aga nad tulevad varsti. (Ta hääle toon oli väga nõrduinud.) Kohalikud kulakud juba tõstavad pead. Eile olid Pärnumaal ühe vallamaja üle võtnud, samuti seal kuskil Sangaste kandis.

Mina: Ah sedamoodi! (Mulle olid need teated uudiseks, et meie mehed on läinud nii aktiivseks.) Aga kuidas sa kavatsed Venemaale evakueeruda?

Raud: Tuleb taganeda koos hävituspataljoni-
ga.

Nii lõppes meie kõnelus. Teadsin, et Mart Raud truu kommunistide jüngrina oli nüüd veel ka hävituspataljonlane.

Onupoja pool olid ees halvad uudised. Teda oli NKVD käinud öösi otsimas. Ettevaatuse mõt-
tes olid nad õhtul aegsasti kustutanud tuled ja lu-
kustanud korteri ukсед. Pisut enne kella kahteist-
kümnet helistatud ukse taga. Nemad olnud kõik
hiirvaiksed, ainult väike koer hakanud vihaselt
haukuma. Peetud pausi ja helistatud jälle. Kui
ikka ust ei avatud, läinud mehed maja taha aeda
ja püüdnud seal akendest sisse vahtida. Kui sel-
lestki piilumisest ei saadud targemaks, siis kadu-
nud sammud tänavale. Ilmselt olid nad jõudnud
veendumisele, et peale koera kedagi kodus pole,
ja lahkusid.

Lahingutegevus jõuab Tartusse

Iga päevaga hakkas Tartus tunduma rohkem rin-
de hõngu. Ühel järgnenud päeval tuli Akadeemi-
lisse Kooperatiivi teade, et Tartusse on toodud
hulk haavatuid, peamiselt Läti miilitsamehed ja
hävituspataljonlased. Eesti metsavennad teades,
et Lätimaalt punaste taganemine on täies hoos ja
tulemas on rong Läti miilitsameeste ja hävituspa-
taljoniga, olid Paluperi jaama lähedalt leitud Sak-
sa lennuki lõhkemata pommi kaevanud raudtee
rööpmete alla. Kui siis Valga poolt tuleva rongi
vedur oma täie raskusega vajutas pommi kohal
rööpmeid, lõhkes pomm ning rong jooksis rööp-
meist välja, vagunid purunesid. Surnuid ja haava-
tuid oli rohkesti.

Umbes nädalapäevade eest oli asunud Tartust
lõuna ja lääne poole kaevama tankitõkke kraave,
milleks käsutati tööle teenistujaid ametiasutus-
test. Hiljem hakati selleks tänavalt inimesi püü-
d-
ma, keda siis otsekuu vahialuseid saadeti miilitsa-
te valve all veokitel töökohta, mis asus 4—5 km
Tartust eemal.

Oli 8. juuli. Mul oli tarvis koju minna, et seal-
tuua üht-teist vajalikk. Kaalusin, millal minna,
sest teadsin, et olen NKVD poolt jälitatu. Arva-
sin, et lähen õhtupoolikul kella 5 ajal, mil rohkes-
ti inimesi liikumas, sest siis ei ärata üksik kõndija
vastutulijais erilist tähelepanu. Minek arenes häs-
ti. Kodus pakkisin üht-teist portfelli ja seda käes
kandes astusin südalinna poole tagasi. Kuperja-
novi tänav enne silmakliiniku hoonet teeb väike-
se poogna, mis ei võimalda pilku heita kaugema-
le. Nagu ma käänun tagant väljusin, nägin nelja-
viit miilitsameest tänaval inimesi püüdnud kraa-
vitöödele. Paarkümmend kinnipüütut oli reasta-

tud silmakliiniku seinä äärde, nendel oli miilitsa-
mees valvuriks juures. Silm haaras seda pilti ain-
sa pilguga ning kuum juga jooksis üle selja.
Teadsin, et nüüd olen neil peos. Kui saadetakse
inimesi kraavitöödele, küll on seal ülevaatajate
hulgas ka NKVD agente, kes otsivad oma ohv-
reid. Sellises kriitilises olukorras töötab mõte
väga kiiresti. Tagasi pöörata oli hilja, seda mär-
kaksid püüdjad kohe ja oleksid mul jalamaid kan-
nul ning siis ei oleks enam mingit pääsu. Ainult
külm veri võib veel haarangust välja aidata. Ra-
hulikul sammul astusin edasi, nagu ei puutuks
eespool toimuv üldse minusse. Juba hüüdis üks
mees vihjates seinä poole:

"Kodanik, astuge sinna ritta!"

"Veerand tunni pärast pean olema turuhoone
juures kogunemispunktis!" tuli mult järsk vastus.

Seda kuuldes jäi miilitsamees nagu kõhkema.
Siis sõnas teine temale:

"Noh näed, ta läheb ju ise!"

Turuhoone juures oli tõesti mullatöödele saa-
detavate üks kogunemispunkte. Ritta käsutaja ei
lausunud enam midagi ja mina, portfell käes,
kõndisin rahulikult edasi. Pöörasin Toomele ja tä-
hetorni juures nõjatasin pingile. Nüüd alles tund-
sin, kuidas jalad värisesid. Ei sõandanud kaua is-
tuda. Ettevaatlikult ja ringi piiludes tulin Lossi tä-
navale ja siis ruttu ümber nurga Ülikooli tänavas-
se Akadeemilise Kooperatiivi päästvasse sülle.
Istusin tüki aega toolil ja alles nüüd taipasin täies
ulatuses, kui üle noatera olin pääsenud.

Olin istunud kaupluseruumis mõtteid mõlgu-
tades, kuni märkasin, et tänaval jäi vaikseks —
mitte ühtki sammu ei kostnud enam. Kiikasin
kella seinäl — oli alanud liikluskeelu aeg. Õhtu
oli selge ning soe. Kõndisin kaupluseruumes eda-
si-tagasi ja piidlesin tänavale, kuhu vajus suveöö
hämärusvaip. Siis korraga püüdis kõrv kinni min-
geid nõrku tumedalt kostvaid niidsatusi... püüsi
või püstolkuulipiduja paugud? Need tulid Üli-
kooli tänavavangla poolt. Tarkas aimdus — seal
tapetakse. Olin kuulnud, et NKVD ja hävituspa-
taljon olid iga päev teostanud areteerimisi.

Mõni minut pausi ja jälle samasugused tume-
dad vaevalt kuuldavad mütsud. Läksin tagumisse
ruumi ja avasin õhuakna. Nüüd õõ vaikuses kuul-
sin neid tumedaid plöksatusi hoopis selgemini.
Samuti oli kindel, et need tulid vangla suunast.
Alles paar päeva hiljem, kui punased olid Tartu
lääne osast lahkunud, selgus, et sel õöl oli tapetud
vangla saunas 192 inimest — kõik need, kes kui-
dagi poliitiliselt kahtlustatuna viimastel päeva-
del areteeritud. Eluga pääsesid kriminaalse süü-
distusega isikud. Tapetute hulgas oli ka kirjanik
Parijõgi ja "Vanemuise" näitleja Ida Suvero oma
mehega. 1918/19. aasta vahetusel, kui punased

Tartus kolm nädalat võimutsesid, tapsid nad linnast lahkumise päeval Krediidukassa keldris Kompaniit tänaval 19 inimest. Nüüd olid nad terve aasta Tartus võimutsenud ja enne lahkumist jälle tapnud, kuid kümme korda rohkem kui 23 aasta eest. See oli kindlaks tõendiks, et selles režiimis ei olnud midagi muutunud — ikka sama terror.

Kolmapäeva 9. juuli hommikul varakult tuli kohale Akadeemilise Kooperatiivi ärijuht Ernst Kull, kes eelmisel päeval oli olnud Tallinnas. Kõneles, et seal olevat "seltsimeeste" meeleolud väga ärevad ja valmistatavat põgenemiseks Venemaale. Kui me nõnda tema kabinetis laua ääres istudes mõtteid vahetasime, käis korraga tugev plahvatus, mis hetkeks pani majagi vappuma. Kivisild lendas õhku. Paari päeva eest oli Kivisild liikluseks suletud. Silla katte peale veeti küttepuid ja laoti need kõrgeteks riitadeks. See laskis aimata, et silda enne õhkimist tugevasti kuumutatakse, et ta rohkem puruneks. Teisipäeva 8. juuli õhtul pärast liikluskeelu algust olid puuvirnad süüdatud ja need põlesid hommikuni, mil kella poole seitsme ajal süüdati lõhkelaeng.

Kivisilla õhkimine purustas ümbruskonna majade aknad. Üksikud kivikamakad lendasid kaugemale. Väikseid kilde krabises ka Akadeemilise Kooperatiivi hoone katusele. Üks suurem kivitükk oli tunginud läbi "Postimehe" trükikoja seinale lehe küljendusruumi ja lõõnud sinna rohkem kui neljakümne sentimeetrilise läbimõõduga augu paisates krohvipuru ja killukesi käsilaotähekastidesse. Ka mitmed teised hooned linnas olid saanud kivikamakatest lõhkuvaid tabamusi.

Kella 8 ajal kogunesid kooperatiivi teenistujad nagu tavaliselt. Üks müüjatar oli tööle tulles olnud omapärase stseeni pealtnägijaks. "Postimehe" maja ees, mis oli nüüd "Tartu Kommunisti" päralt, olnud auto. Kommunistlikud toimetajad tulnud majast kohvritega ja istunud autosse. Sinna ilmunud ka Valmar Adams, seljakott seljas, ja tahtnud minna autosse, kuid tema tõrjutud seal tagasi. Pettunult jäänud Adams jalgteele seisma. Auto aga vuranud kohe Vabadussilla poole.

Sel päeval väljalõigete büroo enam ei töötanud. Istusime ja arutlesime, kui kaugel peaksid olema sakslased, et "seltsimehed" nii kibekiirelt põgenevad. Ka kaupluses polnud peaaegu mingit tegevust. Lõuna paiku kostis üsna lähedalt üksik püssi- või püstolilask. Kümnekond minutit hiljem tuli väljast kaupluse käskjalg ja teadis, et Rüüti tänaval sõitnud üksik miilitsamees mootorrattal. Jalgteelt oli temale lastud kuul pähe. Ta langenud maha. Laskja võtnud sõiduki ja kadunud sellega ümber nurga Toome poole. Linn siinpool jõge olevat miilitsatest ja punaväest tühi. Olime veendunud, et varsti saabuvad sakslased.

Osa teenistujaid läks koju, osa aga, nende hulgas ärijuht, tema abi, käskjalg, käesoleva kirjutaja ning paar müüjatarit otsustasime oodata frondi üleminekut kooperatiivis. See oli vanaaegne ehitus, paksude kivist seintega ja võis lahingu puhul pakkuda varju kuulide eest. Pärast lõunat jäid tänavad inimtühjaks, näis, et igaüks oli kuhugi kadunud. Korraga ilmus meie juurde naabruses asetseva endise Wernerihövi omanik Johannes Paabo, kes oli enesele kasvatanud ilusa prantsuse habeme. Ta oli Eesti iseseisvuse ajal Tartu suuremaid ettevõtjaid. Paabo oli alustanud ärimeheteed õpipoisina Jaan Raudsepa raamatukaupluses. Eesti Vabariigi viimastel aastatel kuulusid temale kolm suuremat kohvikut, üks söökla ja kolm kino ning Tartu lähedal maal Andrese talu. Punane võim natsionaliseeris kõik ettevõtted ja tema ise tunnistati rahva vaenlaseks. Kütitudamisest oli ta pääsenud enese varjuga. Nüüd, mil punased põgenesid, oli ta välja ilmunud ja tulnud oma kohvikusse, kus tegevus samuti oli lõpetatud ja personal lahkunud nagu teistestki äridest. Ta ütles kohvikus olevat rohkesti kooke ja saiu valmis ktipsetatud ja kuna meie, kooperatiivi pere, hakkasime õhtuinet sööma — igaüks muidugi oma kaasasolevat võileiba, mille juurde müüjatarid teed keetsid, siis sõnas Paabo, et ta toob kohvikust kooke. Läks ja tuli seal plaaditüega. Temaga koos ilmus sinna veel üks rüüsaajale kileda häälega mees, keda Paabo ja kooperatiivi ärijuht Kull tundsid. See oli olnud ametnikuks punases kinodevalitsuses Tartus. Tema nimi oli Harring.

Et õhtu oli hästi soe, siis otsustati viia toolid ja laud õuele ja seal ühiselt teed juua. Kõrge ning paksu õuemüüri sees oli terve puust värav, mille ärijuht lukku keeras.

Olime just teejoomise lõpetanud ja toole ning lauda tagasi viimas, kui tänavalt kostis raskeid samme. — Kas sakslased, ja nii lihtsalt — ei ühtki pauku, sähvas peas mõte. Harring oli parajasti kellelegi midagi seletamas ja tema kile hääle kõlas õhtu vaikuses kaugele. Sammud lõppesid värava kohal ja seal kõneldi omavahel tasakesi. Kuulsin lause katke: "... siin on midagi..." Siis katsuti väravat avada ja lõigutati tugevasti käepidet. Ei olnud kahtlust, et tegemist oli kas miilitsatega või hävituspataljoni lastega. Tasakesi sisenesime kaupluse tagaruumi ja jäime vaikselt ootama, kas nad püüavad hoovi tungida. Seda aga ei juhtunud. Tükiaegse väravale pörotamise järel läksid minema. Hirmunud jäime ootama, et vahest tulevad suurema salgaga ja lõhuvad värava maha. Ärijuht valmistas ette, kuidas ta sel puhul põhjendab nii rohke teenistujaskonna ja kahe võõra viibimist õhtul ärruumides. Kuid enam ei tulnud värava taha kolistama.

Kesköö paiku heitsime keldrisse paberivimadele magama. Öö möödus rahulikult ja hommikul oli ilus päikesest tulvav suveilm — neljapäev 10. juuli. Ärijuhi abi teigi südalinnas lühikese ringkäigu. Ütles, et tänavaid olevat inimesi vähe liikumas. Kauplused igalpool suletud. Vangla eest valve kadunud. Mõned eraisikud käinud seal sees. Ilmselt areteeritute lähemad omaksed tulid vaatama, kas vangistatutest on midagi märgata. Üle jõe teisel kaldal, kus kevadiste suurvete kaitseks oli ehitatud 7—10 jala laiune muldmüür, millel kulges Kalda tänava jalgteed, olnud märgata sissekaavamisi. Sinna oli tehtud laskurpesad, et takistada sakslastel jõe ületamist. Sakslased olid seni palju laiemad jõed suurema vastupanuta ületanud, küllap pühitakse siiki need tõkestajad, oli me arvamisel.

Päev kaldus õhtupoolele, aga sakslasi ei ilmunud kustki nähtavale, küll aga tõi keegi teate, et linnas liikuvat miilitsate patrulle ja hävituspataljoni mehi. Nendega ei tahtnud keegi kokku puutuda. Tuli lihtsalt oodata sündmuste edaspidist arengut.

Siis korraga algas Riia tänava suunast rohke püssitule ragin. Embkumb, kas nüüd on metsavennad või sakslased, kes hävituspataljoni tagasi tõrjuvad. See laskeragin kostis umbes paarkümmend minutit, siis vaibus. Läksime tänavale vaatama. Keegi jooksis raekoja poolt ja karjus: "Sakslased on siin!" See oli nagu mingi nõiasõna. Majadest väljus inimesi ja peagi oli neist täidetud ülikooli esine. Paar noormeest ronisid (ei mäleta kuidas) ülikooli peahoone sissekäigu kohta üles, kus ilutses mingist tsemenditaolisest segust valmistatud suur ENSV vapp. See päästeti valla ja langes ülikooli ette sillutisele tükkideks. Samal ajal ülikooli lähedal asetseva polikliiniku lipuavausest torgati välja suur sini-must-valge lipp. Rahva vaimustus oli kirjeldamatu. Karjuti: "Bravo, elagu Eesti Vabariik!" Siis nagu suur tuulekeris puhkes korraga hünni laulmine. Seda lauldi sellise andumusega nagu mitte kunagi varem. Paljud, paljud pühkisid lauldes liigutuspisaraid. Hünni lõppedes süleldi üksteist ja õnnitleti vabanemise puhul. Korra oli tunne, kui oleks möödunud kohutav äikesetorm ja saabunud ülihelge päikesepaiste.

Sakslased pidid olema raekoja ees. Liikusime sinna, kuid plats oli tühi. Keegi mees hakkas minema üle platsi Võidu tänava poole. Kohe ragises üle jõe Kivisilla rusude tagant kuulipilduja valang ja kuulid vingusid ning plaksatasid raekoja seinte vastu. Mineja viskus kõhuli ja roomas raekoja taha. Oli selge, et vaenlane valvas kõigest 200 meetrit eemal, kuid küll ta sealt varsti välja lüüakse, kostis Ülikooli tänava nurga varju tõm-

bunute hulgast. Kuigi raekoja ees polnud enam ühtki Saksa autot ega sakslast, ometi oli neid seal nähtud ja see tähendas, et nad olid vähemalt linna vahetus läheduses. Eclolevad tunnid ja lühike suveöö pidid tooma vabanemise ka ülejõe kaevunud punastest, kes püüdsid tulistada vabanenud linnaosa piki tänavaid, kui seal keegi nähtavalt liikus. Mõned arvasid, et need laskurpesades on taanduvate punavägede katteosad, kes positsiooni katsuvad hoida seni, kui suuremad üksused on vajalikku kaugusse taandunud.

Sellise arvamisega läksime tagasi Akadeemilisse Kooperatiivi ja söime oma õhtuinet. Kell lähenes üheksale, kui kõlas taas maja seinu vapustav plahvatus — Vabadussild lendas õhku. Ja kümme-kond minutit hiljem kostis kahurimürsu vingumine ning lõhkemine Toomel. Samas uus viiu ja plauh! Oli selge, et punaste patareid olid Tartu lõunaosale avanud tule. Meil kooperatiivis polnud enam pikemat juttu, vaid kõik tõttasime keldrikorrusele, sest mürskude lõhkemine oli võrdlemisi lähedal. Süütamise kütinla tühja tünni kaanel ja istumise paberipallidele. Kahurituli linnale aina tihenes. Juba paari minuti pärast käis tugev plahvatus üsna lähedal, nii et kooperatiivi akende klaasid kõlisesed kildudeks kukkusid ja kogu maja õhusurvest rappus. Varsti jooksis meie juurde üks endine konstaabel, kes vabariigi ajal oli mingi süüteo pärast ametist vabastatud. Ta olnud ka enne ülikooli ees, kui sini-must-valge lipp polikliinikule heisati ning juubeldati, ja märkis selle meelevalduse kohta, et see olnud "õis ja see, mis praegu järgneb, on vili". Siin oli tekkinud arvamine, et ainult polikliinikule on tõmmatud eesti lipp, ja seepärast on punaste kahurituli suunatud just siia sektorisse. Tegelikult oli sini-must-valgeid lippe linnas mitmel pool majadele tõmmatud.

Jälle vappus hoone tugevasti — tähendab, mürsk pidi langema väga lähedale. Keegi tuli välisuksest keldrisse ja hüüdis: "Põleb!" Jooksime hetkeks välja vaatama. Raekoja taga kohvik "Central" ja selle naaberhooned leegitsesid kütinlana. Tuli näis laienevat Lossi tänava poole. Kuid juba vingusid uued mürsud, tuli tõtata keldrisse varjule. Sinna oli tulnud ka kohaliku majahoidja naine, aastates inimene. Ta istus keldri eesruumis mingil järil. Vaikselt kuulasime mürskude lõhkemist, igatüki tegeles oma mõtetega. Majahoidja naine aga hakkas halisema: "Küll oli ilus elu, küll on surm valus!" Algas ja lõpetas sama lauset. Teised kõik istuvad vaikuses, mida lõhestavad vaid mürskude plahvatused ja naise lõppemata soigumine. Olukord hakkas käima närvidele. Läksin ta juurde ja ütlesin: "Olge ometi vait nagu teised!" Kuidas tema saavat veel vaikida, kui iga

minut võib tulla surm. Kas ta meile teistele ei tule, aga meie oleme kõik vait. Ei aidanud keelamine palju midagi. Oli veidi aega vaikne, siis algas sama soigumine uuesti.

Enne keskööd lakkas kahurituli. Läksime välja vaatama. Tänav oli põlevate majade valguses tontlikult viirastav, kõnniteed täis aknaklaasi kilde, mis astudes jalge all krabisesid. Toome tagant paistsid tulekahju kumad. Maja Lossi tänava nurgal põles suure leegiga. Selle tulest oli kuumentatud ka Ülikooli tänavas väike puuhoone, kus asetses Roose raamatukauplus. Põu ukse mõlemal poolel olid klaasiga kaetud vaatekastid, milles oli välja pandud postkaarte ja muud. Need olid eriti kuumad ja võis karta, et nad süttivad ja saavad läiteks mitte ainult sellele majale, vaid kogu majade blokile. Kuskilt otsiti välja raudkang. Sellega hakkasime neid vaatekaste maha lõhkuma. Pangega tõime õuest kaevust vett ja niisutasime maja katust ning esikülge, et üle tänava põlevast hoo-

nest tuulekeerutusel peale langevad sädemed ei saaks tulest kuumentatud maja süüdata. Esimesed pangetäied seinale ning katusele läksid nagu kuumale kivile — kerkis aurupilv. Aga kui ikka uusi pangetäisi juurde kallati, siis lõppes ka auramine. Kooperatiivis varjul olnutest kogu meespeere töötas nii, et higi voolas. Lõpuks arvasime, et esialgu on tuleoht välditud, ja naasime keldrisse. Unest sel õöl ei saanud juttugi olla. Istusime ja kuulatasime, kui tänaval klaasikildudel raske sammuga kõnniti. Arvasime, et Saksa väed on linna jõudnud.

Homnikul aga selgus, et sakslastest polnud jälgegi. Olid meie omad partisanid, kellele õõsi lõuna poolt oli tulnud abiks teisi eesti partisansalku. Nüüd oli relvastatud valveposte tänavatel liikumas, et tabada punaste agente, kes vabastatud linnaosas tekitasid uusi tulekahjusid bensiiinpudelitega, loopides neid läbi purunenud akende majadesse.

ASTRID REINLA

Eesti kui anekdoot ja müüt

Ühel vene luuletajal — vene luuletajate tsiteerimine tänapäeval näitab küll kirjutaja halba mait-

А я откуда — из анекдота.
А ты откуда — из анекдота.
А все откуда — а все оттуда,
из анекдота, из анекдота.

Nõukogude tsitaatide määramisel määratles luuletaja (tema nime ma ei tea, tõenäoliselt oli ta keelatud) nõukogude inimese olemust. Küllap oli tal õigus. Nõukogude ühiskond oli müüdi erivorm — anekdoot. Anekdoot on müüt mis müüt, ainult karikeeritud kujul. Erinevalt päris müüdist ei võeta anekdooti enamasti tõsiselt, detailides nimelt. Aga ometi jaatab anekdoot alati mingi kehtiva müüdi sisu.

Näiteks kõneldi Brežnevi kohta järgmist lugu. Brežnev tuleb tööle, sekretär ütleb talle: «Leonid Iljitš, teil on üks saabas pruun, teine aga punane.» — «Nojah,» vastab Brežnev, «koju jäi mul samuti üks pruun ja üks punane saabas.» Riigijuht on tehtud nii rumalaks kui vähegi võimalik; samas ei usu ju tegelikult keegi, et ihukaitse, majapidaja jne laseks peasekretäri sellisel kujul kodunt välja. Anekdoot on määratud kinnitama üldist müüti, et Brežnev oli oma elu lõpuaastail pooleldi idioodistunud. See võis nõnda olla, võis ka mitte. Et me oma šilмага televiisoris korduvalt teda raudkõntrusest värisemas nägime, ei pruugi tähendada mitte kui midagi. Vanasti öeldi, et paber kannatab kõike. Mis siis veel televiisori kohta ütleva peaks?

Friedrich Neznanski ja Eduard Topol igatahes vaidlustavad selle marasmaatiku—müüdi, väites oma detektiivloos «Punane väljak», et Brežnev teeskles raudkõntruse nimelt selleks, et teda võimult ei kukutataks. Kui lasta aeg-ajalt käibele väärt, et oled nagunii suremas, siis ei hakka keegi tegema paleepööret, vaid oodatakse ära «käävatuses» paistev loomulik lõpp, kestku ootamine või kümme aastat.

Muidugi, ajaviitekirjandusest, isegi mitte poliitilisest dekkarist ei maksa otsida tõde. Ent mõttemängu võib just seesugusest teosest õppida. Sest kui poliitiline dekkar kopeerib teadaolevat tegelikkust, ei saavuta ta edu. Ta peab millegagi

üllatama, mõne tavakujutluse kummutama. Seda sama peaks muide tegema välis- ja sisekommentaatorid, ent müüdi lõhkujaid ei saa neist enamasti juba seetõttu, et erinevalt kirjanikest peavad kommentaatorid oma sõnade eest vastutama.

Kui leppida kokku, et nõukogude võim on anekdoot, müüdi karikatuurvorm (ei maksa unustada, et anekdoodid ei ole sugugi ainult lõbusad ega süütud, on ka musta huumorit), siis peaks küsima, mida ta karikeerib. Vasakpoolset müüti nimega sotsialism? Selle eelkäijat ja algkuju, kristlust? Kristluse ja nõukoguliku sotsialismi ühisjooni on palju vaetud ja võrreldud — mõlemad töötavad paradiisi kaugemas tulevikus, jutlustavad võrdsust ja vendlust jne. Erijooni on loomulikult ka: sotsialism toob nii põrgu kui jumala maa peale, laseb jumala maiseid säilmeid mausoleumi sarkofaagis koguni imelda. Iseasi, et need säilmed pole ammu enam ehtsad, aga ons ehtsus kunagi pühade säilmete oluline atribuut olnud? (Vahemärkus: kui «ehtsad» on meiegi ümbermaetud presidendi Konstantin Pätsi või Georg Lurichi luud? Ons sellel rituaali sooritamise seisukohast tähtsust?) Nõukogude sotsialism loob oma sambapühakute triumviraadi: isa — Aleksei Stahhanov* kui tööliste sümbol, ema — Praskovja Angelina kui kolhoositarite sümbol, poeg Pavlik Morozov kui ustavuse sümbol. Ehkki isa kümne mehe eest sütt kaevab ja ema kindla käega traktorit juhib, on kõige tähtsam siiski poeg kui tulevikulootus; töösäavutustest tähtsam oli ustavus süsteemile. Et ustav poeg paraku midagi toota ei suutnud, jõudiski nõukogude majandus sinna, kus me isegi nüüd oleme. Fakt, et tõeliselt Pavlik Morozovil ei olnud omanimelise müüdigagi kuigi palju pistmist, nagu takkajärele on välja uuritud, on tähtis ehk ühe isiku saatuse ja müüdi loome mehhanismi, ent mitte sotsialismimütoloogia seisukohalt.

Aga olgu peale, sotsialismimütoloogia on põhjatu ja sellesse süüvida, ei jõua iialgi lõpule. Sest samasugune müüt kui Stalini isik, mida tänapäeval hoolega hekseldatakse (oli tal ikka kuus varvast või koguni seitse?), oli ju ka näiteks prügimäe kontori kvartaliaruanne või sealihha aastane tarbimisnorm.

Päris huvitav oli lugeda Teaduste Akadeemia

* Kellele need nimed midagi ei ütle, vaadaku Eesti Nõukogude Entsüklopeediast järele.

Ajaloo Instituudi direktori Rein Helme intervjuust, et ei jätku «nn sotsialismiperioodi» uurijaid — «ükski noor inimene ei taha sihukese värgiga ennast siduda» («Sirp», 24. jaan 1992). Ühtpidi muidugi ei ole mütolooia ajaloolase, vaid pigem folkloristi uurimisobjekt, et teisalt ei jutu just sageli, et anekdoot kestaks viiskümmend aastat ja materialiseeruks nõnda kujukalt ühiskonnaelu vormina. Nn sotsialismiperiood sõna laiemas mõttes peaks ju olema noortele uurijatele kullaauk, sest ma kardan siiani, et nemad seal Läänes kõigi oma sovetoloogialainstituutide ja kõrgelt kvalifitseeritud teadlastega ei saa nõukogude režiimi toimemehhanismidest aru, nõnda nagu sipelgapesa vaatlev bioloog ei suuda samastada sipelgatega.

Niisiis me pärineme anekdoodist. Paraku ilmneb, et me ei suuda selle anekdoodiga naerdes hüvasti jätta, vaid kipume pigem valama kibedaid pisaraid. Ei olnud kerge ka Rooma kodanikul, kes hommikul ärgates märkas austatud riigimehe monumenti otsas äkki jälle uut pead. (Roomas osati elada märksa ökonoomsemalt kui tänapäeval, ei kistud monumente maha ega midagi, käed-jalad ju kõigil inimestel ühtemoodi, ja pea vahetamine ei maksa palju.) Meil on veel raskem: me lõhume kolina-mürinaga maha kogu ausamba ega suuda kokku leppida, keda või mida asemele panna.

Anekdoodi oleme heitnud prügikasti, asemele on tulemas turumajanduse müüt. Et turumajandus on Eesti Vabariigi hariliku kodaniku jaoks müüt, pole vist vaja pikemalt seletada. Sest kui see, mis meil praegu valitseb, on turumajandus, siis tuleks küll hea sõnaga meenutada kas või lagunenud sotsialismi. Olgu, lepime tõdemisega, et esialgu on turumajanduse asemel täikamajandus, et sotsialismist ei saagi ühe sammuga turgu hüpata, et küll see tõeline turg ikka kord tuleb ja asjad paika pangeb. Kannatame veel aasta, kaks, kakskümmend. See—eest tulevikus (jälle! paradüüs peabki kaugel olema!) hakkame hästi elama. Sest mujal maailmas turumajandus kuuldavasti toimib. Kül-lap toimibki, telekast igatahes paistab sedamoodi.

Meil on asjad pisut teisiti. Enne imetlesime kaubalette Soome telekast, nüüd valuutapoe akna taga. Valuutapood on nagu holograafiline televiisor, loob peaaegu käegakatsutava efekti. Ainult narr on see, kes käega katsuma läheb — see põrkab ikka vastu ekraani. Sest valuuta on enamasti koju ununenud.

Turumajanduse müüt näeb ühe EV kodaniku silma läbi välja niisugune: siis on kõigil kõhud

täis, stüüakse iga päev banaane ja suitsuvorsti (vrd: kuningas joob iga päev sularasva. . .). Kommunistid on põranda all. Pensionärid reisivad Kreekasse ja Itaaliasse. Kord viie aasta takka valitakse ajaviiteks presidenti. Lehmi joodavad farmides kompuutrid, või müüakse Taanis maha. Inimesed tänaval muudkui naeratavad üksteisele ja on viisakad.

Viis kuud riiklikku iseseisvust on seda meeldivat kujutelmata omajagu lõhknud. Videomaki ja mersu muretsemise asemel on tegemist piima ja leiva muretsemisega. Meie koogiresepti ei kinnitata enam Moskvas, ent oma koogide küpsetamiseks ei jätku meil jahu ega suhkrut. Ettore Scola võiks tulla Eestisse ja filmida siin teise osa oma tragikomöödiast «Inetud, räpased ja kurjad».

Müüt eestlase tublidusest, töökusest, arukusest jne on kokku varisenud. Aga see polnud paha müüt, see aitas nõukogude impeeriumis rahvast alles hoida. Keele ja kultuuri kaotasid venestamise surve all eelkõige need rahvad (nt Kesk-Aasias), kes hakkasid venelast *a priori* pidama kõrgema kultuuri kandjaks ja isendid häbenema. Eestlane ei häbenenud, pidas ennast teistest koguni paremaks, ja jäi nõnda kindlamini püsima.

Eespool sai öeldud, et see polnud p a h a müüt. Just nagu jaguneksid müüdid headeks ja halbadeks. Mis omakorda tähendaks, et häid müüte võib rahuliku südamega kultiveerida. Võib küll, aga seejuures endale aru andes, et tegemist on siiski müüdiga. Umbes nõnda, nagu ärritunud inimene endale sugereerib: «Ma olen rahulik, rahulik, rahulik. . .», teades ühtaegu nii seda, et ta siiski rahulik ei ole — muidu poleks ju põhjust sugereerida —, kui ka seda, et kätteõpitud suggestioon rahustab, ja sedagi, et suggestioon ei kõrvalda ärrituse põhjust, vaid niioelda võtab valu ära.

Nõnda võib mõningaid müüte vaadata rahva kollektiivse autoteraapiana, ja seda ei saa hukka mõista — eriti kui lähtuda mõnede lääne psühhiaatrite kinnitusest, et Eestis polevat ühtki normaalset inimest. Aga müüdiksi jäävad nad sellest hoolimata. Teiselt poolt ei maksa ka mingi erilise masohhismiga nimelt eesti rahva käibemüüte paljastada, eks omad müüdid ole igal rahval, ainult et tänu kauem kestnud sõnavabadusele on neid müüte mujal rohkem uuritud.

Ent siiski on eesti nüüdismütoloogial mõni, ütleksin, konstitueeriv erijoon, mida näiteks Soomes või Prantsusmaal tõenäoliselt ei kohta (kül-lap aga Lätis või Leedus, ehk isegi Poolas või Ungaris). Meie — ja sulgudes nimetatud rahvad — oleme astumas ühest müütoloogilisest süstee-

mist teise, sotsialistlikust anekdoodist turumajanduse müüti. See meenutab ehk neid aegu Rooma riigis, kus iga nurga peal kummardati ise jumalat; ime siis, kui nad mõnikord segamini läksid.

Meie soovime kõigest südamest elada majandussüsteemis, kus turumajanduse eelistele (kaubaküllus, kvaliteetne teenindus) liidetaks automaatselt «sotsialismi eelised» (poolmuidu korter, kindlustatud töökoht, tasuta haridus). «Sotsialismi eelised» panin jutumärkidesse sellepärast, et nad ei saa normaalses majandussüsteemis eksisteerida, ühe käega heldelt andes võttis riik teise käega veel rohkem tagasi. Aga vaimusilmas võime ju siiski need eelised kokku liita, see ju nõnda kena tegevus. Pärast hea imestada, miks tegelikuses midagi välja ei tule.

Sotsialismi märksõnad käibivad ikka veel meie teadvuses. Kui mitu korda on juhitud Eesti Valitsuse tähelepanu töigale, et ei maksa pilduda fraase *à la* «valitsus toidab rahvast»; see on puhtsõnetlik vormel, mis rajaneb kujutelmal valitsusest ja eriti selle esimehest kui perekonnapeast, kes peab viimase kui pereliikme toiduse ja peavarju eest hoolitsema. Tänutäheks muidugi kummardatakse ja austatakse toitjat—katjat. Aga näib, et müüti valitsusest kui rahva toitjast ei ole kerge välja tõrjuda, igatahes ütles uus peaminister Tiit Vähi oma tronikõne 30. jaanuaril taas kord, et «me peame oma rahva ära toima». Kas muutuks ehk midagi valitsuse tegevuses, kui ministrid endale meelde suudaksid jätta, et rahvas toidab neid — kui suudab ja tahab?

Veel tootmisest. Kas polnud mitte üks Eesti Komitee auväärt liige Vardo Rumessen see, kes kuulutas, et eesti rahva tulevikku näeb tema kümne lapsega taluperes? Ikka ja jälle kõneldakse uuenevast Eestist kui põllumajandusvabariigist, unustades ära tööga, et arenenud riikides on põllumajanduses ametis 3—4 protsenti rahvastikust, USAs viimastel andmetel 2 protsenti. Miks tahame meie oma tulevikku ikka vanade mallide järgi prognoosida? Selle müüdi seletus peaks olema muide tüpiliselt lihtne, see tuleb lihtsalt igapäevast alatoitlusest, mis meil juba pikemat aega valitseb, ja millest muust suudab unistada näljane inimene kui täis kõhust? Kõhu täissöömiseks aga ei näe nälgiv eestlane tõesti enam muud võimalust kui jagada maa kõigi soovijate vahel ära ja kibekähku tootma hakata. Meenub, kuidas Teise ilmasõja aastail vähemasti vene linnades isegi parkidesse kartulivagusid künti; tänases Eestis kõlavad juba üleskutsed eraldada igale pensionäriale kusagile raudtee veerde maariba (hea rongiga kohale sõi-

ta), kus siis vanainimene kasvataks endale porgandid—kapsad—kaalikad. EV viimaste aastate kogemus kõneleb ju, et kõhu saab täis ainult oma aiamaalt. Tibusid võiks ehk ka vannitoas pidada? Varianti, mis mujal kehtib — ikka seda, et 2—4 protsenti rahvast suudab ülejäänud elanikud «ära toita» ja tihti on veel probleeme üleproduktsooni (nt needsamad USA 2 protsenti jõuavad viljaga aidata koguni Venemaal) — seda varianti ei suudeta Eestile kuidagi kohaldada, see tundub nõnda uskumatu. Tuleviku nimel ikka igatühele kõblas pihku!

Muidugi, tuleb arvestada meie põllumajanduse praegust seisust, samuti seda, et USA ja teiste arenenud riikide farmides on tõesti kõikvõimalik tehnika olemas, meil aga ei jätku selle jaoks valuat jne, ent tulevikuperspektiive ei saa ometi kavandada hetkeummikust ega näljaaja—mütoloogias lähtudes. Omaoagset küllaidüllit ei saa enam tagasi.

Nõnda nagu ei saa enam kunagi tagasi ka Eesti Vabariiki aastast 1939, olgu tahtjaid pealegi. Pisut naljakas on jälgida, kuidas taastatakse kõiki neid korporatsioone ja kodutütreid, taara usu tseremooniaid ja jaamahooneid õnnistamisi. «Noorte Häälest» tehakse ühe suletõmbega «Päevaleht», külanõukogu esimehest vallavanem. Viiekuümne aasta eest võis elu ju Eestimaal päris ilus olla, ei tea, ei ole isiklikke kogemusi. Küllap ta oligi ilus — eriti viiekuümne järgnenud aasta taustal. Aga siingi valitseb suur oht muuta sõjaeelne Eesti Vabariik mingiks müütiliseks paradüümsiks, kus rikkad olid õnnelikud oma rikkuses ja vaesed oma vaesuses ja kus Konstantin Pätsi juhtimisel valitses üldine harmoonia. Eks ütle laulusalngi: «Ma tahaksin kodus olla/ kui Päts on president. . . »

Niisiis võistlevad Eesti tuleviku pärast mitugi müüti. Üks on pärit minevikust: teeme kõik nõnda, nagu kord oli, katsume olnud korrata, muidugi mõningate mõõndustega. Äratame Kalevipoja üles ja õmbleme talle jalad alla, tänapäeval tehakse ju võimatumaidki asju. Teine müüt kõneleb kiirest ja valutust hüppest Lääne turumajandusse, kõrgtehnoloogias, mida nitraatidega saastatud kartuli ja hormoone täis tuubitud liha asemel maailmaturule paisata. Olgu jumal neile müütidele armuline!

Kommunismimüüt siia teadvustunult enam ei seckku (või ei julge selle pooldajad avalikult sõna võtta?), aga alateadlikult ikkagi. Sest EV kodanik kipub tihti arutlema nõnda: *Et rohkem raha teenida, lähen tööle kooperatiivi. Aga kuidas ma saaksin jääda riigiasutuse juurde korterijärjekorda?*

Või: *Miks ei ole Eesti põhiseaduse projektis kirjas, et igal inimesel on õigus tööle, korterile?*
Või: *Mis juttu need endised funktsionäärid puhuvad, et ettevõtlikke inimesi olla mõnisteist protsentii? Andku kõigile võrdsed võimalused, küll siis näete!*

Lisaks äärmine jahmatust, et ka praegu, vabas Eestis, ei saa sugugi mitte kõik inimesed välismaale sõita — enne polnud KGB luba, nüüd pole raha; pettumus, et kaua oodatud hea elu asemel tuleb hoopis kümne küünega kokku hoidma hakata; tööta jäämise hirm — kõik see loob soodsa pinnase ka mitmete parasiitmütide tekkeks. Maa ilma asuvad seletama kõiksugu biovampirismi tõrjujad, transtsendentaalsed mediteerijad, poliitilised ennustajad, UFOmaanid. Astroloogid annavad nõu Eesti Raadios, poltergeistist pajatakse päevauudistes. Nagu kirjeldas Ave Alavainu «Rahva Hääles», saadakse mõne päevaga kätte «rahvusvahelise imearsti» tunnistus. Ja meil pole nende müütide vastu varakult sissekasvatatud immuunsust.

Ei, ei ole kerge EV kodanikul jaanuaris 1992, kui silmapiiril terendab SUUR PÄÄSTJA Eesti Kroon, kui meil on Beltsebuliks tituleeritud Veidemann ja Lunastajaks Runnel, ja Savisaar on nangunii Sarvik ja Tiit Made ihkab olla Odysseus ja küllap on tegutsemas ka tulchiid Loki ja Ivanuška-duratšok ja minugipärast ka ahjualused. Ja

kindlasti tinistab kannelt Väinämöinen, tuletades meelde noorpõlves lauldud laulu «Suur Lenin, ta oli nii üllas, nii hoolitsev, tark ja hea. . . » Mispäele Väinämöinen mõtleb hetke, tõmbab Lenini laulusalmist maha ja kirjutab asemele. . . jah, kelle nime? Eks olene hetkeseisust. Aga tegelikult on see ükspuha. Kui lapsukesed laval seisavad ja kooris kedagi ülistavad, olgu see keegi või Jeesus Kristus, hakkab mul alati pisut kõhe nagu mis tahes dressuuri vaadates. Täiskasvanule jäetakse müütide valikul vähemasti mingigi vabadus, isegi kui hästi keegi seda vabadust ära kasutada oskab.

Aga korduvalt on leidnud kinnitust ka tõik, et nõukogude võim muutis inimese tahtlikult infantiilseks, nõnda siis on meil siin Eesti Vabariigis esialgu tegemist ülekasvanud puberteetikute ühiskonnaga, kes eriti aplalt käe värviliste kuulikeste järele sirutavad, kes tunnevad rõõmu juba sellestki, et neid enam kell üheksa magama ei käsutata ja kes ahmivad endasse seni keelatud müüte, sest keelatud vili on alati magus.

Aga küllap on keelatud vilja magususki müüt, mis ükskord läbi nähakse, ja siis saadakse täiskasvanuks ja hakatakse peale juba uute müütidega, naljaaja mütoloogia asemele astub heaoluühiskonna mütoloogia, mis on märksa fantaasiarikkam. Ainult et sinna on meil veel õige mitu aastat aega.

ELAV AJALUGU

ALFRED OKSMANN
NATUKE POISIKESEIGA MEENUTADES
(Katkendeid memuaaridest)

Millist vaimujõudu nõudis elu inimestelt, kel tuli 10—15 aastat võidelda ellujäämise eest! Neil, kel vaim nõrkas, suri füüsis ja siis polnud mingit pääsu. Kas saab inimene, kel pole tühjast kõhust aimu, mõista vangielu, st vangis olemise raskust. Paljud ütlevad, et leidsid selle, kus kivi all vähk on, alles mitmendal kinniolemise aastal.

Kardan, kas minagi suudaksin kedagi selle olemise äratundmisele juhtida.

«Jah, poiss, ära imesta, et me nii elame, hoopis hullem on see, et niiviisi on üldse võimalik elada,» ütles keegi vanem mees mulle nooruses, nelikümne aastat tagasi! On nüüd kõik teisiti?

Neist inimestest, kes viidi ära 40ndatel, jäi järele vähe. Kuid ajal, mil mina olin, oli aeg hilisem ja seetõttu ka meile, vangidele, armulisem. Julgen arvata, et need üle 60 mehed, kes 1952. aasta augusti keskel viidi tapiga Uuralitesse läbi Solikamski Nõropi laagri Nizva laagripunkti, tulid kõik Eestimaa-le tagasi. Tapp ise oli terve ešelon, mitusada eesti meest ja naist, kes olid määratud suure impeeriumi palgata tööjõuks — orjaks.

Püüan kõike meenutada, nii nagu poisikesena nägin, ja jutustan sellest elust, mis meeles, mingit lisamaterjali kasutamata.

Pardi tänava pood Tondil ei ennustanud midagi halba, kui õhtul töölt tulles sinna sisse astusin, et õhtusöögiks üht-teist osta. Äkki märkasin järjekorras tädi. Lobisesime natuke lõbusalt, ta lubas minu ostud ka ära teha ja ma kiirustasin minema. Üsna Pardi tänava lõpus — mis tänav see oli: kitsas maariba kahe plangu vahel, kus kaks inimest teineteisest parajasti mööda mahtusid! — tulid mulle otsejoones vastu kaks meest, teed andmata ja mulle teravalt otsa vaadates. Isegi ei mõistnud, miks või kust kohast, aga ühe hetkega käis südamest pahaendeline värin läbi. Juba seisid nad mu ees ja vahtisid mind jultunud pilgul. Üks meestest küsis järsult: «Kas teie olete. . . ?»

«Jah,» vastasin.

«Kuhu lähete?» — «Tädi poole. . . ma elan seal ajutiselt.» — «Lähme!» Minna polnud palju, nii umbes sada viiskümmend meetrit.

Jah, oleksin ma järjekorda seisma jäänud. . . või vähemal: 5—6 minutit juttu jorutanud. . . Kes teab, kuidas siis kõik oleks olnud. Ma oleksin juba linnast sääred teinud, sest mõned päeval tagasi kuul-

sin oma, nüüd endistelt grupikaaslastelt, et neid kutsuti julgeolekusse ja päriti seda ja teist, et miks ma komnoor pole ja üldse meelust. Ma ootasin töölt lõpparvet, sest kuhu sa ilma ühegi rublata lähed? Kuid kes teab, mida ma oleksin sel õhtul otustanud, teada saades, et juba käidi mul järele. . .

Tädi pool öeldi, et olen arreteeritud ja kästi puhas pesu kaasa võtta. Taskud otsiti läbi. Tädi mees oli näost valge, käis toas ringi, nagu tahtnuks midagi öelda, kuid ahmis vaid õhku. Ei mäleta, et ma ise oleksin midagi rääkinud. Kui olin «valmis», tõmbas üks meestest, noorem ja eestlane, pintsaku alt nagaani välja, relv oli minu poole suunatud, nägin selgelt auku torus.

Patarei! Vangimaja. Kuulnud olin. Kus see asub, milline välja näeb? Nüüd siis pakuti välja. . . Suur hall kivimürakas, külm ja võõrastav, kuid, nii naljakas kui see ka pole, lugupidamist äratav.

Massiivsed ukсед, helistati. Ootasime. Avanes tilluke vaateaken. Luku ragin, väike uks suures värvavas avati. Dokumentide kontroll ja mind kaman-dati sisse. Välisuksest sisenesime suurde ja kõrgesse eeskotta ja jäime raudsõrestikuga ukse ette seis-ma. Jälle helistati, keegi tuli avama, talle torgati mingi paber sõrestikust läbi. Loeti, uuriti, avati uks ja edasi. Möödusime mingist suurest putkast või ruumist, kus meiepoolne sein oli poolenisti aken. Ruumis istus paar ohvitseri. Uks. Jälle lukuragin. Koridor, mille ühes seinas olid ukсед. Kästi seisma jääda. Vaatan ust, mille kohal «Boks nr 1». Valvur avas ukse ja sisenesin. Kõle kiviseinte ja —põrandaga suur ruum, trellitud aken vaatega vangla sisehoovi. Sinna mind jäeti. Aeg venis, väljas oli pime, veebruari õhtu. Olin üsna tükk aega seinast seina kõndinud, aknast vahtinud. Mäletan, et sammusin otse akna ette ja vaatasin tükk aega Patarei tühja ja elutusse õue, sisehoovi. Kivid põrandaks, kiviseinad, puhas ja vaikne, aga elutu. Püüdsin oma tühja aju elustada, ergutada, fantaseerida. . . tühi vaev, lollus. . . nagu puuga pähe saanud, ei midagi — täielik tühjus. Elasin nagu ebamäärases ajas ja ruumis. Tegelikult oli kõik konkreetne ja materiaalne. Ainult minu segi aetud hingeelu tekitas sellise ebamäärase tunde. Äkki ragises võti ukseks ja uks avanes, sisse astus uljal sammul ja naerul näol noormees. Oli uks jälle kinni prantsatanud, küsis ta vene keeles: «Mis eest sind siia tiriti?» Kehitasin õlgu.

«Kuidas? Ei tea!»

«Ei tea, noh. . . tulid tänaval vastu ja olengi siin.»

«Pätsasid?»

«Mõtled virutamist?»

«Kuule, oled sa midagi öelnud pahasti, või laulnud?»

«Komsomoli ei läinud, sellepärast natuke jama oli, aga rohkem ei tea. . . »

«Selge,» ei lasknud ta mul lõpetada. «Poliitiline.»

Ainus mõte ja ootus, mis mind sellest kõigest päästa võis, oli jalutuskäik WCsse peale lõunat. Ja ootasin. . . Küsisin meestelt, et ei tea, kas ehk lõuna juba. . . Oo jaa. . . varsti, varsti peab. . . Mina soovisin kohe, vähemalt kiiremini. . . Seisin ukse all, kõrv kikkis, ei vähimatki heli kuskil. Mu sisemuses pole gaaside vaibumisest mingit tundemärki. Väljateed need ka ei leidnud, aina tormasid mööda soolikaid torisedes ringi. Igasugune vestlushimu oli läinud, kogu tahtejõud keskendus väljakannatamisele. Aeg venis õudselt, lausa seisis. Ainult minu sees miski ei seisnud, vaid pikkamööda, kuid seda hüllemalt kogus end. Teised vestlesid, naersid, mina passisin ukse all ja tundsin, kuidas mu olukord halvenes. . . nagu kraabiks miski mind seestpoolt. Higi pressib näole, kaelale, seljale. Pilk peatus järjest paraskil, pea oli tühi, kuid ületamatu häbitunne käskis paigal seista. Viimaks ometi nagu keegi kobistaks koridoris, oli kuulda häälekuma. Kas tõesti! Aega võttis veel, kuni meie luuk avati. Mehed valgusid pikkamööda siia poole. Minul aga polnud vähematki isu, ma cernaldusin luugi juurest. Aeg venis. Näis lõputu pikana supijagamine, mehed lausa venitasid oma supiluristamisega. . . veel teine. . . mina aga oleksin tahtnud appi hüüda — iga kord, kui keegi nagu noaga kraapis mu soolikaid, higi nirises mööda kaela seljale, särk kleepus naha külge, jõud ja kannatus tundusid lõppevat, lihtsalt ei jõua. . . Kausid juba ammu antud, kuid võti ukse ei ragise. Seisan ukse all esimesena. Ootan. Ma ei tajunud midagi peale hirmu valu ees ja ootuse, et. . . Kõik muu oli must pimedus mu ümber. Kas jõuan kannatada . . . ainus mõte. Higi aina voolas, käed olid nagu vette kastetud. Viimaks! Massiivne raudüks avanes, väljusime. Valvur veel luges. Oh õudust. . . Korr-korr. . . Ai-ai!!! tardun paigale. Silmist lööb sädemeid. Liigume, kas jõuan või lõhkeb. . . WC uks paisis, aga meie peame rahulikult sammuma. Eesruum. . . jooksen. Käigult nõõbin püksid lahti. . . Nagu kükitasin, purskas kõik ühekorraga. Valmis! Milline õndsus, sulen silmad, nagu mahe suvetuul voolas mööda ihu alla. Keha lõtvus, vabanen vaevast. Vabanemise nauding, ihu vabanemine valust. . . Seletamatu! Samas tunnen, nagu vaataks mind keegi. Nad ootavad, vahetus, ka neil on häda. . .

Kui inimesed on nii kokkusurutult sunnitud ela-

ma, siis ka nende intiimasjad saavad kõigi omaks. Paberit jaotati paar-kolm tükki igale. Kuid oli neid, kes paberi asemel vett kasutasid. Muidugi käis see kõigi silme all. Oli mehi, kes ei teinud kommenteerimisest väljagi: «Kuule, kuidas küll võid. . . ebamugav ju, külm ja märg. . . » Naeratades vastati: «Vastupidi, mõnus, karastab, alati puhas. . . Harjud ära, ei oska teisiti tahtagi.» Nõnda see oli: kes pühkis paberiga, kes pesi voolava külma veega. Kes sai oma asja ühele poole, need vestlesid eesruumis suure mõnuga sigaretti suitsetades. Parask käis meestega kaasas. Väike sorts puhast vett paraskisse ja tagasi. WC-s käimisega ei kiirustatud, iga mees jõudis oma asjaga hakkama saada. Selle käimise toimingu juurde kuulus ka morse. Selleks kasutati veetorusid ja huvitav, et meil leidis poiss, kes seda tööd oskas, ja alati leidis ka vastaja. Imeselt oli klõbin kuulda. Nii saime teada, kes vastas, kui palju seal mehi jne. Vahel isegi hoiatati nimeliselt «lehma» eest.

Nüüd mõnedest juhtumitest, kuidas me kambri oma aega veetsime söögivahest söögivaheni. Üheks ajaviiteks oli lusikamäng. See mäng oli vist välja mõeldud inimese tähelepanuvõime ja intellekti kontrolliks. Mäletan, jaamaülem ütitas pikali naril lesides: «Nüüd ma saan aru. . . alles nüüd. . . miks see teine ka teki all on!» Asi käib nii: uus mees palutakse lusikamängule. Mäng nõuab, et ta peab üle pea teki all olema. Keegi vanadest poeb talle kaisu koos lusikaga, kuid nii, et uus lusikat ei näe. Trobikond mehi, mängijaid, asub nende peade ümber, kõigil lusikad käes, ja mäng algab: tulija saab lusikaga laksu vastu pead (läbi teki), mis peaks kellegi ümberolija poolt löödud olema, ja tulija kohus on ära arvata, kes löi. Arvab ta õigesti, peab lööja magaja välja vahetama. Ei arva aga, peab lakse seni saama, kuni õige lööja ära arvab, või halastavad lööjad. Nagu aru saime, ei saanud jaamaülem äraarvamisega hakkama. Trikk oli selles, et lööjaks oli kogu aeg tekialne kaaslane, tegi seda, kuni löödav aru sai või teisel tast hale hakkas. Meie kambri valemängija oli peenike pois: löi parema käega üle oma pea nii kiirelt ja sundimatult ning mängis seejuures süütult kaasolijat nii vaimukalt ja siiralt, et partneril ei tekkinud vähimatki kahtlusetunnet. Tavaliselt esimesed laksud läksid rahumeelselt. Laks, ja enne kui löödav jõuab teki üle pea krabada, lükatakse talle mitu lusikat nina alla, rõõmu ja parastavate hüüete saatel.

«Sina,» arvab kannataja. «Eksid, vennas,» karjutakse läbisegi. Enne kui kannataja jõuab ise midagi taibata, peremchetseb keegi: «Lase teki all. . . » ja tekk tõmmatakse üle pea. Jälle laks. Ja uuesti ei arvanud ta ära. Jälle ja jälle. . . ja ikka mitte tuhkagi. . . Pea oli juba hellavõitu.

«Sina!!»

«Ei.»

«Valetate!»

«Aumeeste mäng. . . mina ei löönud,» kinnitavad kõik kooris.

«Sina!!!»

«Ei arvanud ära!»

«Ma ei mängi enam!»

«Pea teki alla! Või tema ei mängi.» Laksti. Enne kui jõuti tekk korralikult peale tõmmata.

«Sina,» kurvalt, kustuva lootusega.

«Ei!» rõkkav naer.

Kintsumäng (meie nimetasime lihtsalt p. . . mänguks).

See oli täitsa aus mäng, kuid natuke valus. Mäng ise käis nii: pingile või toolile pandi kasukas või mõni pehme paks ese. Sirgete põlvedega kummardas «ohver» näoga pingile, kattes põsed kätega. Lataki! Anti vastu kintsu. Nagu vibust viskus mees püsti. Kõigil ümberolijail võidurõõmsalt ülestõstetud põial ees ja vahtisid ühtemoodi vastu. «Sina!» — «Kummarda, kummarda. . .» Taas viskus mees püsti: «Sina.» Üldine rõkkav naer. «No kurat. . .» Ei aidanud midagi, tuli taas kummarduda pingi kohale. Tormakas mees viskus nõnda üsna mitu korda, enne kui pääses. Kes omateada targem oli, püüdis lööjate silmis või näoilmes ära tabada midagi, kas või kõige väiksemat muutust. Vahest läks täppi. Tegelikult võttis mitu päeva aega, enne kui mõistma hakkasid. Esialgu ainus resultaat — kõigil suur lilla laik kintsul. Hiljem ütlesid pead tõstmata: «Juss.» Kes ka sõna lausumata kuuletus. Asi on selles, et igal mehel oli oma löök nagu häälg. Said nagu kumminuiaga: lühike lihast läbilõikav sähvatus — Juss; valus tõmme kintsu mööda — Ants; kiire lühike valus puudutus — Buda; nagu lumelabidaga lajatus — Juri. Igal mehel oma käekiri. Õppisid selle lugemise ära, polnud nagu tahmistki mängida. Algul oli hasart suur, plaksud ja hõisked käisid vaata et paar tundi.

Nüüd paarist mängust, mis tegelikult mängud polnudki. Iga mängu jaoks olid omad mehed, kes huvi ja põnevust tasemel hoidsid, ülejäänud olid lihtsalt aktiivsed kaasamängijad. Aga iga hea mängu jaoks oli neid tingimata vaja.

Me juba teame, et üldkamber on risküliku taoline ruum ja mitu meetrit pikk. Ei istu ju inimene päev otsa paigal ega loe ainult raamatut ja rääkida pole ka lõpmata midagi. Inimene tahab lihtsalt liikuda, lihaseid sirutada. Ja nii leidis pidevalt liikujaid ukse juurest akna alla ja tagasi. Üks pikk ja sale keskealine mees armastas pikalt jalutada. Nii pikalt nagu mitte keegi teine. Võib-olla oli tal sel-

leks vajadus ja nii tundis end paremini. Või oli see tal ainus võimalus end säästa? Kes teab? Kuid ta oli ka puhtust ja korralikkust hindav mees. Alati oli ta puhas ja siikk. Millegipärast hakkas üks noor poiss mulle silma. Ta istus liikumatult nagu muumia ja, nagu mulle näis, jälgis ta jalutavat meest, seiras teda märkamatuks. Ma ei mõistnud midagi, sest oli teisisi omaette istujaid. Jalutaja mees peatus äkki seinal rippuvate riiete ees. Vaatas hetke teraselt, ta nägi oma pintsakut tolmu või tolmukübemekest, puhus rietele või löi käega paar sopsu, nagu seda tehakse ebeme cemaldamiseks, ja jalutas edasi. See metsavend ja jahimees kummardas, võttis midagi põrandalt ja viskas selle pintsakule, kui mees oli tema poole seljaga, ning tardus taas mõtetesse. Mitmed istujad kindlasti nägid, nagu minagi, keegi aga ei teinud vähematki märkama. Mees kõndis paar korda edasi-tagasi, korraga märkas, et pintsak jälle tolmune, sopsutas näppudega tolmu maha ja läks edasi. Peale mõningat kõndimist märkas ta taas tolmu oma riitel. Ta seisatas, vaatas mitu sekundit liikumatult oma pintsakut, nagu sügavalt millegi üle aru pidades. Me mõistsime, mis mehe peas toimus. Keegi nagu midagi ei näinud, iga mees istus nagu oskas, omaette. Lõpuks pühkis ta pintsaku puhtaks ja sammus, nagu enne, uakse poole. Poolel teel keeras ta järsku ringi, nagu tahtes kedagi tabada. Rahu oli nii suur, et isegi tema ootamatu tegevus jäi kõigi poolt tähele panemata. Ta seisis hetke liikumatult ja tont teab, mida võis ta mõelda, ja jalutas siis rahus edasi, nagu poleks mitte midagi olnud. Nii see mäng lõppes!

Kord käis mõne mehe vahel kõva vestlus muusikast ja pillimängust, vist viiulist. Keegi keskealine mees kiitles, kui hästi ta mängib ja milliseid lugusid kõiki. . . Ta vestles fanaatilise innuga, kuidas ta külapidudel ja pulmades õõ läbi, vahel ka tukkudes tantsuks lugusid mänginud; ta võivat kinnisilmi mängida, nii palju kui tahetakse. Kuulasime troppis rääkijate ümber, keegi meist ei osanud i-d ega a-d lausuda. Kiitleja mehe sise-musest õhkus väljapoole mingit sära, mis paistis ta silmist, põskedelt. Ta oli vaimustav, ta oli oma sõiduvees. Keegi mees lausus pillimehe jutu vahele ülimalt tõsiselt ja rahulikult: «See pole midagi, mina mängin seda kõike samuti. . . Aga sa mängi parem sellel luuvarrel üks lugu ja ma ütlen sulle, mida sa mängid.»

«No ega ei ütle. . .» tuli vaikne kahtlustav vastus.

«Üten,» kõlas kindlal häälel. Mäletan, et kord uskusin ühte, siis kohe teist. . . Nii kindlad olid mehed endas. Mängija mees võttis sõna lausumata luua seina äärest paraski kõrvalt, mõtles hetke ja nagu süvenes millessegi, siis hakkas ta käsi sujuvalt ja pehmelt imitcerima poogna liikumist. Meie

ülejäanud vaatasime vaikselt seda hääl. Mängu, kuid hinges nagu kriipis miski. Ma mõtlesin, et küll peab vaataja mees spets olema, et ära tunda esitatav mängulugu. Ta jälgis teraselt teise mängu. Vahel väljendus ta näol suur tähelepanu, siis nagu leebus või üllatus ja kohe imestus, kahevahelolek. . . Kui mängija lõpetas, jäid ta silmad teist küsivalt vaatama. Kuulaja mees tegi mõtlikul ilmel käega kergelt läbi õhu paar kumerat kaart: «Vaata, võta seda algust korra. . .» Teine võttis. «Nüüd võta lõpust. . . ja–jah, sealt jah. . . Kuule! Klapib. . . Võta veel korraks päris lõpust. . . nii–nii, kena on. . . Käes!» teatas ta võidukalt.

«Kas tõesti?! Ütle siis, mida mängisin?» nõudis ta natuke nagu solvunult, ise seda häbenedes. Hetkeline vaikus täis lootusepinget. Kuulaja mees nagu tahtis öelda, kuid nimme ei lasknud sõna suust. Mul vilksatas peas mõte, et kardab öelda, äkki eksib. Mängija mees põles uudishimust, kas teine arvab ära või piinleb veel teadmatuses. Nii nad vahtisid teineteist, silmad täis kirgi, järsku pahvatas kuulaja mees: «Lolli mängisid.»

«Mis asja. . .» ei mõistnud kohe teine mees.

«Lolli, kurat. . . lolli. . .» Nagu tagus teist kakkaga lagipähe.

«Ma mängisin. . .» Vist tahtis ta öelda, mida ta tegelikult mängis, keeras siis ringi, löi käega ja istus oma narile. Ülekohus võidutses. Vali naer käis

mööda kambrist. Sel hetkel meie (ei tea, mida mängija tundis) olime unustanud oma reaalse elu ja koha, kus viibisime. Me olime etenduse nautijad, meid oli vallutanud ülevus ise ja me lihtsalt olime selles.

Veel üks mänguline lugu vahelduseks — leiva söömine.

Jutt läks kuidagi nii, et keegi ütles: «Ega ikka ei söö 600 sammu (normaalne kõndimine) jooksul pätsi leiba (vangi päevanorm vist 600 g).» Teine vastu: «Nalja asi! No mis see tükk siis ära pole. Mõttele ise, 600 sammu! Kugistan, kuradi, 300ga ära. . .» Läks söömiseks. Paar esimest suutäit läksid nobedasti, tundus, et sööja võib võitagi. Kuid mis edasi, seda hullemaks lugu läks. Esiteks hamustas mees liiga palju leiba suhu ja nüüd püüdis ta mis jaksas: mälus ja mälus, aga leiba alla neelata ei suutnud. Tuli välja — suu kuiv, organism sülge nii ruttu ei eritanud, kui nüüd vaja oleks. Ega teda ükski lastud käia, muidu oleks veel jalutama hakanud. Kokkulepitud kiirusel jalutas teine mees ta kõrval ja meetrid kahanesisid ja kahanesisid halastamatult. Sööja loobus peale 400 sammu! «Poleks uskunud, et seda tükikest ei jõua 600 sammuga ära süüa,» lõpetas ta löödult.

VAATENURK

ASTRID REINLA
Raisakassid ründavad Toompeat

MIHKEL MUTT. PINGVIIN JA RAISAKASS.
Tallinn, «Kupar», 1992. 96 lk.

Üks hea inimene ütles, et Mihkel Mutt uus romaan polevat suurem asi — nii naivseid inimesi nagu peategelane Eff polevat üldse olemas. Pärast seda mõtlesin tükk aega, kas mina olen olemas või ei, sest paraku on mind Eesti Vabariigis mitugi korda tabanud umbes samad tundmused kui Effi. Aga olgu, elu ei maksa kirjandusega segi ajada.

Mihkel Mutt on oma seekordse romaani peategelaseks valinud õigupoolest õnnetu inimese, keda varsti enam olemas ei ole — haritlase. Ei ole sugugi juhus, et Eff töötuna linnas ringi jalutab. Maja-

valitsusest vallandatuna kõnnib Eff mööda Tallinna ja mõtiskleb, kuidas alustada uut elu peatselt saabus Eesti Vabariigis. Romaani lõpulehekülgedel pole ta seda ikka veel alustanud, küllap ei alustagi. Sest kes alustasid, need alustasid juba tükk aega varem ja on nüüd ninapidi riigipirukas kinni. Haritlane Eff on järjekordselt hiljaks jäänud. Kes tal käsis haritlane olla!

Esialgupoistab see töötu elu päris mõnus — Eff sööb päeva jooksul ära kuus hamburgerit (mille hind jalutuskäigu ajal tõuseb 1.50–lt 4.90–ni), ostab rahuliku südamega ajalehti ja tal jätkub koguni kaastunnet inimestele, kes peavad kahekümnenda sajandi lõpul oma sokke nõeluma. Eff ei ole veel jõudnud kogeda, et varsti ei jaks tema sugune sokkõnelumise lõngagi osta, sokkidest rääkimata.

Aga Mihkel Mutt ei ole kirjutanud romaani ometi mitte sokkidest, vaid Eesti Vabariigi tulekust, mis on küllap kaks hoopis ise asja. Romaanis

esineb saabus Eesti Vabariik kümme-konna tegelasega, kellega Eff kohtub ja kes kõik on leidnud endale mõnusa ökoloogilise niši. Igaüks neist — usutegelasest mafioosodeni — on kõvasti rakkes, kihutab välismaa vahet ja tunneb ennast nagu kala vees. Kes muud ei mõista, avaldab Esseni tapamaja abiga oma haikusid, ehkki selle eest kõva raha ei maksta.

On Mutt ehk ülearu irooniline, nähes lähenevat vabariiki läbi mustade prillide? Pigem ehk liiga leebe, igatahes ei lase ta Effile vastu tulla ühelgi parlamendisaadikul, valitsuse liikmel või ärilail; romaani rikkaim tegelane, kooperaator Dušman teenib kuus kaheksateist tuhat, no selle raha eest ei saanud isegi romaani kirjutamise ajal mersut ega midagi. Kui Heino Kiige Arve Jomm vestleb muhedasti Heinz Valguga, siis Eff ei tunne isiklikult isegi mitte Rein Veidemanni. Aga kust peakski Effi-sugune vend ülemkihti tundma õppima? Tema tagasihoidliku isiku kaudu annab autor läbilõike keskklasse elust; kas on see just *uper-middle* nagu Galsworthy, on omaette küsimus. Eestil lähed ju ka veel paarsada aastat, et Inglismaaks saada, ingliskeelsetest peldikusiltidest hoolimata.

Kes veel peale Muti pidanuks selle romaani kirjutama? Humoristidest pole meil iial puudu olnud, satiirikuist küll. (Humoristi ja satiiriku vahe on see, et humorist ajab lugeja naerma, satiirik aga nutma.) Mihkel Mutt on üks väheseid satiirikuist, kes meil pikka proosat harrastanud ja juba ENSV's eeltrenni teinud. Nüüd on tal vabadus öelda, mis ta ühiskonnast arvab. Loodetavasti saab ta lugejailt pikki vihaseid kirju, kus tõestatakse, et tegelikult tuli Eesti Vabariik hoopis teisiti. Võibolla viskab mõni patrioot tal kiviga kõogiakna katki; tõesti, satiirikud peaksid elama vähemalt viiendal korral.

Aga mis hoopis tõenäolisem — «Estkomplexim» premeerib autorit tsentneri pingviinjäätisega, on ju Mihkel Mutt nimetatud jäätise koguni romaanipealkirja ülendanud ja teinud temast uue Eesti Vabariigi sümboli. «Siis kui kogu Kaubamajast saab osta ainult suveniire ja terve Kaubahall on muudetud «Pingviini» jäätisekohvikuks ja mõlemat saab kah ainult valuuta eest — siis on ülemineku-aeg möödunud ja uus Eesti Vabariik võidakse välja kuulutada,» arutab Eff. Mis näitab küll, et majandusteemadel ei pruugiks üks vähik ülearu julgusti ennustada — nimelt on Vabariik juba käes, aga pingviini saab ikka veel ka rublade eest. Mis Kaubamajasse või -halli puutub, siis neid külastasin ma viimati ENSV ajal ega ole seetõttu võimeline Effi prognoosi õigsust hindama.

Pingviini kui väliskapitali sümboliga võib lugeja veel soostuda, on ju pingviin kena puhas loomakene ja tema jäätiski lõhnab maasika või banaani

kombe. Eks ole embleemi valides ometi ka reklaamipsühholoogiat arvestatud; pingviin — see on midagi leebe, heastidamlikku ja tasakaalukat. Hullemini peaks mõjuma kodueestlaste võrdlus raisakassiga. «Eff avastas korraga, et inimesed on läinud sama nägu kui kassid prügikastide ümber. Nagu raisakiisud, kes elasid suurte majade keldrites ja luusisid hoovides. Ka inimeste pilkudes oli häbematus ja ettevaatlikkust, lootust ja julmust. Ka inimesed tahtsid saada, et edasi elada.»

Mis juhtub siis, kui raisakass ja pingviin kohtuvad, seda tuleks õigupoolest küsida loomapsühholoogilt. Karta on, et mitte midagi head. Mihkel Mutt lahendab probleemi hõlpsasti, kirjeldades romaani lõpul Pingviini ja Raisakassi tantsu, kusjuures Kass ajab käe Pingviini kleidi alla; hetk hiljem selgub küll, et see on ainult viinauimas Effi nägemus, aga Pingviini süütuse pärast hakkab hirm ikkagi.

Ent miks peaks Pingviini võimalik kurb saatus mulle muret tegema, kui südamelähedasem on hoopis prügikastikassi elukäik? Kassikujund on Mutil ilusti valitud, iseasi, et võrdlus Tallinna elanikega võib neid, st kasse, pisut solvata; õnneks ei oska nad, st kassid, lugeda nägu seadki, kes samuti võiksid inimesi õigusega põlata.

Kirjanduslikest paralleelidest meenub Lao She «Kasslinna saatus», mis oli samuti kurb raamat, ja Juhan Smuuli «Pingviinide elu». Aga Smuuli ei tohi korralik inimene meenutada, ning lõppude lõpuks on loomaallegooriad üks vanemaid kirjandusžanre ja igapähele kasutamiseks vaba.

Mihkel Muti romaanil vedas — ta jõudis lugeja kätte hirmuäratavalt kiiresti (Eesti Vabariigi oludes muidugi). Lõpudaatum (september 1991) näitab, et tegemist on ikkagi võrdlemisi värske sündmusega ja lihtlugejagi pole tõenäoliselt unustanud, kuidas maitset hamburger või mis mõnu oli osta ajalehte. Ka on Mihkel Mutt esimene, kes päevakajalise pamfleti kõvade kaante vahele saanud; võimalik, et tulevikus hakatakse «Pingviinile ja raisakassile» viitama nii, nagu praegu Tammsaare «Tõe ja õiguse» IV osale; taas üks tõend, et tragöödia kordub farsina.

Igatahes on Mihkel Mutt talle omase elegantse irooniaga talletanud tüki Eesti ajalugu, ja kui see meile ei meeldi, ei saa süüdistada kedagi peale iseenda. Oleks paremad ajad, tohiks koguni loota, et teos põhjustab väikese skandaali, aga majanduskaose päevil on see vist asjatu lootus. Jääme siis ootama Muti järgmist romaani — egas autor ilmaasjata vahepeal EV Välisministeeriumis ei töötanud. Kui Eff oma nime suurde poliitikasse pistab, saab nalja kindlasti veelgi rohkem.

ABEE PRÉVOST. MANON LESCAUT. Prantsuse k. tlk. S. Keevallik. Eess.: L. Lees. «Europeia»—«Perioodika», Tallinn, 1991. 160 lk.

Kirjandusklassika väljaandmisel ei ole retseptiooniküsimus humanitaarkultuuri edendamise seisukohast kuigi oluline, vähemalt ideaalsel tasandil mitte. Et eestikeelne humanitaarkultuur lüldse hingitseda saaks, selleks peab eesti keelde tõlgitama nii palju klassikat kui võimalik, ja veel palju rohkemgi. Vähegi ainkaaleplikult mõeldes, nagu see igale filoloogile omane peaks olema, saab iga uus sellelaadne üllitis esile kutsuda üksnes siiraid vaimustusepuhanguid. Mis puudutab konkreetset abee Prévost' romaani ilmumist, siis võidakse ehk vaid küsida, miks otsustati välja anda just see uustõlge, samal ajal kui sellest ja teisest ja kolmandast üliväga olulisest teosest pole ühtegi eestindust. Aga üleüldise tänuikkuse taustal hääbub seegi nurin, liiati kui arvestada, et esimene tõlge ilmus kärbetega.

«Europeia» väljaandjad on endidki kuulutanud lähtuvat seisukohast, «et raamatute väljaandmisel ja tiražeerimisel prevaleerigu pedagoogiline ning rahvaalgustuslik aspekt». «Manon Lescaut» lugejale meenutuseks kirjutatud saatesõna virgutab siiski aru pidama sellegi üle, mis tunnetega tänapäeva eesti lugeja seda raamatut lugeda võiks. Saatesõna uskudes on «Europeia» seisukohal, et teos ka tänapäeval vahetut kunstielamust pakub ning «eesti lugejat endiselt vaimustab» kui «kõigi aegade loetavaim armastusromaan».

See, kas klassikat võetakse vastu vahetu kunstilise elamusena või kuidagi teisiti ja «teadlikumalt», lähtudes kultuuriruumist, mis ümbrises teost esmakordsel ilmumisel, sõltub eeskätt muidugi konkreetsest lugejast. Kirjanduslooliselt erudeeritud lugeja on võimeline nautima ka teksti, mis uue aja laiemale publikule vahetut elamust pakkuda ei suuda, saades kunstilise elamuse n-ö kirjandusloolise elamuse kaudu.

Palju oleneb paraku ka konkreetsest teosest. Mõni klassikaline pärl, mis põhjustab ilmusdes tohutu sensatsiooni ning vallandab terve uue voolu, võib tagantjärei kogupildis näida üsna mannetu. (Küllap mäletab igaüks kooli kirjanduskursusestki, missugune suursündmus oli Hugo «Hernani» esietendus — aga paljukene on neid, keda see teos tänapäeval tõsiselt kõita suudab?) Mõnda raamatut ei suuda aga ei aeg ega järgnevad jäljendajad ammen-dada ega ületada. (Toodagu siin näiteks kas või Hiioobi raamat, mis juba üle kahe tuhande aasta lugejaid üllatada suudab.)

Kindlasti on retseptiooni kujunemisel oma osa ka konkreetsetel aegadel, sellel, kuidas suhtuvad

teineteisesse teose ilmumisaeg ning tema uustrüki või tõlkimise aeg. Mõned ajajärgud satuvad omavahel resonantsi, teised mitte.

Oleks igatahes huvitav teada, kas «Manon Lescaut» tõesti vaimustab tänapäeva eesti lugejat armastusromaanina. Aastaid tagasi tõlkisin veidi nooremalt tippteost, de Laclós' «Ohtlikke suhteid», ning olin kogu tõlkimise aja üllatunud, kui «tänapäevane» see romaan ka n-ö vahetu elamuse andmisel suudab olla. Võrdlesin teda tookord mõttes just «Manon Lescaut'ga» ning mulle näis, et «Ohtlikud suhted» resonanceerivad igati tänapäeva kirjandusliku maitsega ka kultuuriloo väliselt, aga «Manon Lescaut» esindab kirjandussuunda, mis tänapäeval vahetut elamust pakkuvat resonantsi ei teki. Küllap oli niisugune vastandamine omajagu subjektiivne, sest üks igale tõlkijale ole «oma laps» eriti armas. Aga ehk on sel muljel ka mingit objektiivsemat alust.

Kirjandusloos annab «Manon Lescaut'le» erilise väärtuse asjaolu, et ta ilmus 1731. aastal, see tähendab kümmekond aastat enne Richardsoni «Pamelat», 30 aastat enne Rousseau «Uut Heloise'i», rohkem kui 40 aastat enne Goethe «Noore Wertheri kannatusi» ja mõelda vaid kui kaua enne Chateaubriand'i «Renéd». Ajal, mil prantsuse kirjanduses valitses veel klassitsistlik maitse ning maad olid võtnud ratsionalistlikud valgustusidhood, pakkus see raamat lugejale eelaimusi sentimentaalsest ning romantilistest ideaalidest.

Kultuuriloolased oskaksid kindlasti täpsemalt selgitada, kui kõrgelt tänapäeval sentimentaalseid ning romantilisi tendentse hinnatakse. Asjatundmatule näib, et meie senine suhe kaunitesse tunnetesse on olnud üsna jahedalt üleolev, et mitte öelda küüniline. Skeptikuna kaldun ka arvama, et seda laadi armastusromaan on abee Prévost'le järgnenud sajandite jooksul nii risti ja põiki läbi kirjutatud ja tühjaks nõrutatud, et hilisemas kirjanduses leidub näiteid, mis «Manon Lescaut'» ületavad ja on tänapäeva lugejale meelepärased. Usutavasti raskendab «Manon Lescaut'» ning hilisemate pärisemataalsete teoste vastuvõttu eesti lugejate hulgas seegi tõsiasi, et meie enda kultuuriloos puudub vastav kõrgkirjandus. Vaga Jenoveeva tõlkelugusid on paraku väga raske hinnata väljaspool kultuurilugu.

Ühesõnaga, sõندان arvata, et «Manon Lescaut» ei vaimusta tänapäeva eesti lugejat kui armastusromaan. (Pigem võiksid meie tärkavas klassisühiskonnas elevust tekitada romaanis leiduvad vihjed tollastele seisuslikele erinevustele ning sotsiaalsetele arusaamadele.) Seda suurem kiitus muidugi väljaandjatele ja tõlkijale, kes niisuguse asja on ette võtnud. Jääb vaid loota, et edaspidigi leidub idealiste, kel jätkub visadust ja osavust tõlkida ning kirjastada ka «kuiva» klassikat, millest majanduslikku tulu pole tõusmas. Nagu «Europeia» reklaa-

mist «Õnneliku printsi» järel lugeda võis, ongi loota varsti Montesquieu «Pärsia kirju». See annab alust edasi fantaseerida. Kui püsida 18. sajandi prantsuse kirjanduses, siis selle algupoolelt oleks kindlasti väga vapper välja anda Lesage'i «Gil Blas». Aga kõige suurem tühik haigutab siiski sajandi lõpupoolel selles paigas, kus peaksid olema Rousseau eestindused. Eriti põnev oleks, kui «Uuele Heloise'ile» ja H. Roosi 1930. aastast pärinevale «Émile'i» tutvustusele lisaks üritataks tõlkida ning välja anda ka «Pihitumisi». Kuni kõikvõimalikud eneseanalüüsi ja enesetäiustamise teooriad meie meeli köidavad, võiks see teos koguni laiemas lugejaskonnas huvi äratada.

18. sajandi prantsuse kirjandus on muidugi nii rikas ja selle eestikeelne esindatus nii nigel, et materjali puudust ühelgi klassikalembes kirjastajal ega tõlkijal karta ei ole, isegi kui piirduks ainult selle sajandi ja ainult prantsuse kirjandusega. (Ilukirjanduse mail püsijatel pole loodetavasti karta ka koduse vennatapusõja puhkemist, mis filosoofiliste tekstide tõlkijaid viimastel aastatel 18. sajandist võib-olla eemale peletab.) Aga kaua niisugusele sinisilmsele idealismile lootma võib jääda? Muide, sealsamast 18. sajandist leiaks kindlasti ka «majanduslikult kasulikke» teoseid. Mõnegi «kuiva» klassiku saaks kinni maksta, kui eesti keelele välja anda kas või midagi(otsapidi ju kah sinna sajandisse kuuluva)markii de Sade'i loomingust, näiteks «Justine» või «Juliette». Härra de Sade kaoks leitud kindlasti hiigeltiraazidena, kuid tema osa kultuuriloo os on piisavalt tähtis, et ka mõni enesest lugupidav kirjastus teda välja võiks anda, mis sest, et enamik lugejaist neelaks tema raamatuid puhta pomograafia pähe.

TOOMAS MURU Raamat Karl Ristikivist

ENDEL NIRK, TEELINE JA TÄHED. Eurooplase Karl Ristikivi elu. "Eesti Raamat", Tallinn, 1991. 288 lk.

Hea meel on tõdeda, et arutus Karl Ristikivist kestab, seekord Endel Nirgi teose "Teeline ja tähed" kujul. Tegemist on teise sedalaadi ettevõtmisega, esimese autoriks on Arvo Mägi ja see ilmus 1962 Lündis EKK kirjastusel. Seega ajal, mil Ristikivi just alustas oma "Euroopa elulugu" käsitlevat ajalooliste romaanide sarja. Mägi teos lõpebki "Põleva lipu" eritusega. Nirgi kasutada on kogu kirjaniku ajalik elu- ja loomingulugu. Seega kogu "valeni", teatud mõttes lõplikult.

Pealkirjast. "Teeline ja tähed: Eurooplase Karl Ristikivi elu" viitab esiteks Ristikivi loomingu

ühele põhimotiivile, mida Nirk varieerib ja sõnastab erineval kujul korduvalt, ütleb ümber vastavalt kontekstile. Seletab lahti. Teiseks peab see autori tahtmisel seostuma Immanuel Kanti kategoorilise imperatiivi mõistega: "on kaks imet: tähistaevas meie üle ja kõlbeline seadus meie sees" (lk 142). Kahju, et puudub nimede register, oleks selgem pilt kelle ja millega, kus ja kuidas opereeritakse. Tiitli "eurooplane" tähendus on pealkirjas ambivalentne, selgitatakse lk 140-141, see on "eeskätt konstateeriv, kirjaniku enese suhtumist ja käsitust väljendav, mitte niivõrd aksioloogiline".

Kuna vihje I. Kantile vilksatas juba pealkirjas, siis ei tee paha veidi lähemalt vaadata, kuidas lood asjadega haritud Öhtumaa mõttes on. Nirk selgitab Ristikivi vaimsele kujunemisele mõju avaldanud klassikalise saksa filosoofia olemust (kirjeldatud on lähemalt veel Schopenhaueri arvatavat mõju, nimetatud Dilthey ja Rickerti seost Sprangeriga, kelle teostes "on kõlama pandud terve idealismivägede koondorkester" - lk 44-47) muuhulgas järgmiselt: "Püüdke häälestada end vahepeal unenema kipunud töö mõistmisele, et filosoofiline idealism ei ole lihtsalt mõistuse eksitus ega ammugi mitte kurikavatsuslikult inimvaenulik ideoloogia, vaid midagi hoopis komplitseerimat, ja et sellest lähtudes on loodud enamjagu inimvaimu kõige ülevamaid saavutusi, mille ees jääb üle üksnes pead kummardada ka materialistidel" (lk 45). Valitud näide sunnib küsima: kellele on raamat orienteeritud, kes on adressaat? Ei julge ennast selle "meie" hulka ilma teatava mõõnduseta arvata, sest selline probleem on mulle võõravõitu ja ega ma eriti teagi inimesi, keda sedalaadi küsimuseasetus vaevaks. Aga võibolla on see autori sisepoleemika või iroonia niisuguse stiili ja väljendite vastu? Natuke nõutuks teeb küll, sest selline suhtumine annab arvatavasti mõnes olemuslikus kohas tunda.

Oma taotlusi ja üldsuumundumust seletab Nirk kahe osa kahele paigutatud "kirjas", mis on analoog Ristikivi "Hingede öö" (1953) "Kirjale proua Agnes Rohumaale" ja kus on esitatud kogu käsitletule teoreetiline toestik koos kommentaaride, aktsentide ja žanrimääratlusega. Kõigepealt selgitus adressaadi suhtes: "asjaolude sunnil pidin võtma enesele sellise vahendajarolli, tutvustaja ning teabetooja osa, ega pea seda sugugi tänamatuks" (lk 139). Seega on esiteks tegemist üldhariva, informatiivse teosega, millele autor soovib võimalikult laia lugejaskonda (lk 142). Kui arvestada, et käsikiri valmis juba 1987. aastal, siis oli asja see külg tollel ajal tähtsam kui praegu, mil Ristikivi tähendus teadvustub ja toimub retseptioon ka Eestis. Mis puutub sedalaadi teabesse, geneetilise koodi, kasvumiljöö ja kultuuriajaloolise konteksti vahendamisse ja selgitamisse, siis kahtlemata on selles osas tugevam raamatu esimene osa - Eesti periood. Eluolu kohta Rootsisis Nirgil allikmaterjal praktiili-

selt puudub. Oletuste põhjal tehtud järeldusi korri-geerib ja täpsustab Harri Kiisk kolmejaolises artiklis "Raamat Karl Ristikivist" ("Teataja" 1991, nr 20-22).

Teiseks kuulub Nirgi teos kahtlemata kuskilt-maalt kirjandusteoste hulka, sest selles on märgatav osa meelegujutusel, fiktsioonil, mis põhineb nn eepilisel menetlusel: "seostustes ja faktide tõlgenduses üldse on märksa rohkem intuiitiivset ning oletuslikku (...), kui tõsiteaduslik käsitlus endale lubada võiks" (lk 138). Siin peab tegema vahemärkuse. Selline vastandus, kunsti ja teaduse dihhotoomia, pole olemuslikku laadi, pigem on vastuolu tunduvalt suurem näiteks diletantismi ja professionaalsuse vahel. Mis sellesse dimensiooni puutub, siis siin on ilusaid kordaminekuid. Näiteks too lugu Hollywoodi filmistaari Clara Bow'ga, kes on andnud inspiratsiooni luuletükli "Varjumäng" loomiseks ja mis selgitab sugestiivselt Ristikivi elupõlise poissmehestaatuse tagamaid. Kohati peaks aga tähelepanu juhtima stiili liigsele emotsionaalsusele, hoogusattumisele. Kõik asjad ei ole otsesõnu väljaõeldavad, mõnele saladusele, diskreetsele seigale saab viidata, mõista anda, kui muidu ei saa. Distanti ja saladuste hoidmine on väga iseloomulik hojak Ristikivi enda puhul. Aga see on muidugi autori maitse küsimus.

Kolmandaks on selgelt esindatud kirjandusteaduslik analüüs spetsiifilises mõttes. Selle üksikuid elemente, tehnilisi võtteid esineb sageli, kuid printsiibis, algusest lõpuni ühelt aluselt läbi viiduna domineerib see peatükkides 12-15. Pean silmas ajalooliste romaanide sarja interpretatsiooni J.S. Bachi "Fuugakunsti" põhjal. Selline lähenemine on kõigiti õigustatud juba selleski mõttes, et Ristikivi tunnistab fuugakunsti eeskujuna kirjas Bernard Kangrole ("Kirjad romaanist", 1985, lk 23). Tegemist on asjatundliku eritlusega, "klaaspärlimängu" taolise mõtcharjutusega. Oma taotluste seosele Hermann Hesse "Klaaspärlimänguga" viitab ka Nirk ise (lk 142).

Asi jääks poolikuks, kui ei tuleks juttu ka vaimsest koest, märksõnadest, mida võib kohata nii biograafia kui ka loomingu jälgimisel ja tõlgendamisel. Kõigepealt see kurikaval "eksistentsialism", mis selgelt figureerib "Hingede õõ" analüüsis. Märkuse korras olgu öeldud, et Ristikivil polnud mingit kunstikavatsuslikku taotlust juhtida oma ro-

maani eksistentsialistlikusse voolusängi. Eksistentsialistlik problemaatika jäi temale kui sügavalt kristliku elutundega loojale võõraks. Mis puutub aga "Hingede õõ" võrdluse H. Hesse "Stepihundi-ga", siis üldises plaanis on see veenev. Veel on Nirgi jaoks tõsiseks probleemiks autobiograafism. Et kuivõrd on Ristikivi isiklik elu seotud tema teostega — inimese biograafia *contra* loominguline biograafia — "kirjaniku enese elu" (...) teoste (...) substraadina" (lk 141). Mis aitaks seda lõhet paremini ületada kui psühhoanalüüs? Millega on tegemist, näitab hästi viimane 16. ptk, mida võiks kokkuvõtvalt nimetada "Loovuse läteletel" (lk 271). Ristikivi loomingu puhul "võib kõhklusteta rääkida sublimateerimisest, oma sisemiste impulsside väljalamisest loomingus, tolle aluspõhjalt deemonliku alge ümbervääristamisest, õilistatud avalikukstege-misest" (lk 273). Uurijal on see vabadus, ent selline lähenemisviis ergutab kõnelema asjadest, mis "džentelmenihoiakuga" (lk 275) Ristikivile võõras maa-ala on. Omaenese vaadetest on Ristikivi vihjanud, et "psühholoogism" kui selline teda criti ei huvita, kõnelemata siis psühhoanalüüsist (vt "Novell" — "Klaassilmadega Kristus", 1980, lk 146).

Lõpetuseks tahaks peatuda veel ühe mõiste juures. Nimelt suubub enamik Nirgi mõteteoperatsioone väljenditesse "üldnimlik", "kõrgem inimlikkus", "humaansuseidee" jne. Näiteks: "Teda paelus üldnimlik ja tema omasusekäsitusel oli euroopalik mastaapsus" (lk 285). Mida tähendab see humanism? Tuleb tunnistada, et meil õieti puudub filosoofiline traditsioon kesksete mõistete tõlgendamisel kirjandusteaduses. Mitte asjata ei toonud ma artikli alul näidet filosoofia vallast, ilma selleta jääb nn Euroopa mastaap aga kättesaamatuks. Humanismi all võib mõelda väga palju asju, nagu ütleb juba Hans Castorp Thomas Manni "Võlumäest", Ristikivi ühest lemmikteosest: "Aga mis tähendab inimlik? Inimlik on kõik. Hispaania-päraselt jumalakartlik ja malbelt pidulik ja rangelt täpisealne on väga auvääriline inimlikkuse-laad; teiselt poolt võib sõnaga "inimlik" varjata iga lohakust ja lodevust, selle vastu ei saa" ("Võlumägi", I. Tartu, 1937, lk 469).

Endel Nirgile sügav tänu väga huvitava ja tänuväärse teose eest, mis ergutab kaasa mõlema ja vaidlema ja täidab kindlasti neid lootusi, mis autori kirjutama panid.

ENE HÖLDERLIN

Lisandusi rahvuslikule kosmopolitismile

UISGE BEATHA CLUB. Viskiklubi aastaraamat 1990. Koostajad: T. Tiivel ja J. Lippmaa, "Sünnimaa. ERA", Tallinn-Viljandi, 1991.

Totalitarism ei salli teist kiindumusobjekti peale riigi või Suure Juhli. See on põhjuseks, miks Lenin lammutas perekonda (*brak naš vrag*), miks Stalin seadis perekonnaelu üle parteikomiteede kontrolli. (Sest mine tea, kas nad seal kahekesi teki all ikka armastavad diktaatorit, kas nad lapsi hellitades ikka ilmutavad vajalikku austust riigipartei vastu.) Totalitarism vihkab perekonnast lõdvemaidki ühendusi. (Sest mine tea, mida nad seal ninad koos hauvad.) See on põhjuseks, miks 1940. aastal keelustati Harald Habermanni käskkirjaga kõik Eesti Vabariigis tegutsenud intiimorganisatsioonid (korporatsioonid, seltsid ja muud), miks hiljemgi on lausa naeruväärselt kardetud igasugust klubilist tegevust. Klubide spetsiifika oli/on rangelt piiritletud, nende tegevust juhtiti (nii uskumatu, kui see ka pole) ministeeriumist ja kindla ettevalmistuse saanud agentide — vastava haridusega metoodikute kaudu.

Viimastel ajal on hakanud jää murduma ka selles vallas, 23. septembril 1989 Rutja külas sündinud Uisge Beatha Club (UBC) on ehne ja klassikaline intiimühendus ning seda koguni elitaarse kallakuga. UBC asutamisele ei eelnenud printsiipiaalset arutelu partei rajoonikomitee kultuuriosakonnas, ka on seni toime tulnud ilma ministeeriumist läkitatud metoodikuta. Ent olgu kohe seegi öeldud, et UBC intiimsust ja elitaarsust on tasakaalustamas vaimukas ja mõnus nali, autoparoodia, ehk sarnanebki UBC siseelu kõige enam vallatu võitu korp!-i omaga. UBC on ühel ja samal ajal päris UBC ning UBC paroodia, on ekvilibristika, noateral kõndimine, mida otsivad kõik meie lõbujaanulise sajandilõpu kaunid kunstid. Ja UBC tegevuses on täpsed proportsioonid leitud, mõlemad pooled — "päris" ja paroodia — on teineteisest sõltuvalt ja ilusti doseeritud. Tõepoolest: tõsidus tapaks, tõsidus oleks igav ja tõsine UBC oleks ammu laiali läinud. Aga UBC tegutseb oma kindla liikmeskonnaga vapralt edasi, tegevuspõlluks viski ja kõik sellega seotu, kaasa arvatud viski manustamine. UBC liikmeteks on prominentsed loomeharilased, liikmeksihalejad ja -pürgijad vähem prominentsed loomeharilased, presidendiks Toomas Tiivel.

Iga õige ja klassikaline ühendus jätab endast trükis(t)e näol jälje igaviku tarvis.

Ja nüüd ongi ilmunud UBC aastaraamat. Mida see sisaldab? Kaas on Helmu Radikult, fotod Toomas Tiivelilt, illustratsioonid Jaak Arrolt, Kaarel Kurismaalt, Lemming Nagelilt ja Tiit Pääsukeselt. On põhikiri, Lemming Nageli värvuskuuldemängu

"Mõnus välk" (peaosatäitjad Sulev Luik, Sulev Teppart ja Epp-Maria Kokamägi) tekst ning Kaarel Kurismaa retsensioon sellele kuuldemängule, Toomas Tiiveli ülevaade viski ajaloost ja markidest, hümn (viis Alo Mattiisenilt), on sala- ja pealekaebusi, seisukohad Pärsia lahe sõja ning kombinat "Liviiko" asjus, rahvapärism "Kuidas Lenin loobus joomisest", presidendi ukaasid, viskiklubi märgukirjad Eesti Rojalistlikule Parteile ja Akadeemilisele Hans Leberechti Seltsile, aruanded tammeallee rajamisest Rõuge kihelkonnas ja metssealaskmise esivõistlusest (visuaalne), on klubi kroonika, väljavõtted kirjavahetusest viskiklubidega Šotimaal ja mujal maailmas, kokku 97 teksti- ja pildilehekülge. Ja kõik on vaimukas, vaid kohati on nali veidi kistud. Igatahes varjutab aastaraamatu vaimukus kaadrinaljatõtajate kohmakad pingutused, kinnitab teesi, et õige loominguline inimene on peaaegu alati hea naljamees, vähemalt oskab nalja hinnata ja valida. Ent samas ei puudu informatsiooniväärtus, isegi entsüklopeedilisuus, aga see kõik on esitatud mänguliselt ja elegantselt. Jääb lugeja otsustada, kas ta toodud fakte usub või mitte. Ja kui lugeja ei usu, siis on ta kõvasti petta saanud. Ja mis peamine: kõik on omakasupüüdmatu, pole tehtud sisetulekute või prestiiži kasvatamise huvides, kõik on nõnda, nagu õiges klubis peab. Aastaraamatu sisu ja toon kinnitavad põhikirja motoks olevat Rudyard Joseph Kiplingi mõtet: "Whisky isn't a drink, whisky is an attitude."

Meeldiv on näha, et UBC tegeleb eneskriitikagagi. Elavama esituse nimel lubame endale pikema tsitaadi: "Viskiklubi osakonna Ülemale. Salakäebus. Teatan Teile ühest jubedast tõsiasiast, millesse on segatud klubi liige Lemming Nagel. K.a. 10. veebruaril viibis ta meie kõigist lugepetud linna-pea sünnipäeval. Peol pakuti vahuveini, viina, viskiit ja konjakit. Vähemalt peo algfaasis pruukis eelpool mainitud kodanik ohtralt konjakit (tõsi küll — väga head konjakit!), hoolimata samas olevatest viskipudelitest. Alles pärast kohalviibinud riigitraude kodanike mitmeid märkusi taipas L. Nagel oma ränka eksimust ja hakkas pruukima viskit. Tõe huvides peab ütlemä, et ta tegi seda ohtralt ja talle omase kirglikkusega. Siiski ei tee see viga olematuks. Pärast L. Nageli karistamist ja varanduse võõrandamist palun meeles pidada ka pealekaebajat teatud piskuga. Veebruar, 1990. Tundmatu heasoovija." Loomulikult järgneb koosolekul Lemming Nageli personaalküsimuse arutelu. Koosolek tuleb küll katkestada pealekaebaja personaalnäituse avamiseks ja lõvide söötmiseks redistega, aga seda tormilisemalt see kulgeb. Kuidas arutelu lõpeb ja milline karistus asjaosalistele (ka pealekaebajale) selle ennekuulmatu pahateo pärast määratakse, seda võib igatüki lugeda viskiklubi aastaraamatust. Aastaraamat on müügil "Kuku"-klubis ja Lõuna-Eestis, esimese uksest võivad seda paluda ka need, kes muidu "Kukusse" ei pääse.

Praegu müüb Eesti-, Iiri- ja Šotimaal raamatut UBC, mujal maailmas "Pergamon Press".

EERO MEDIJAINEN. EESTI VÄLISPOLIITIKA BALTI SUUND 1926-1934. Tartu ülikool, Tartu, 1991. 112 lk.

Prantslastel on tore kõnekäänd: "Ka parim neiu ei suuda rohkem anda, kui tal on, heal juhul võib ta end korrata". Nii on ka teadusega. Temalt ei saa nõuda seda, mida ta anda ei suuda. Teadus ei saa anda valmisretsepti, kuid tema abil on võimalik lahendada paljusid tänapäeva keerulisi probleeme. Ma pean silmas konkreetset juhul ajalooteadust. Eesti välispoliitika ajalugu pole kuigi mahuakas, ent on seni ebapiisavalt uuritud valdkond. Sellega seoses on Tartu ajaloolane Eero Medijainen juhtinud mitmel korral tähelepanu Eesti praeguse välispoliitika teostamise vaieldavatele momentidele. Talle on jäänud arusaamatuks, miks ei taheta varasematest kogemustest õppida. Välispoliitika ajamisel kohati katsetamisel võib eksituste osa kujuneda liigagi suureks (vt "Kas loodamegi juhusele". "Postimees", 29. XI 1991). E. Medijainen pole piirunud kriitikaga, vaid on andnud omapoolse panuse süva uurimisega, mis nüüd mõningase hilinemisega lugeja kätte jõudis. Kas prominentsetel välispoliitika läbiviijatel sellest raamatust kasu saab olema, sõltub juba neist enestest.

Eero Medijaineni väitekirj valmis 1990. aasta kevadel. Palju on kurdetud kurikuulsa Moskva VAK-i teaduslike kraadide kinnitamise reeglite absurduse üle. Tuleb hinnata autori riskijulgust taotleda kinnitust dissertatsioonile üldajaloo nime all ajal, mil selle teema kõigi kehtivate arusaamade kohaselt kuulus N. Liidu ajaloo rubriiki. Baltikum oli ju veel imperiumi lahutamatu osa. Küllap autorile endalegi ootamatult tuli sama aasta lõpul Moskva kinnitus. Tunnustati tööd, kus polnud kohustuslikke viiteid kolmele habemikule, kus teema aktuaalsust rõhutati sõnadega: "Meie päevil on välja kuulutatud Euroopa Ühiskodu rajamise loosung. Rahu ja stabiilsus Euroopa Ühiskodus on võimatu seni, kuni pole määratletud Balti riikide staatus ja koht Euroopa Ühiskodus". Teaduslikku kraadi Eesti Vabariigi ajaloo uurimise alal oli võimalik omandada ka ausaks jäädes. Uurimus valmis laulva revolutsiooni aastatel, kui mõnigi ajaloolane sukkeldus rahvalaulestusse (suur tänu neile selle eest), unustades sageli oma professioni põhitoe: ajalugu on võimalik uurida vaid kõigi ajaloo-alkate igakülge analüüsi teel. Arhiiviallikatele jäeti vaid illustriivne funktsioon, järeldused tulenesid valdavalt välis-Eestis ilmunud mälestustest (August Warma seisukohad 1939-1940. a. sündmuse tagapõhjust ja kulgemisest on kujunenud

neile lausa etaloniks, isegi kui nad talle otseselt ei viita) ja Eesti Vabariigis 20-30. aastatel ilmunud kirjandusest. Valged laigud (mustad augud) rahva mälu on likvideeritud, ajalooteaduse seisukohast midagi kvalitatiivselt uut lisandunud kahjuks ei ole. Pean sügavalt ekslikuks Olev Remsu arusaama: "Muidugi on ja oli välis-Eestis ka kõrgelt kvalifitseeritud ajaloolasi ja loomulikult avaldasid neidki tõde, ent kahjuks ei saanud nemad täie jõuga pihenduda ainult Eesti-temaatikale, nõnda et viimane jäi suuresti mitteprofessionaalide-memuaaristide hooleks" (vt "Tähtis Eestile". "Looming" 1991, nr 11, lk 1572-1573). Ajaloolase ülesannet ei saa siiski võrrelda mälestustekirjutaja omaga. Ei piisa Remsu rõhutatud "heast tahtest ja tõest". Põhjus, miks välis-Eesti ajaloolased ei saanud pihenduda Eesti XX sajandi ajaloole, on seletatav eelkõige allikalise uurimisbaasi piiratudsega välismaal. Memuaarid on vaid üks võimalikest ajaloo uurimise allikatest. Remsu kiidab retsenseeritava memuaaritse autori Ilmar Raamoti mälu imetlusväärst, kes olevat "suutnud välistada oma isiku ja keskendunud sellele, mis on tähtis Eestile". Ajaloolase jaoks on memuaarid alati subjektiivsed, inimese nägemus oma ajast on alati piiratud vaid isiklikult kogetuga. Tundub, et Remsu kirjutistes on olulisem selle esimene pool, kus pannakse paika nn ENSV ajaloolaste sigadused. Remsuga võib selles osas nõustuda, kahjuks jätab ta selgelt formuleerimata, mis on siis tähtis Eestile.

E. Medijaineni lähenemine probleemidele on mitmeti uudne.

Autor vaatleb Balti riikide suhteid mitte lokaalse nähtusena, vaid Euroopa üldise arengu ühe komponendina. Võtame või Medijaineni lähenemise katsetele luua 1920. aastatel Eesti-Läti tolliunioon. Esimese maailmasõja ajal ja järel oli populaarne Euroopa ühendamine loosung — ühtse Euroopa turu loomine ja riikidevaheliste tollitõkete kaotamine. Maailma rahandus-kaubandusringkonnad jälgisid hoolega Balti riikide eeskujut. "Balti riikidelt oodatakse eurooplaste tööd, Balti tolliuniooni, vaba ja kiiret läbipääsu piiridel," kirjutas Kaarel Pusta 1926. a Euroopas valitsevatest meeleoludest. Katse ebaõnnestus, andis aga maailmale kasuliku kogemuse: "Eesti-Läti tolliuniooni kava oli üheks lülis Pan-Euroopa liikumises ja seda võib vaadelda kui ühisturu omapärast eelkäijat. Kõik tuntumad tolliliidud ajaloo vajasid kujunemiseks aastakümneid. Eesti-Läti tolliuniooni läbikäimised katkesid sisuliselt 1927. a ja jäid varjuma. Võib oletada, et soodsas rahvusvahelise olukorra püsimisel oleks hiljem kindlasti liiduni jõudnud" (lk 58). Euroopa polnud siis veel taoliseks liiduks küps. Nagu teada, pandi Ühisturule alus alles tosin aastat pärast Teist maailmasõda.

Viimastel aastatel on välispoliitika uurijate tähelepanu kitsalt kontsentreerunud vaid 1939. aasta

baasidelepingule ja sellest johtuvatele tagajärgedele. Ent idanaabri kavatsused oma naabrite suhtes ei olnud saladuseks ka sellele celneva kahe aastakümne vältel. Illusioone endile ei loodud. Autori arvates avanes Balti riikide välispoliitikas oma julgeoleku ja iseseisvuse kaitsmiseks kolm peamist perspektiivi. Esiteks oli võimalus kuulutada end neutraalseks ja vältida kohustavaid liidulepinguid. Teiseks loodeti toetuda Rahvasteliidule, st ceskäit Inglismaale ja Prantsusmaale, kes võistlesid mõju pärast Baltikumis, kuid olid huvitatud barjäärist Venemaa ja Saksamaa vahel. Kõige ahvatlevamaks peeti aga regionaalsete riikide liidu loomist. Kõik nimetatud võimalused, olles omavahel seotud, olid aastatel 1918-1940 Balti riikide välispoliitikas ka paralleelselt päevakorral. E. Medijainen analüüsib Balti riikide omavahelisi suhteid ühedas seoses nende riikide vahekordadega N. Liiduga, ühiseid läbirääkimisi mittekallaletungi-, Briand-Kelloggi pakti ja teiste lepete sõlmimisel. Eriti ohtlik olukord tekkis a 1933-1934, kui N. Liit püüdis teostada Ida-Locarno ideed: "Balti riikide õnneks ei realiseerunud Ida-Locarno plaanide taga kumanud N. Liidu soov Baltikumis oma sõjalised baasid rajada. Iseseisvate Balti vabariikide ajalugu pikenes veel viie aasta võrra" (lk 43). 1930. aastatel alanud välispoliitiline kriis Eesti Vabariigis oli tööpooldest tõsine. 1939.-1940. a sündmused olid vaid selle kulminatsiooniks. Hiljem on küsimust põhjalikult käsitletud Ago Pajur (vt "Uute teede otsingul. Välispoliitilise kriisi algus Eesti Vabariigis". "Akadeemia" 1991, nr 6, lk 1152-1165, nr 7, lk 1483-1500), kes esimese sõjajärgse Tartu Ülikooli ajaloolasena kaitses 1992. a jaanuaris oma magistritööd. Välispoliitikaajalooa tegelevatest ajaloolas-test puudust ei tule. Küllap jõutakse aja jooksul ka suuremate üldistavate monograafiateni. Tegelikult me teame ju diplomaatilistest telgitagustest äärmiselt vähe, senised käsitlused on olnud piisavalt pinnapealsed. E. Medijaineni raamatu väärtuslikumaks küljeks on kõigi võimalike allikate kasutamine, sealjuures üht liiki teistele celistamata. Pole ab-solutiseeritud meic ajaloolaste hulgas levinud sei-

sukohta, et arhiivivaines on see kõige tähtsam. Olu-lised on kõik. Lääne ja Ida ajalooceadlaste tööde kasutamine on võimaldanud vältida Eesti ajaloo käsitlemist vaid Ida-Euroopa ajaloo taustal. I. H. Rodgers jmt on toonud esile Prantsusmaa ja Inglis-maa ringkondade 1930. aastate taotlused. Prantsus-maa sooviks oli liita Balti riigid võimalikult tihe-dalt N. Liiduga, et sellega suurendada oma julgeolekut. Omapoolset survet Balti liidu loomiseks avaldas ka Inglismaa. Tänapäeval me imestame, miks Balti riikide koostööl on nii kesised tulemu-sed. Huvitava sotsiaal-psühholoogilise takistuse tõi esile E. Anderson, kes väitis, et Balti rahvad võitle-sid pikka aega õiguse eest olla vabad ja iseseisvad. Tugev uhkustunne takistas neid pärast selle saavu-tamist end koostööd pärast naabritega piirata.

Juhiksin lühidalt tähelepanu vaid mõneledele autori seisukohtadele:

*Eesti, Läti ja Leedu omavahelised suhted sõltusid eelkõige N. Venemaa (hiljem N. Liidu) poliitikast Baltikumis.

*Inglismaa ja Prantsusmaa, kellele orienteeru-mises eriti Eestit ja Lätit on süüdistatud, ei nõustu-nud Balti riikide iseseisvusele mingit garantiid andma.

*Balti liiduni jõuti alles 1934.a tänu N. Liidu ning Prantsusmaa soosingule ja lootusele, et see kujuneb Saksamaa-vastaseks liiduks. Eeldati tek-kiva alliansi koostööd N. Liiduga.

*Venemaa poolt tõstatatud nn Balti küsimus lahendati ühepoolselt 1940. aastal, kui Eesti, Läti ja Leedu inkorporeeriti N. Liitu.

Kui monograafiale midagi ette heita, siis teades väljaande piiratud mahtu, oleks autor võinud loo-buda trükivariandis Balti riikide ühiskondlike or-ganisatsioonide suhteid käsitleva peatüki avalda-misest. Selle arvel saanuks suurendada poliitika ja majanduse osa. Tänapäeva Eestile oleks tähtis tea-da ajaloolist kogemust, miks ei saanud siis ja miks ei saa ka praegu liiga suuri lootusi panna kolme riigi majanduskoostööle. Ka julgeoleku ja iseseisvu-se tagamise poliitilise tausta detailsem tundmine poleks meile üleaarune.

KERTRUD JÄGER

Kellele läheb korda luule

Luule eksisteerib Ameerikas veel vaid isoleeritud ja marginaalse subkultuurina, kahetseb Dana Gioia artiklis «Can Poetry Matter?», mis on ilmunud kultuuri- ja poliitikakuukirja «The Atlantic» 1991. aasta mainumbris. (D. G. ise on kahe luuletuskogu autor: *Daily Horoscope*, 1986, *The Gods of Winter*, 1991; ja Eugenio Montale luule tõlki-ja: *Mottetti: Poems of Love*, 1990.)

Olukorra teeb paradoksaalseks see, et ühtaegu valitseb Ameerikas justkui tõeline luulebuum: kunagi varem pole Ühendriikides avaldatud nii palju luuleraamatuid, antoloogiad, kirjandusajakirju; eales pole olnud nii lihtne poeedina elatist teenida; kolledžite ja ülikoolide juures tegutseb tohutu hulk loova kirjutamise (*creative writing*) kursusi, mis annavad tööd tuhandetele luuletajatele ja mille lõpetajad ähvardavad rikastada Ameerika kirjandust läheme kümne aasta jooksul vähemalt 20 000 uue professionaalse poeediga.

Ent see elevus valitseb ainult piiratud ringkonnas: «Vaid väike osa meeletust aktiivsusest, mida see sünnitab, jõuab väljapoole suletud gruppi. Klassina ei puudu luuletajatel kultuuriline staatus. Nagu preestrid agnostikute linnas valdavad nad veel teatavaid prestiiži jäänuseid. Aga individuaalsete kunstnikena on nad peaaegu nähtamatud.» Selle ringkonna moodustavad luuletajad ise — kes on tühtlasi luuleõpetajad —, nende õpilased, toimetajad, kirjastajad ja administraatorid. See peamiselt ülikoolide ümber koondunud kogukond on ühtaegu luule looja, publik ja kriitik. Kirjandushuviline ameeriklane väljastpoolt seda ringkonda, kui ta tunneki hästi nüüdisproosat, ei pruugi olla tuntumatest luuletajatest kuulnudki. Ja laialeviajakirjandus ei abista teda selles. Päevalchtede juhtkrüititud luulest naljalt ei kirjuta. «The New York Times'i» pühapäevases «Book Review's» on luuleraamatututvustusi vaid vahevahel ning ka siis mitme teose koondülevaate-na. Kui proosaarvustused ilmuvad tihti samal päeval uue romaani või biograafiaga, siis tunnus-tatudki poeetide kogud (näiteks Donald Halli või David Ignatowi oma) on pidanud ootama terve aasta, enne kui ajaleht neid märkab. Henry Taylo-

ri *The Flying Change*'i tutvustus ilmus alles pärast kogule Pulitzeri auhinna määramist, Rita Dove'i puhul ei aidanud seegi. Ka teiste ajakirjandusväljaannete toimetajad näivad suhtuvat luulesse nii nagu õitsval järjel Montana rantšer, kes võib endale lubada pidada väikest piisonikarja — mitte selleks, et neid hävimisohus loomi süüa, vaid selleks, et uhkelt näidata: ma austan traditsiooni.

Luule osa vähenemist kultuuris on Ameerika kriitika täheldanud ja ennustanud juba 19. sajandil. Tänapäevase arutelu algatajaks peab D.G. Edmund Wilsoni poleemilist kirjutist «Kas värss on väljasurev tehnika?» (*Is Verse a Dying Technique?*; 1934). Wilson osutab värsskõne kasutus-alade eriti jõudsale kahanemisele alates 18. sajandist, eriti aga romantismi mõjul. Kui kunagi sobis värsskõne nii eepika, satiiri kui draama jaoks ning ka ajaloo- ja teaduskirjanduse tarvis, siis romantikute rõhuasetuse taustal intensiivsusele ja tunnete jõulisusele näis luule nii põgusa kvintessentsina, et värss tehnikal jäi üle väljendada vaid lüürikat. Suure kirjanduse tulevik, arvas Wilson, kuulub peaaegu täielikult proosale.

Wilsoni seisukohti on järgneva poolsajandi jooksul nii rünnatud kui kaitsitud. Probleemi üks viimaseid mõjukamaid kaasajastusi on Joseph Epsteini armutu hinnang tänapäeva luule seisundile käsitluses «Kes tappis luule?» (*Who Killed Poetry?*; 1988). Epstein vaatlleb luule käekäiku paari viimase aastakümne jooksul, vastandades tänapäeva «praktiseerivate» poeetide pisipanusele T. S. Elioti ja Wallace Stevensi põlvkonna suurte modernistide oma, kes olid tõetanud ideaalide nimel ja missioonitundega ning viinud luule raugastunud romantikast tõeliselt 20. sajandisse. Kui Wilson oli süüdistanud tääbaras olukorras ajaloojõude, siis Epstein süüdistab poeete endid ja nende abil loodud institutsioone, eriti noidsamu «loova kirjutamise» kursusi.

Wilsoni ja Epsteini järeldusi kõrvutades märkab D. G. rõõmuga, et ühes oli Wilson eksinud: õige pea pärast ta surmakuulustust luulele kirjutasiid paljud tipp-poeedid (Eliot, Stevens, Robert Frost, Ezra Pound, Marianne Moore, E. E. Cummings, Robinson Jeffers, Hilda Doolittle, Robert Graves, W. H. Auden, Archibald MacLeish, Basil

Bunting jt) oma parimad teosed, peatselt ilmus ka uus tugev luuletajapõlvkond (Robert Lowell, Elizabeth Bishop, Philip Larkin, Randall Jarrell, Dylan Thomas, A. D. Hope jt). Kuid ajas kauge- mast vaatepunktist oli Wilsonil õigus: tänaseks ei kuulu luule enam kirjanduse keskmesse.

Edasi vaatleb D. G. mitmeid asjaolusid, mille poolest kirjanduselu «suurte modernistide» kuld- ajal nüüdsest erines. Neile polnud luule põhili- seks sissetulekuallikaks. Kui keegi kolledžis luge- ski, siis traditsioonilisi akadeemilisi distsipliine (ainus, eksperimentaalne *creative writing*'u kur- sus töötas Iowa ülikoolis). Enamik luuletajaid pi- das kenasti korralikke keskklassi- ameteid. Ena- mik luulet ilmus segaajakirjades kõrvuti muude žanride ja eriteemaliste artiklitega, kus võrdselt kõik rubriigid lugejate tähelepanu köitsid. Luge- jad olid «vaesed» ja luulet loeti sageli raamatuko- gus, laenati üksteiselt raamatuid. Osteti eelkõige autorite (pidevalt taastrükitavaid) kogutud teoseid ja antoloogiaid.

Järk-järgult suurenev riiklik tähelepanu ja toetuste-süsteem pidanuks ainult rõõmu tegema: kõikvõimalikud stipendiumid, auhinnafondid; loengureiside võimalused luuletajatele, kel varem rändamiseks raha ei piisanud; summad spetsiifi- liste väljaannete tarvis. . . Aga pikapeale on head liiga palju saanud. Näiteks luuleloominguksus- sed! Kui neid institutsioone Teise maailmasõja järel järjest enam rajama hakati, näis see enmusta- vat Ameerika luule enneolematut õitsengut ja ühiskondliku prestiiži tõusu. Luulele vääriline koht! Luuletamine ülikooli õppeaineks! Alguses erikursustena inglise filoloogia osakondade juu- res, siis omaette osakondadena, seejärel ka kol- ledžites, siis eraldi — algajaile ja edasijõudnuile. Nüüd on luuleõpetus jõudnud ka haiglatesse ja vanglatesse. Mida küsib üks poeet teiselt, kui nad esimest korda kokku saavad? Ta küsib: «Kus te õpetate?» D. G.: «Probleem pole selles, et luule- tajad õpetavad. Ülikool pole luuletajale halb töö- koht. Halb on lihtsalt see, kui ta on kõigi luuleta- jate töökoht. Ühiskond kannatab kujutelmade puuduse all. (. . .) Luule kannatab, kui kirjan- duslikke norme sunnitakse mугanema institutsio- naalsetega.»

See süsteem on kindlustanud luulele küllalt suure spetsialiseerunud publiku, aga ka suletud kogukonna. Subkultuuri sees on see viinud tõeli- se luulebürokraatia tekkele. Poetid, et neid poetidena tunnustataks, peavad aina avaldama ja

avaldama, «linnukesed» kirja saama. Luuleamet- konna ametnikud küünivad paratamatult hindama vaid kvantiteeti, mitte kvaliteeti. Niisuguseid autoreid nagu Wallace Stevens või Robert Frost, kes oma esimesed kogud avaldasid ligikaudu 40- aastaselt, peetaks praegu lootusetuteks laiskvors- tideks. Neid juba tööle ei võetaks. Et oleks, kus avaldada, selleks eksisteerib loendamatul hulgal spetsiaalseid luuleajakirju ja nüüdisluule antolo- ogiaid, mille veergudel on lehekülgede kaupa värs- se põhimõttel *nulla dies sine linea*, läbisegi kur- suslaste ja nende õpetajate näpuharjutusi. Kui sinna vahele ongi sattunud midagi tõeliselt head, siis tuumaks tehtud lugeja seda enam ei märka.

Ka arvustuslaad annab tunnistust luule täieli- kust võõrandumisest oma algsest kultuurilisest funktsioonist. See ei väärtusta oma ainet, vaid sellega tegelemist, kogu sagimist, mis luule üm- ber käib. Luuletööstuse eesmärk on teenida toot- jate huvisid, kindlustada sissetulek õpetamisest, kuidas kirjutada luuletusi, või õpetamisest, kuidas õpetada kirjutama luuletusi. Eriajakirjades domi- neerib kriitika, mis soovitab sõprade-kollegide loomingu. Selle poputav toon ei lase väljastpoolt subkultuuri kasvada peale uuel asjatundlikul harit- tud luulehuviliste põlvkonnal: kui tõeliselt halvad luulekogud vaikitakse maha ning keskpäraseid kiidetakse võrdselt tippudega, mille järgi siis oma maitsset kujundada? Nostalgiaga meenutab D. G. vanade heade aegade arvustust, mis tänasega võr- reldes tundub lausa jõhker. Näiteks kui Randall Jarrell kirjutas tuntud antoloogiakoostaja Oscar Williamsi raamatust, et see «jättis mulje, nagu oleks see kirjutatud kirjutusmasinal ja kirjutus- masina poolt» või Archibald MacLeishi luuleteo- sest *America Was Promises*, et selle «võinuks olla septsenud Noorte Meeste Kristliku Ühingu kirjatoiimetaja vaimselts alaarenenute kodus». Või Weldon Kee ühelauseline arvustus Muriel Ru- keyseri *Wake Island*'ile: «Üht võib Murieli kohta öelda: laisk ta pole.» Ka kiites olevat oldud viis- kümne aastat tagasi sama otsekoheged ja krii- tika oli seetõttu tõsiselt võetav. Mingit hinnaalan- dust ei toonuvat kaasa seegi, kui poeedid olid ise oma kollegide kriitikud. Kriitika niisugused omadused säilisid seni, kui ta oli adresseeritud laiale, haritud, kuid mitte professionaalsele luge- jaskonnale.

D. G. arvates on vähemalt kaks põhjust, miks luule seisund puudutab kogu haritlaskonda ja miks ta võõrandunud olek ei tohiks meid üks-

kõikseks jätta. Kõigepealt: temast oleneb keele seisund ühiskonnas. Luules on sõnadele antud nende ülilm (*ultimate*) tähendus. Kui intellektuaalid «kaotavad oskuse suunata, hinnata ja mõista keele võimu, siis saab ühiskonnast nende ori, kes selle oskuse säilitavad — olgu poliitikud, jutlustajad, reklaamitekstide koostajad või diktorid».

Ezra Pound: «Head kirjanikud on need, kes hoiavad keelt töövõimelisena (*efficient*). See tähendab, hoiavad ta täpse (*accurate*), hoiavad puhta. Seejuures pole tähtis, kas hea kirjanik tahab tuua kasu või kas halb kirjanik tahab tuua kahju. (. . .) Kui rahva kirjandus mandub, atrofeerub ja käib alla rahvaski.»

Teine ärevust tekitav asjaolu on D. G. meelest see, et kultuuri äärealadele on peale luule tõrjutud

juba teistegi kunstide — tõsise draama, džassi, kaasaegse klassikalise muusika publik. Ameerika kõrgkultuuri enneolematu killustumine viimase poolsajandi jooksul on isoleerinud kunstialad üksteisest ning on kaotanud nende ü h i s e publiku, jättes alles vaid elukutselise. Üksnes rahasära ja ülemklassi toetust nautivad visuaalsed kunstid on säilitanud veel arvestatava vaatajaskonna.

Kas on niisugune kildudeks lagunemine lõplik ja paratamatu protsess? D. G. siiski loodab, et luuletajatel jätkub veel vastutustunnet murda oma kunstiga uuesti välja, avalikkuse ette. D. G. arvates on taas saabunud need ajad, kui tuleb kehtivad konventsioonid hüljata ja lahkuda läppunud klassitoast. Ta usub fõöniksit peagi taas tuhande tõusvat, sest — kaotada pole enam midagi.

Eesti kirjandus 1991
(*Algus eelmises numbris*)

TAMBET KAUGEMA:

Läinud kirjandusaastale mõeldes tahaks lausuda luuletaja kombel: "ma lillesideme võtaks ja köidaks" — vähemalt pooled debüutraamatud, ning heidaks makulatuuri. Paraku ei suuda lugejad veel praeguses poolpehmes olukorras otsustada, millist raamatut tasub osta ja millist mitte. Seda väidet kinnitab suurepäraselt S. Liivaku debüüt-kogu "Ma reamees ei ole" mõistatuslik kadumine poeetidelt. Või on see juba kirjandusväline nähtus?

AIVAR KULL

Teen "Vikerkaarele" ettepaneku hakata valima ka aasta tagantpoolt esimest uudisteost. Kui debüüdid kõrvale jätta, pakuksin läinud aasta toodangust siin üheks kandidaadiks Teet Kallase värsikogu "Naine lövi seljas".

Kahte raamatut ei suutnud ma esimesel katsel lõpuni lugeda: Viivi Luige "Ajaloos ilu" ja Enn Vetemaa "Krati nimi oli Peetrus". Vetemaa puhul tüütas ära lõtv vaimutsemine; Luige juures segas peenelt kaalutletud, ent siiski ülepingutatud mäng poliitiliste moemõistetega.

Aasta positiivsetest elamustest meenub esmalt kindlasti Mari Saat — tema elektriseeriv pinge, mille taga ei märka vähimatki pingutust ega rihimist. Debütidest võib esimeseks panna ikka vist Varblase — ta on ehk küll liiga flegmaatiline, ent seejuures igati tõsiseltvõetav luuletajaisik. Perifeersetest autoritest meeldisid Kuusbergi raamatu "Skandaal vanadekodus" niminovell ja Saaberi "Punaselageda saaga". Muide, täiesti tuumakas ja tihe, omas žanris üleni sümpaatne oli Rein Raua filosoofiline seiklusjutt "Ratsanik Melchior". Beier, Ilmet, Vallisoo jt olid loodetust pisut kahvatumad. Kõige kõrgema ja kõmu kiuste lugesin lõpuks läbi ka Karl Martin Sinijärve — ei saa salata, et "Vari ja viisnurk" pakkus aasta luuletoodangust kõige enam n-õ puhast filoloogilist mõnu.

Lõpuks veel üks omakasupüüdlik, ent samas praktiline ettepanek: autorid, kes soovivad (või ka ei soovi) saada minu poolt arvustatud, võiksid saata oma raamatud mulle aadressil: EE2 400 Tartu, Postimaja, p/k 320. Muidugi ei tahaks trükisõnas arvustada rohkem kui ehk viiendikku il-

munust, kuid eraviisiliselt võin vastata igähele. Muidu aga nõuab mõne raamatu tagaajamine otse ebainimlikke jõupingutusi.

PEETER KÜNSTLER:

Mõni sõna selgituseks? Olgu. Luule oli üldmuljena mitmekülgsem, huvitavam, elavam, ka emotsionaalselt rikkam. Absoluutselt kõike pole muidugi lugenud, sec on alati nii. Kord ei pane tähele, teine kord jälle jääd eelarvamustele truuks ja mõni üksiku puhul piirdud (väga erinevail põhjusil) lehitsemisega. Edetabeleisse kirjanduses tulekski üldiselt huumoriga suhtuda, aga ometi tundub, et praegusel ajal on need vajalikuks muutunud. Pigem on edetabeleid isegi vähe. Ma mõtlen avalikke, ametlikke pingeridasid ja esiletõstmisi, seevastu salajaste, seltskondlike eelistuste mõju kahaneb. Avalikul tunnustamisel võib olla üsna oluline mõju kirjaniku loominguelsele saatusele. Äkitselt paneb mõni firmajuht tähele ja annab preemia või stipendiumi või hakkab järgmise raamatu publitseerimisel sponsoriiks või laenab paariks tunniks veoautot vms. Esiletõstetud nimi võib aidata kasvõi asiste inimestega suhtlemisel. Need, kes loevad suuri rahasid, ei pea mitte kirjanduskriitikasse süüvima. Muidugi on see ka müügi reklaam, aga seda praegu veel toimimas pole, kui «Europeia» erand välja arvata. Tegelikult peaks igal aastal esile tõstma ka mõnd kirjastust, mõistagi avaldatud väärtraamatute taustal. Miks aga proosa kahvatu mulje jättis? Väikeste, aga ebameeldivalt riivavate pettumuste tõttu. Luige romaan oli oodatust vähem üldistusjuline, justnagu liiga valmis, lõikavalt täpne, ökonoomne, ent muidugi hästi kirjutatud. Seekordne karakter osutus ülemäära ahtaks, enesesse, müllusööbivaasse hetkedesse sulgunuks. Tema sõnad ei põtkinud maailma, vaid kriimustasid klaasile sententse ajaloo ilust. Ootus oli liiga suur või lihtsalt vale? Saat aga kirjutab naisest karmilt, illusioonideta, mõneti piinavalt. Ta üllatas uudse hoiakuga naiselikus kirjanduses, cesti proosa kontekstis muidugimõista. Naise enesetunnetus on meie proosas olnud ülemäära tavarealistlik, vastuvõtlik sooliste trafarettidele. Saat hoiab distantsi, luges tundub, nagu puhastaks autor hoolikalt romaani ainest seal pagu otsivatest tähenduse mineetanud sõnadest. Saat püüab vältida intiimsuse piiri või on loobunud seda silmanurgast jälgimast. Seda võimaldab kirjaniku laitmatu esteetilisuseta-

ju. Romaan on väga korrapärastatud, kas süstee-
 temne vaade või vaadete süsteem, kuid peatege-
 lane on ometi mõõndusteta individuaalne, avab
 oma erandlikkust. Nüüd Kruusvallist. Nagu alati
 mõjub tema kirjutatu minusse lummavalt, tema
 lausetel lugemisel tekib vastupandamatu ruumili-
 susetunne. Lihtsad laused, banaalne dialoog —
 aga emotsionaalne ja vaimne pinge on lausa füü-
 siliselt tunda. «Vaesed» situatsioonid, mis anna-
 vad üllatavalt palju pidepunkte tajumaks erine-
 vaid tasandeid, argise elurütmi iseäralik ülekan-
 dumine aegluppi. Aga ma ei tea teist kirjaniku-
 tüüpi, kes sobiks vähem edetabeleisse, ta ei taotle
 nn suurteoseid, lausa ei taha «ära panna». Saabe-
 rit ei ole kahjuks lugenud, aga kaude tean raama-
 tu kaalukust. Peggli ilmumine ilmselt venis liialt.
 Remsut kindlasti laidetakse ja kiidetakse sõnu va-
 limata, aga see vaid õhutab teda oma ilmanäge-
 misele kindlaks jääma ja üha julgemalt kirjutama.
 Kui kius ja hõisked on talle juba väga närvidele
 käima hakanud, küll ta siis «pane ära». Enn Ve-
 temaa näitas, et meelelahutuslikku kirjandust tu-
 leb teha intelligentselt, totusi vaimukuse pähe
 pakkumata. Kuusbergi puhul on mind üha enam
 hakanud köitma kirjaniku eneseklaamist vaba
 väarikus, ei ole ta kunagi kükktantsu teinud ega
 luba endale nüüdki imelikuks muutuda. Ta mui-
 gab, aga vaevalt küll enese või mõõdunud aegade
 üle. Romaanivõistlus läks aia taha, lihtsalt igav
 jne. Ei olnud ju rikkalik proosa-aasta, võiks öel-
 da isegi, et ilmus nõrdimapanevalt vähe, liiga
 vähe et rääkida tõelisest mitmekesisusest.

Esileküündivaim kirjastus oli «Europeia».

Imelik asi, roimajutud kipuvad lettidele jää-
 magi, aga rahvas seisab järjekordades, et osta eel-
 mise sajandi klassikute tõlgete taastrükke. On
 alanud 1992. aasta.

PAULA SERING:

Eesti kirjandus oli mineval aastal häbelik ja mär-

kamatu, jättes näiteks "Vikerkaaregi" lehekülge-
 del järjest enam ruumi tõlkekirjandusele. "Sirbis"
 ilmus mõtteavaldusi, mis kutsusid eesti kirjandust
 patukahetsusele (T. Liiv) ja oma küündimatus
 tunnistamisele (E. Soosaar). Ja ta aina taganes ja
 taganes, jäädes järjest märkamatumaks. Nähtava-
 le on jäänud veel naised kui vähem häbelikud —
 nii kirjanduskommentaare (A. Reinla "Postime-
 hes") kui ka juttude ja luuletuste autoritena (L.
 Unt, M. Berg, E. Mihkelson "Loomingus" ja "Vi-
 kerkaares"). Võib-olla mehed ei elagi häbi üle ja
 püüavad eemale astuda? Telesaates vabandas
 keegi kirjanik, et kuigi ta kirjutab eesti keeles, ei
 kirjuta ta ometi eesti kirjandust (s.o et millegi nii
 alandavaga ta ei tegele?). On's "eesti kirjanik"
 häbimärk äranõuetu laubal?

VIGADE PARANDUS

Läinud aasta "Vikerkaare" 12. numbris on kahet-
 susväärsel kombel kaduma läinud "Vikerkaare"
 aastasisukorra rubriigi "Dixi, Kaleidoskoop, Foo-
 rum" lõpuosa. Niisiis palume neil, kes sisukorra
 ammendavuse pärast muret tunnevad, lk 94 1.
 veeru lõppu lahkesti lisada järgmise loetelu:

Tankler, Ü. Kas Jumal taipab või tunneb?
 [Vaieldavat uues piiblitõlkes]/ Komment. T.
 Paul // 5, 95.

Vahter, T. Komissar Maigret jälitas eestlast
 [G. Simenoni raamatust "Pietr-le-Letton"]// 10,
 95.

Veidemann, R. Viis aastat "Vikerkaart" // 7,
 95.

Veršik, A. Tartu Ülikoolist (Dixi) // 3, 76.

Meie vigu // 3, 95; 5, 96; 12, 96.

"Raduga" lugejate kirju // 3, 92.

Vikergallup: Eesti kirjandus 1990 // 3, 96; 4,
 95.

«Vikerkaare» sisu // 12, 90.

POLIITILISED VIRVENDUSED Väikesed visandid Asutavast Kogust

M a a l i i t oma kaheksakerelise tagatisega Asutava Kogu nõrkadel toolidel kannatab. Kannatab mitte ainult valitsevate erakondade kägistav-läpastava enamuse all, vaid vaevleb ka raske ja kõrgekraadilise kullavihma pärast, mida suvipäike oma kiirtesalvestest Valge saali kõrgeilt aknailt, korterikomisjoni kaitsvaist eesriideist hoolimata, ta riigimehelikele lagipäele ja tõmpidele kukaltele läbibistab. Kuid karastunud nii mitmest pääpööst ja äpardusest ei lase end kohutada saatuse tujudest, resigneerib ja ootab aegu, kus Eesti riik jälle tõsisemaid ja kompsakamaid tagupooli ning raskekaalusisemaid esimaadlejaid tarvitab, et olla.

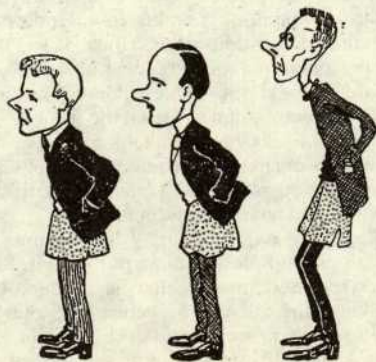
K. Pätsil, kes alles mõned kuud tagasi vabariigi ajaloo esimesi lehekülgi valas, pääministrina kõrgel ja kaugelenähtaval kohal seistes, ei ole küll poliitikast viljand saanud, aga ta katsub «puhkeagea» kasulikult tarvitada. On nüüd äri- ja majandusmees, asutab aktsia-ühinguid, rahapanku, võib olla, isegi kosjabüroosid. Aktsiate kindlustamiseks ja kergitamiseks leidnud ta algupärase tee, kasutades mõnesuguseid tuttavaid keemilisi protsesse. Et aktsiad kerkiks, selleks läheb palju pärmil tarvis. Ja kuna meil Eestis üksainus pärmivabrik — Emajõe-Atecna kohiseval kaldal —, ongi meil au tutvustada vabariigi endist pääministrit Tartu pärmikojas õnneliku äriosa-
nikuna — de facto ja de jure...

On vale arvamine, et pärm iga tainast kergitab või Ameerika petrooleum iganast maanurgast, pääle Aravete, enese ühes vaatidega välja viskab — ei, siin tuleb ka ümbrust ja «geoloogilist profiili» silmas pidada, nagu Bekkeri uuemad uurimused seda näitavad. Mis nüüd eriti tainasse puutub, siis ei tohi ta mitte väga vana ja vettinud olla: niisuguses tainamata ja iganud miliööös kaotab pärm omad jumalikud omadused, nagu ka Siitska hapud heeringad seda kaudselt tõendavad. Kuid rohkem kui Siitska hapud heeringad, tõendab seda endine riigivolnik ja Eesti endine toitlusminister Raamot, kelle mitmekülgset teenust temas küll on saanud isegi lihaks ja vereks, kelle ümarguselt väljatõotatud torss küll väga representaabli täitis maaseaduse esimesel lugemisel Asutava Kogu väikse kägiseva kõnetooli, kuid maaliidu seisukohast väga ketserilisi mõtteid stenografeerida las-
kis. Millega ongi seletatav, et Karl Ast tungivalt soovi avaldas selle «rinnakuju» põliseks ja tasuta tarvitamiseks oma erakonna fraktsioonitoa ausamas nurgas. Kuid tainaprobleemi juure tagasi astudes, mis niisama kergesti kaduma kipub, kui Eesti Õpetatud Selts ebaokupatsioonilistes elutingimustes, on kindlaks tehtud, et «uudsejahu», nagu Jüri Uluots, kerkib Päts'i pärmiga väga lop-

sakalt, ja kui selle «taime» eest isalikult hoolt kanda, on ta kange kuri kasvama. Seda madala varrega ja sisuka nupuga taime kohtate juba igal pool, küll rammusal põllumaal, küll aasal ja orul, isegi toa nurgatagustel ja muil intüimidel paikadel. Isegi püssirohukeldri katusel ei karda ta ilutsesta ja õitseda, ja kui nüüd uue maareformi tagajärjel tubakakasvatusele surmakell lüüakse, arvavad asjatundjad, et j u r i c u s u l u o o c i c u s — nii on selle taime Ladina termin, — tarviliku ersatz'ina selle kahju kaatob ning meie valuuta parandamiseks mõjuvalt kaasa aitab, vähemalt ajutiselt, suhetes n e g o t i o r u m g e s t o r e s . . .

Muidu ei ole maaliidu katsepõllult palju pajatada. Siin kõik endised inimesed: endine sindi ülemprokuröör Temant, endine maakonna-kommissar Jürman, endine teedeülem Ipsberg, endine edueraakondlane Hünerson. . . Kõik Gorki paljasjalgsete tüüpused. Raamotist võiks veel niipalju öelda, et ta mõisad kõige maaga maha põlesid ja ta praegu maatameeste hulka kuulub. Hooned põlesid maha muidugi tegelikult, maa põles ära ainult juriidiliselt. Sest nagu Päts Balti eraseadusest leidnud, on maa ja hooned juriidiliselt lahutamata ning kui üks pool sellest kahe poolega asjast otsa saab, ei ole juriidiliselt enam kumbagi poolt olemas.

R a h v a e r a k o n d, kelle endised edueraakondlikud ninamehed tsariajal kuremariini ja muid süütuud asju tegid, on nüüd püssirohu tootseerimaa hakanud. Iga päev leitakse uus sort «tinamiiti» üles ja ollakse kangesti närviline, nagu elukute seda ka üngib. Tartu põllumeeste-kongressil õhutas Tõnisson Nuustaku hertsogiriigi mõtet, luges oma kuulsa ja hallide juustega broschüütri «sotsiaaldemokraatia» üle ette ja nõudis ühes Munnaga «alurahva tinktatuuri». Sõitis siis Tallinna, et valitsusele kriisi ja Strandmannile võrinaid teha, missugune kriis meil «ohverdett oinast» hoolimata permanentseks on muutunud, — ja jäi siis pikapääle vagusamaks, nagu me-

K. A. Hindrey'i karrik.

Es-eride kolm nina

reobservatooriumi baromeeter seda ka ette nägi. Kui rahvaerakonnal mõni idee tuleb, siis on see tal kui jooksva luis. Ministeeriumis murdis jalgu, aga Asutavas Kogus löi kohe «südamesse», kesk-põllupidamise näol. Tõnisson teatas südamlikult, et ta mõisate südameid võõrandada ei luba, et rahvaerakonna nõrk süda niisugust operatsiooni päält kaadeta, veel vähem kaasa teha ei vasta ja et maaküsimus ei ole esimeses joonis ei poliitiline, ei majandusline, ei ka tokoloogiline küsimus, vaid südametunnistuse asi. Rahvaerakonna ja mõisa süda on aga kokku kasvanud Siiami kaksikutena.

Sellel ajaloolisel päeval tehti Asutavas Kogus palju serviise katki ja rikuti palju portselaani. Alles hiljemini, kui meeled lahtunud ja südamed rahustunud, võidi asjalikumalt süveneda maareformisse. Tõnisson leidis, et käesolev seaduse-eelnõu sõnnikuveo abinõude rahvusmajanduslist rakendust puhta inimsuseaate kohaselt ja tarviliku hingecululise põhiheliga kõigiti detailselt ei ole fikseerinud; kuidas kõige kergem ja demokraatlikum oleks isamaale sõnnikut teha ja teda kesapõllule delegeerida? Kas veoautoga, lennumasinaga, torukübaraga või neljast nurgast kokkutõmmatud ninarätis? Dilemma — et ta veel maha ei pudeneks. . .

Muidugi ripub asi välispoliitilistest suhetest (mis ütleb rahukongress?!), sisemise korra kindlusest (kas rahvaerakond oma ministrid ära kutsub või mitte), aga ka majapidamise ulatusest. Jäävad mõisad parunitele alles, siis teeb landesvehr Kuramaal sõnnikut ja see tuleb zeppeliiniga, muukui sõida ja kühvelda alla. Võõrandatakse maa riigile, siis kannavad sõnniku erarongid ja tankid laiali, kuna väiksemad portsjonid vast kroonu postiga saadetakse. Kesk-põllupidamised toimetavad seda kallist asja vedruvankritel ja plaanikutel õige aadressi järele. Väikepõllumehed tarvitavad Eesti rahvuslikka sõnnikuvankrid, kuna kantnikud ja popsnikud oma väikese väetise ninarätikus või lihtsalt vesti taskus kapsamaale viivad. Ühe sõnaga — nagu lind, nõnda laul, nagu talu, nõnda taar.

Kuluaarides murti pääd, kus Tõnisson end nii põhjalikult modernil sõnnikuveo vooludes täiendanud ja miks Eesti rahva tulevik ja riiklik iseseisvus just silmapilgul sõnnikuveo-talgude rahvaerakondlikust korraldusest ära ripub. Ja siis selgus, et rahvaerakonna mehed olevat hakanud viimasel ajal Päts'i «pärmil» pääle kokku jooksma ja et Tõnissonil enam muud ei olevat üle jäänud, kui tasakaalu pidamiseks väetisainetega spekulcerima hakata. Kumb maaperemehi nüüd rohkem tõmbab, kas maaliidu pärm või Tõnissoni üleriiklik sõnnikuvedu, seda näitab muidugi tulevik.

Tõderakond, kes Jüri Vilmsi otsimisest väsinud, on asunud moodustama uut liiderit. Siin konkurcerivad Seljamaa, Veiler ja Anderkopp. Oli aeg, kus jäme ots näis Seljamaa käes olevat. Tal on ilus, sile ja poleeritud pää, nii hää kõneand, et Asutava Kogu stenografistid teda mitte vähem ei karda kui Villem Ernits'it, ja Naroova

tagant on ta palju tarkust kaasa toonud. Kas ta üle piiri tulles Narva karantiinis küllalt kaua viibis, ei vabaneda meie iseseisvusele hädaohtlikkudest piisielukatest, enamlusebatsillustest, seda ei tea, kuid eemalt vaadates ei ole midagi kahtlast märgata. Kuid hiljemini löi Veiler Asutavas Kogus oma ajaloolise kõnega, mis nüüd kõiki Euroopa keeltesse tõlgitakse, suure «kollil», murdis, lõvilakka raputades, parunite jalutuskeppe ja saba-kontse, pidades neid puuduliku anatoomia tundmises selgrootsuks. . . Ja veel hilisemal ajal, kui Veiler oma loorberitele puhkama jäi, «repunsee-rib» gratisõõsi lõikega noormees Anderkopp jär-jesti tribüünil ja ajab laialdase eruditsiooniga tööerakonna ametlikka asju. Kes neist viimaks «suurem nina» on?

Muidu on tööerakonnal palju tööd, nagu nimi-gi juba kohustab. Jagab rüütlimõisaid. Peab omal tühe pääministri ja hulga teisi ministrid; need kõik tahavad talitada. Trükib raha ja ajab piiritust. Ja kui aega üle jääb, kirjutab «Vabas Maas» kadedust-äratavaid «kõmusõnumeid».

Kõige suurema fraktsiooni Asutavas Kogus moodustavad s o t s i a l d e m o k r a a d i d , kuna neile seda väge ja võimu valimistel rängasti kaela tuli ja nad sellest «ületoitlusest» veel praegu ei ole toibunud. Fraktsiooni esimesele toolide reale ei seisa «mass» mitte hästi taga, sünnitades tuntavaid vankumisi mitmele poole. Aga ka eesrinnas muutuvad Tartu Jans'i «isearvamised» ikka sagedamaks. Fraktsioon puhkab praegu «Oinaadist», Karl Ast'i nähakse ainult «läbisõidul» ja lõõgipataljoni on mobiliseeritud naised.

Sotsialistid-revolutsionäärid istuvad pahemal tiival, akna all pehmetel punastel diivanitel, nagu tööinimese harjumused seda nõuavad. See on koht, kuhu päike iial ei paista, kus aga alaline tõmbetuul: kodukorra järele on siin küljel aknad alati lahti. Vist loodetakse selle-ga Joonase temperamenti, mis kord Tõnissoni hauda viib, jahutada. Kruusi hallid püksid, mis Asutava Kogu avamisel «Maaliidu» reportöörile kõige enam meele jäid, on animu ununenud, kuid seda kuulsam on ta taskuraamat, millel imelik omadus on Tõnissoni Tõnissoniga välja ajada. Uluots, kes Kaanani asju hästi tunneb, võib jutustada, et muiste võimata oli Palestiinas kuradit Peltsebuliga kaklema panna. Eesti vabariigis võib seda Kruus. Kämer viibib «frondi» ja juhatab töörahva võitlust. Joonas teeb pomme. Pääle selle kui «Päevaleht» mitu korda juba ette heitnud, et sotsialistid-revolutsionäärid pomme ei tee, on selleks viimane aeg. Semperil ilmub pea uus novellidekogu «Jäljed Valge saali parketil».

Olen unustanud kristliku t a e v a l i i d u . Mis siin palju jutustada. Sõidetakse autodega, võetakse «julgust» ja sõidetakse jälle. Kirikumõisad võetakse käest, hobust ei saa pidada, mis siis muud kui võta «julgust» ja: Kallis auto, avita. . . Lindenistki mööda sõita. . .

Milli Mallikas.

«Odamees» 1919, nr 3/4

Vikerkaar

Toimetus.

Peatoimetaja Toivo Tasa 44 58 26.

Peatoimetaja asetäitja Alla Kallas 60 17 72.

Vastutav sekretär Jüri Ojamaa 44 12 48.

Algupärane ja tõlkekirjandus Märt Väljata-
ga 60 18 58.

Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika
Marika Mikli 60 18 58.

Kajar Pruul 60 18 58 (Tartus teisip reedeni
k 14—16 tel 31 373).

Üldinformatsioon Olev Remsu 60 18 58.

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 18 58.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 18 58.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 18 58.

Masinakiri Viivi Hantadze 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagas-
ta.

Praakeksemplaride kohta saab teavet trüki-
koja tehnilise kontrolli osakonnast
68 14 11.

Toimetuse aadress: EE0031, Tallinn, Toompäestee
30.

Fax 442-484.

Kirjastus «Perioodika», EE0001, Tallinn, Pärnu mnt 8.

Laduda antud 05.02.92

Trükkida antud 02.04.92

Ofsetrükk. Trükipoognaid 7,8. Tingvärvüõmmiseid

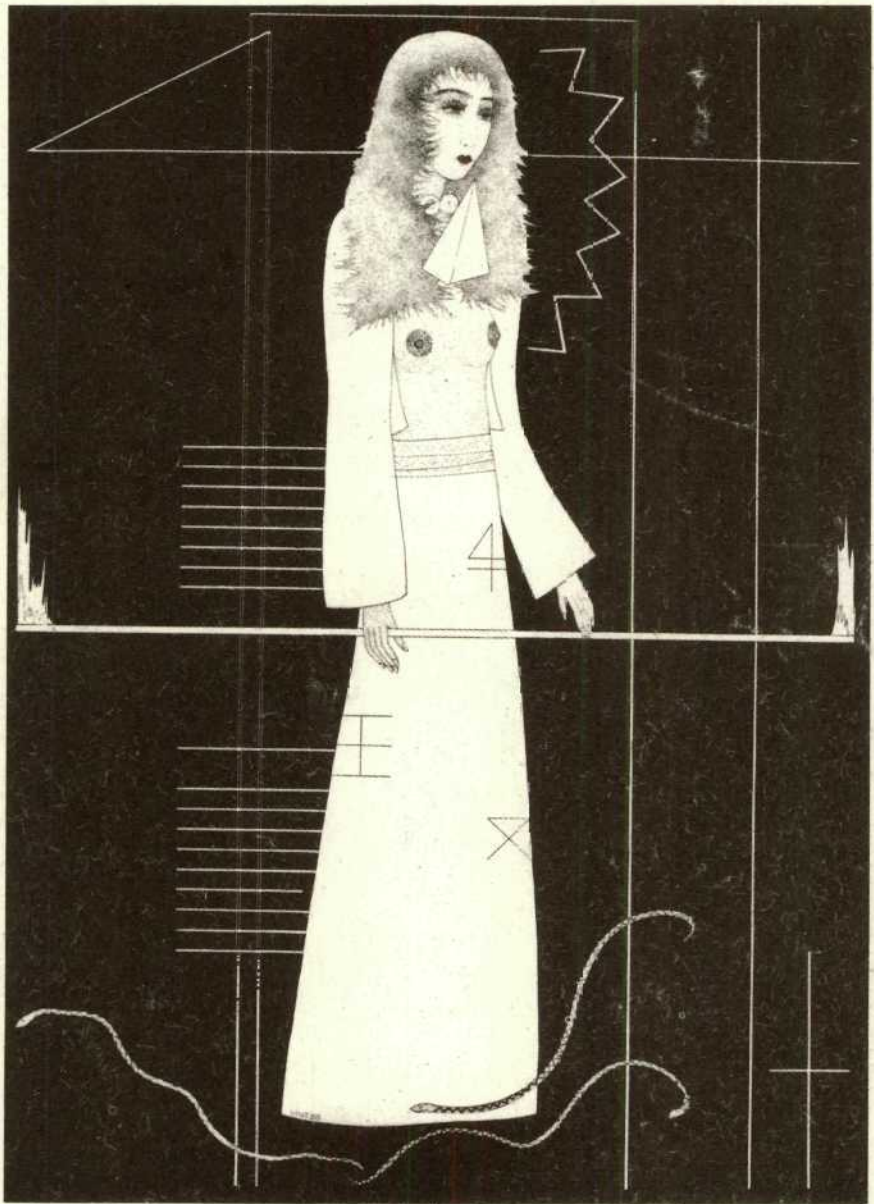
12,51. Arvestuspoognaid 9,70. Tellimuse nr 573.

Tallinna Ajakirjandusrikikoda. Pärnu mnt 67a.

«Vikerkaar» nr 3

Hind 6 rbl.

Vikerkaar

26

Hind rbl. 6.—
78245